

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

Kultura jako zkušenost
Problém distanciacce a desegregace

Autor: Mgr. David Doubek, Ph.D.
Katedra psychologie
Školitel: doc. PhDr. Miloš Kučera CSc.
Studijní program: pedagogická psychologie

2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci Kultura jako zkušenost, problém distanciacce a desegregace vypracoval samostatně pod vedením školitele za pomoci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že uvedená disertační práce nebyla použita k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum: 11.4.2014

Podpis

.....

Děkuji všem, kdo mne při psaní této práce podporovali a měli se mnou trpělivost. Zejména školiteli doc. PhDr. Miloši Kučerovi, CSc., kolegům PhDr. Daně Bittnerové, CSc., Mgr. Markétě Levínské, Ph.D., aktérům v našem výzkumu, své rodině a přátelům.

Miranda:

Stvůro!

Ty zlá a dobrem nedotčená stvůro!

*Já jsem tě litovala, učila
tě mluvit, den co den tě cepovala,
abys už nemručel jak tupé zvíře,
co nevyzná se ani samo v sobě.*

*To já ti dala řeč a s ní i smysl
tvým pohnutkám. A ty jsi chápavý,
jenomže taky od přírody zlý,
což s dobrou povahou se nesnáší.*

*Proto jsi skončil tady ve skále,
ač zasloužil bys mnohem horší trest.*

Kaliban:

*Naučilas mě řeč, a co má být?
Že umím klít? Mor na tu vaši řeč!
Mor na vás, že jste mě s ní mořili!¹*

1 W. Shakespeare, Bouře (2007).

ABSTRAKT

NÁZEV: Kultura jako zkušenost, problém distanciacie a desegregace

AUTOR: Mgr. David Doubek, Ph.D.

KATEDRA: Psychologie

ŠKOLITEL: doc. Ph.Dr. Miloš Kučera, CSc.

Tato práce je věnována výzkumu vyloučení, které je v České republice uvaleno na Romy a jejich kulturu. Vyloučení je zkoumáno z hlediska „pomáhajících profesí“, tedy intervenujících aktérů, kteří se snaží pomoci vyloučení překonat. Vycházím přitom ze dvou výzkumných projektů, které jsme realizovali v letech 2008-2013. Práce obsahuje smíšené postupy, induktivní etnografické, vycházející z práce v terénu a deduktivní, nebo theory-driven. Metodologicky se práce hlásí ke kvalitativním přístupům, zejména kognitivně antropologickým, individuálně psychologickým a psychoanalytickým. První, teoretická část, je věnována rozboru pojmu kultura vzhledem k problematice „romství“ a jeho vztahu k majoritě z hlediska kognitivní teorie kultury. Druhá část představuje reinterpretaci problému romské kultury a vyloučení z hlediska fenoménu distanciacie a zavádí Frantzem Fanonem inspirovanou teorii konfrontace. Třetí část je dominantně empirická - etnografická a představuje studii kognitivních modelů pomoci z vyloučení, tak jak jsme je zachytili u pomáhajících profesí. Závěry z prvních dvou částí jsou v ní interpretačně aplikovány na problematice studia možností desegregace.

Klíčová slova: etnografie, vyloučení, distanciacie, rasismus, desegregace

ABSTRACT

TITLE: Culture as experience, question of distantiation and desegregation

AUTHOR: Mgr. David Doubek, Ph.D.

DEPARTMENT: Psychology

SUPERVISOR: doc. PhDr. Miloš Kučera, Ph.D.

This thesis is devoted to the problem of exclusion that Roma population is subject of in Czech republic. This exclusion is studied through „helping professions“ - professional intervening actors that help Roma to overcome the exclusion. Results used in this text come from two ethnographic research projects realized between 2008-2013. The text contains mixed approach, inductive ethnographic, stemming from my extensive research data and deductive or theory-driven. Methodologically the research belongs to the broad area of qualitative approach to social research, especially cognitive anthropological, psychoanalytical and that of individual psychology. First theoretical part, using mainly concepts of cognitive anthropology and distributive theory of culture is focused on the theoretical question of the concept of culture and how it can be used for the „Roma culture“ concept in relationship with the question of „majority“. The second part consists mainly of a reinterpretation of the question of exclusion and Roma culture from the point of view of the concept of distantiation and expands it into Frantz Fanon inspired theory of confrontation. Third part is predominately empirical and ethnographical and consists of an inquiry into cognitive models of the help from exclusion as observed in helping professions. Conclusions from first two parts are used as basis of interpretation of the questions arising from the problem of desegregation.

Key words: ethnography, exclusion, distantiation, racism, desegregation

Obsah

1. Úvodem.....	10
1.1 Téma práce a její části.....	10
1.2 Metodologie.....	12
1.2.1 Základní přístup	12
1.2.2 Terénní výzkum.....	13
1.2.3 Týmová práce.....	13
1.2.4 Rašomonská strategie.....	14
2. Distanciace.....	15
2.1 Pokus o definici problému.....	15
2.2 Vymezení situace.....	15
2.3 První pochybnost: vztah vyloučených lokalit a romské kultury.....	15
2.4 Druhá pochybnost: Romové jako kategorie – etnicita, kultura a jednání.....	16
2.4.1 Kategorie „Romové“.....	16
2.4.2 Objektivita kategorie Romové.....	17
2.4.3 Etnicita.....	18
2.4.4 Kultura.....	20
2.4.5 Kognitivní teorie kultury.....	21
2.4.6 Kulturní modely, IKM, schemata, rámce.....	23
2.4.7 Internalizace – vtělesnění.....	26
2.4.8 Motivační síla.....	28
2.4.9 Tematicita.....	30
2.4.10 Schema a činnost – sociokulturní škola v psychologii.....	32
2.4.10.1 Činnost.....	33
2.4.10.2 Činnost a schema.....	34
2.4.10.3 Zóna nejbližšího vývoje.....	36
2.4.11 Shrnutí.....	37
2.5 Nutná revize.....	38
2.5.1 Problém s unilateralitou etnických definic.....	40
2.5.2 Fanon a distanciace.....	43
2.6 Pohled.....	46
2.7 Fanon – Mannoni – psychologie kolonizace.....	49
2.8 Prospero a Kalibán.....	50
2.8.1 Kalibánův komplex.....	50
2.8.2 Prosperův komplex.....	51
2.8.3 Fanonova kritika.....	51
2.8.4 Orientalismus.....	52
2.9 Teorie konfrontace.....	54
2.9.1 Popkultura.....	56
2.9.2 Kolektivní nevědomí a archetypy.....	57
2.9.3 Rodina.....	59
2.10 Rasismus a negrofobie.....	60
2.10.1.1 Genitální panika.....	62
2.10.1.2 Obětní beránek.....	63
2.10.2 Některé další aspekty kalibánského komplexu.....	67
2.11 Perspektivy.....	69
2.12 Škola jako scéna konfrontace.....	70
2.12.1 Symbolický nikdo	70
2.12.2 Vrstevníci a trojúhelníková touha.....	72
2.13 Závěr teoretické části.....	73
3. Empirická část: Pomáhající profese a desegregace.....	75
3.1 Selhání systému.....	75

3.1.1	Desegregace-Inkluze	79
3.1.2	Perspektivy desegregace.....	79
3.1.3	Předpoklady k desegregaci.....	80
3.1.4	Je desegregace otázkou spřátelení nebo odstranění nepřátelství?.....	80
3.1.5	Podsvětí a desegregace.....	81
3.1.6	Provázanost institucí	83
3.1.6.1	Rovina jednotlivých institucí.....	83
3.1.6.1.1	Státní instituce.....	83
3.1.6.1.1.1	Nefunkční nebo špatně fungující jednotlivé státní instituce.....	83
3.1.6.1.1.2	Instituce, které fungují mechanicky	84
3.1.6.2	Odbornost a legitimita.....	84
3.1.6.2.1	Nedostatek odbornosti nebo zaujetí.....	84
3.1.6.2.2	Nelegitimita.....	85
3.1.6.3	Nevládní neziskové organizace.....	85
3.1.6.3.1.1	Formální přístup.....	85
3.1.6.3.1.2	Profesionalizace NNO.....	86
3.1.6.4	Dobré a špatné propojování mezi různými institucemi.....	86
3.1.6.4.1	Vládní rovina.....	86
3.1.6.4.1.1	Státní správa.....	86
3.1.6.4.1.2	Obce.....	87
3.1.6.4.2	Horizontální rovina.....	88
3.1.7	Politika.....	90
3.1.7.1	Politika jako patologické prostředí.....	91
3.1.7.1.1	Placebo politics.....	91
3.1.7.1.2	Potěmkinova vesnice	91
3.1.7.1.3	Zbytečné výzkumy	92
3.1.7.2	Nekompetence a chaos.....	93
3.1.7.2.1	Politika je zlatokopectví – nekalé úmysly.....	94
3.1.7.2.1.1	Nesmyslné investice.....	95
3.1.7.2.1.2	Kvalifikační šikana.....	95
3.1.7.2.1.3	Střet zájmů.....	96
3.1.7.2.1.4	Velké finanční zpronevěry.....	96
3.1.7.3	Politika a rasismus.....	97
3.1.7.4	Místní lidé vs. Centrum.....	98
3.1.7.5	Ideologické spory.....	98
3.1.8	Umět všechno – rozsah pomoci.....	100
3.1.8.1	Zdravotní problémy:	100
3.1.8.2	Oblast „finančního poradenství“:	101
3.1.8.3	Oblast kriminality a konfliktů v právní oblasti:	101
3.1.8.4	Oblast vzdělávání a mimoškolní výchovy, volného času:	101
3.1.8.5	Rodinné poradenství:	102
3.1.8.6	Nezaměstnanost:	102
3.1.8.7	Oblast spojená s bydlením:	102
3.1.8.8	Oblast spojená s migrací:	102
3.2	Konkurence mezi poskytovateli.....	104
3.2.1	Generátory logiky pomoci (GLP).....	105
3.2.2	Systematik.....	107
3.2.2.1	Kdo ví.	107
3.2.2.2	Jak velký počet osob má pomoc pokrýt.....	109
3.2.2.3	Kdy lze pokus o pomoc považovat za úspěšný.....	112
3.2.2.4	Exkluzivita vůči ostatním GLP.....	113
3.2.2.4.1	Vztah ke GLP liberál.....	113

3.2.2.4.2 Vztah ke GLP Láska.....	117
3.2.2.4.3 Teorie romské kultury.....	118
3.2.2.4.4 Tranzitologie:.....	121
3.2.3 Liberál.....	123
3.2.3.1 Kdo ví.....	123
3.2.3.1.1 Umět všechno.....	124
3.2.3.1.2 Individualizace problémů.....	125
3.2.3.1.3 Záleží na klientovi.....	125
3.2.3.1.4 Maieutika.....	125
3.2.3.1.5 Cílová skupina.....	126
3.2.3.1.6 Prekarizace péče.....	129
3.2.3.2 Kdy lze pokus o pomoc považovat za úspěšný.....	129
3.2.3.2.1 Vztah doprovázení.....	130
3.2.3.2.2 Hranice.....	130
3.2.3.2.3 Supervize.....	132
3.2.3.3 Exkluzivita vůči ostatním GLP.....	132
3.2.3.3.1 Postoj vůči GLP systematick.....	132
3.2.3.3.2 Postoj vůči GLP Láska.....	134
3.2.3.3.3 Teorie romské kultury.....	136
3.2.3.3.4 Tranzitologie.....	137
3.2.4 Láska.....	140
3.2.4.1 Kdo ví.....	140
3.2.4.2 Jak velký počet osob má pomoc pokrýt.....	141
3.2.4.3 Kdy lze pokus o pomoc považovat za úspěšný.....	143
3.2.4.3.1 Zrada.....	144
3.2.4.4 Exkluzivita vůči ostatním GLP.....	147
3.2.4.4.1 Postoj vůči GLP systematick.....	147
3.2.4.4.2 Postoj vůči GLP Liberál.....	148
3.2.4.4.2.1 Objem vs. poslání.....	149
3.2.4.5 Teorie romské kultury.....	152
3.2.4.6 Tranzitologie.....	155
3.2.4.7 Některé poznámky k tranzitologii.....	157
3.2.5 Závěr GLP.....	158
3.2.6 Dodatek ke GLP a desegregaci: osobní uznání.....	159
3.3 Dissent.....	161
3.3.1 Dissent z hlediska majority.....	162
3.3.2 Dissent z hlediska minority.....	165
3.3.2.1 Desegregace a asimilace.....	165
3.3.2.2 Vnější desegregační úzkost.....	167
3.3.2.3 Vnitřní desegregační úzkost.....	168
3.3.2.3.1 Já x rodina.....	168
3.3.2.3.2 Já vs. Já - Majorita x minorita.....	169
3.3.2.3.3 Změna morálky, charakteru, přístupu, obzoru, přijetí norem.....	169
4. Závěr.....	170
Použitá literatura.....	176
Příloha.....	181

1. Úvodem

1.1 *Téma práce a její části*

Tato práce byla původně věnována tématu „mezi psychologické antropologie“. Nejdříve jsem chtěl provést teoretickou studii limitů, kde se diferencuje antropologie a psychologie, ovšem po čase jsem došel k poznání, že teoretický text by se antropologie týkal jen málo, protože pro antropologii kategorií základní relevance je etnografie, je to její živel (Scheper-Hughes 1992, s. 222), zatímco pro psychologii je to terapie a i zde existuje podobný problém. Teoretická práce, která by pouze popisovala formální problémy vztahu etnografie a terapie by byla neadekvátní, protože v obou případech se jedná o praxe, které přesahují možnosti diskurzivního uchopení. Došel jsem proto k závěru, že bude lepší podniknout práci, která bude určitě etnografická, kde se ovšem bude možné alespoň částečně dotknout problému intervence v určité duševní nebo sociální patologii. Cestu k tomu hledám skrze výzkum **vytlačení**, které je v naší zemi uvaleno na Romy a jejich kulturu a „**pomáhajících profesí**“, tedy intervenujících aktérů, **kteří se snaží pomoci vytlačení překonat**. Vycházím přitom ze dvou výzkumných projektů, které jsme realizovali a realizujeme v týmu s Markétou Levínskou a Danou Bittnerovou². Text práce je z tohoto důvodu psán převážně v první osobě plurálu, což není pouze stylistický postoj, ale zároveň vyjádření něčeho, čemu říkáme „rašomonský přístup“: výzkum ve vytlačovaných lokalitách provádíme v týmu – data, která produkujeme mají kolektivní charakter. Většinu rozhovorů a pozorování provádíme společně a už v procesu jejich získávání – v rozhovorech samotných, tím kdo a jak se ptá - probíhají střety a diskuse, které považujeme za plodné rozšíření a korekci jinak vyhraněně idiosynkratického antropologického autorství. Textu, který je zde prezentován také předcházela řada prototeoretizací a diskusí, které jsme prováděli společně a v tomto je jim text také zavázán, ač teoretická konstrukce a interpretace samotného textu je již čistě mým dílem.

Práce obsahuje smíšené postupy, induktivní etnografické, vycházející z práce v terénu a deduktivní, nebo theory-driven. První dvě části textu jsou dominantně **teoretické**, první je teoretický rozbor pojmu kultura vzhledem k problematice „romství“ a jeho vztahu k majoritě z hlediska kognitivní teorie kultury, druhá část představuje reinterpetaci problému romské kultury a vytlačení z hlediska **fenoménu distanciac** a zavádí Frantzem Fanonem inspirovanou **teorii konfrontace**. Zároveň představuje určitý pokus o konkrétní a v problematice zakotvenou odpověď

² První - *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání* (reg. č. GAČR 406/08/805) jsme uskutečnili v letech 2008 – 2010 ve vesnických vytlačovaných lokalitách přidružených ke dvěma městečkům. Celkový počet obyvatel na katastrálních územích těchto dvou měst činí necelých 7 tisíc obyvatel. Druhým výzkumným projektem, který právě probíhá 2012 – 2015 „*Rozhodovací procesy pomáhajících profesí v oblasti interkulturních vztahů*“, reg. č. GAČR P407/12/0547.

na problém vztahu psychologie a antropologie. Nedává žádnou odpověď na to zda je lepší ta nebo ona, ale ukazuje meze v praktickém teoretickém pokusu. Třetí část je dominantně **empirická** - etnografická a představuje studii kognitivních modelů pomoci ze segregace, tak jak jsme je zachytili u pomáhajících profesí. Závěry z prvních dvou částí jsou v ní podle možností interpretačně aplikovány.

Pomáhající profese je poměrně široká kategorie profesionálních aktérů, kteří se snaží vyřešit nebo prolomit v rámci své práce toto vyloučení, které je sociálním, ekonomickým a psychologickým fenoménem. Zahrnuji sem terénní sociální pracovníky, učitele, různé institucionální aktéry, kteří se s tímto problémem potýkají, pracovníky poraden, faráře, zaměstnavatele ap. Nezahrnuji sem ty, kdo na vyloučení profitují, tedy podnikatele v realitách (ačkoli jsme s některými mluvili, ale do textu zahrnutí nejsou), politiky obchodující s protiromskými sentimenty, vykořisťující zaměstnavatele, byť jsme také s některými z nich mluvili. S příjemci pomoci rozhovory vedeme systematicky už šest let a v textu se tyto informace odrážejí, ale také se jimi text centrálně nezabývá. Protože se v terénu pohybujeme již dlouho, máme také kontextový přehled o „běžných“ příslušnicích majority, ti se v textu ale také odrážejí nepřímo.

Objektem našeho bádání jsou kognitivní myšlenkové konstrukty. Abychom mohli s něčím myšlenkově pracovat, potřebujeme si to vždy zjednodušit. Svět je příliš komplexní na to, abychom jej dokázali pojímat v celku a tak si pomáháme různými redukcemi, metaforami, příběhy, modely, žebříčky, kontrasty, opozicemi. Tyto operace nacházíme v jazyce i v jiných sférách kognice. Kultura nám nepochybně nabízí vybrané nástroje takového zjednodušování, které rádi vědomě i nevědomě používáme. Abychom mohli uchopit nějak složitou moderní dobu a její historii, používáme právě takové myšlenkové nástroje – modely, jakými jsou třeba KOMUNISMUS nebo CIKÁNI nebo PŘIZPŮSOBENÍ. Nepochybně to platí i pro naše téma, kterým je fenomén „pomoci obyvatelům vyloučených lokalit“, jak bychom si to mohli prozatím nazvat. Tento fenomén představuje komplexní sociální realitu. Není to však nic statického, jak by substantivum „realita“ mohlo naznačovat. Je to také výsledek určité historie a její součást. Lidé, kteří tuto historii tvořili a tvoří přitom využívají různé kulturní modely, které jim umožňovaly jí nějak chápat, ale které také vždy nutně vedly k nějakým paradoxním nebo nezamýšleným důsledkům, právě proto, že určitým způsobem zjednodušují a zkreslují. Ale to je nevyhnutelná povaha metafor a příběhů – na něco vrhají světlo, umožňují tvořit a jednat, ale také něco zastiňují a způsobují zmatky a nemilá překvapení. Těmto modelům se zde chceme věnovat.

1.2 Metodologie

1.2.1 Základní přístup

Náš přístup je kognitivistický, pracujeme s myšlenkou kultury jako procesu komunikace a tvorby významu mezi individuálními aktéry, který je umožňován a probíhá prostřednictvím určitých „nástrojů“ nebo struktur, které jsou nazývány buď IKM (idealizované kognitivní modely) nebo schemata nebo kulturní modely či folk modely (Lakoff 2006; Strauss, Quinn 2001). Tato schemata či IKM mohou mít obrazový, motorický, sluchový či jazykový charakter, ovšem **nejvhodnějším (a nejjednodušším) prostředkem k jejich zkoumání je jazyk (Holland, Quinn 1995, s.13-14)**, proto také preferujeme rozhovory nad jinými formami etnografických dat. Tyto rozhovory posléze zpracováváme tak, abychom v nich byli schopni nalézt propoziční struktury, hledáme užívané metafory a metonymie. V jistém ohledu je náš přístup příbuzný práci s doménovou analýzou u J. Spradleyho (1980) v rovině generování základních pojmů analýzy, nicméně nepokoušíme se o vytváření inventářů a taxonomií, nýbrž tvrzení typu A je B, kde A je B v metaforickém či metonymickém duchu rozvíjeno. (Lakoff 2006, s. 78) Vzhledem k příbuznosti mezi metonymickými a metaforickými vazbami v kognitivní antropologii a principy snové práce u Freuda (1994, s. 172) se též doplňkově inspirujeme psychoanalytickými výkladovými postupy. Analýzy rozhovorů doplňujeme pozorováním a vlastními zkušenostmi z terénu, abychom byli schopni správně situovat to, co se v rozhovorech říká. Za „data“ nelze považovat pouze záznamy na papíře nebo diktafonu, badatel sám je v sociálním výzkumu „nástrojem par excellence“ (Hammersley, Atkinson, 1983, s. 18).

Každý kvalitativní výzkum zápasí s transformací velkého množství surových dat do relativně omezeného výsledného textu. Musí toto množství zredukovat a přitom v textu udržet nějaký bezprostřední vztah k těmto původním datům. Tento vztah je důležitý a je pravým metodologickým principem etnografie, protože výpovědní hodnota etnografického textu se neodvíjí od mechanických manipulací s tím nebo oním partikulárním počítačovým programem nebo byrokratickou metodologickou nomenklaturou, nějakého technického čarování, nýbrž od důvěry, nastolené působením výsledného textu, kdy čtenář uvěří tomu, že výzkumník v daném terénu skutečně byl. (Geertz 1988, s. 16) Specificky v našem případě se k tomu přidává ještě rovina oprávněnosti propozičních tvrzení. Z obou těchto důvodů text – zejména v empirické části – obsahuje poměrně velké množství přímých citací z rozhovorů. Tyto citace jsem zkrátil vždy na nejnutnější minimum, tak aby vypovídaly a přitom nebyly zkresleny. Považuji zahrnutí těchto citací

za žádoucí také proto, že umožňují určitou kontrolu autora a vypovídají vždy také ještě o něčem jiném, co se do teorie nevešlo a poskytují tak textu prostorovost. V této souvislosti je také nutné zmínit typografické konvence. *Kurzívou* jsou označovány části textu, kde se přímo cituje autor nebo informátor. Výsledek analýzy, propoziční struktura, IKM, schema je vyznačována MALÝMI KAPITÁLKAMI.

1.2.2 Terénní výzkum

První výzkum mezi lety 2008-2010 probíhal především v samotných vyloučených lokalitách a byl zaměřený na kognitivní modely, týkající se „vztahu k výchově a vzdělání“. V rámci tohoto výzkumu jsme realizovali 104 hloubkových rozhovorů s různými aktéry zejména z minority, ale také z majority.

Druhý výzkum běží od roku 2012 a je zaměřený na „rozhodovací procesy pomáhajících profesí“. Během těchto dvou let (2012-2013) jsme absolvovali 8 pobytů, v délce od dvou dnů do dvou týdnů ve studované lokalitě v západních Čechách. Oblast zkoumání jsme ovšem vzhledem k našemu záměru rozšířili na celý kraj a kromě informátorů, pocházejících z lokality (zejména těch ve vyloučení) a se věnovali „klíčovým informátorům“, tedy lidem, kteří mají vliv na organizaci pomoci, vedou nevládní organizace, působí v úřadech, školách a poradnách, které do pomoci zasahují. Jejich výběr vycházel z doporučení a má spíše síťový, než plošný (statický) charakter. Sledovali jsme tedy linie, vycházející z gatekeepingu. Reprezentativnost dat tu vychází z důvěry a hloubky informací, které takový přístup umožňuje. V rámci těchto pobytů jsme provedli 26 hloubkových rozhovorů v délce minimálně dvě hodiny, ale výjimkou nebyly ani čtyřhodinové rozhovory, kterých se účastnilo jeden nebo více informátorů. Vedle toho jsme prováděli pozorování, účastnili se místních aktivit, jako jsou brigády, veřejná vystoupení, akce pro děti a další.

Vedle toho jsme prováděli doplňující rozhovory v lokalitě ve východních Čechách. Podařilo se nám navázat na spolupráce z minulých výzkumů, které nám otevřely mnoho dveří, díky čemu jsme nemuseli překonávat tak velké překážky, jaké před námi stály na začátku prvního výzkumu. (Doubek, Levínská 2013).

1.2.3 Týmová práce

Sběr a produkce dat je zde skutečně týmovou prací a liší se tak od individualistických antropologických -fieldworků. Snažíme se ovšem vyhnout nevýhodám, které plynou z příliš velké distribuce úkolů, ke které někdy dochází, když výzkum probíhá tak, že hlavní analytik zadává sběr dat asistentům, sám se ho neúčastní a ani asistenti nemají příliš přehled o celku a smyslu toho, co dělají. K určité distribuci dochází, má však odlišný charakter. Pokud jde o provádění samotných

rozhovorů (sběr „surových“ dat), obvykle rozhovor vedeme všichni tři dohromady s tím, že se v otázkách doplňujeme. Umožňuje to jednat udržet lépe pozornost a tazatelé si mohou operativně rozmýšlet otázky na místě, zatímco se jeden ptá a vede si svou linii. Takový přístup vyžaduje empatii a disciplínu, kdy je nutné umět poslouchat jak informátora, tak mít respekt a cit ke kolegům. Protože už spolu v terénu pracujeme pátým rokem, podařilo se nám si tento cit vypěstovat. Je to určitá flexibilnější alternativa k polostrukturovanému rozhovoru, kde doma vytvořená struktura pomáhá osamělému tazateli se neztratit a sledovat směr. Ovšem v situaci, kdy potřebujeme být co nejvíc schopní reagovat na konceptualizace aktérů, je lepší mít svobodu reakce, kterou tento týmový přístup k dotazování umožňuje. Většina letošních informátorů souhlasila s nahráváním a tudíž jsme si rozhovory mohli zaznamenávat, ovšem v několika případech to nešlo a tady postupujeme tak, že si vedeme poznámky a po skončení rozhovoru si společně nahrajeme, nač jsme si schopní vzpomenout, že v rozhovoru zaznělo. I zde tři působí jako lepší paměť a vzpomeneme si na víc, než bychom si vzpomněli individuálně.

1.2.4 Rašomonská strategie

V naší knize „Funkce kulturních modelů ve vzdělávání“ (2011, s. 50-51) a zejména v textu „Schemata a výzkum přístupu k výchově ve vyloučených lokalitách“ (Doubek, Levínská 2013) jsme zformulovali metodologickou a interpretační strategii, která se nesnaží vystrnadit různosti v interpretačních přístupech (teoretických doktrínách) členů týmu, ale naopak se je snaží produktivně využít. V této strategii nemá badatelský tým nutně vyžadovat sjednocení všech textů autorů pod jednotnou doktrínu, naopak se hodnota výpovědi odvozuje od skládání různosti pohledů (Rodseth, 1998, s. 60). Jedním ze zajímavých efektů různých zaměření badatelů v týmu je rychlá teoretizace již při vlastním sběru dat. Protože se neshodneme (ale respektujeme se), jsme na místě nuceni formulovat své myšlenky a reflexe vlastně hned, když odcházíme od rozhovoru a pomáhá nám to nezabředávat do zpětnovazebných teoretických smyček, protože nám ostatní hned dají najevo limity našeho pohledu na věc³.

³ Srv. též Rodseth (1998) od nějž pojem přebíráme.

2. Distanciace

2.1 Pokus o definici problému

V roce 2008 jsme začali zkoumat problematiku vztahu Romů ve vyloučených lokalitách ke vzdělání. Viděli jsme tehdy problém docela prostě, v souladu s vědeckým mainstreamem, vlastním antropologickým vzděláním a vírou v existenci entit, na nichž bylo toto vzdělání postaveno, jsme se domnívali, že problém je v zásadě v tom, že zde existují dvě autonomní skupiny – etnických Čechů a etnických Romů; obě tyto skupiny jsou nositelem specifických kultur; tyto kultury mají určitý funkcionální rozvrh; nedílnou součástí těchto kultur jsou určité hodnotové postoje a kognitivní obsahy, které determinují jejich vztah ke vzdělání a další skutečnosti jejich života. Ovšem postupem času jsme zjistili, že problém je mnohem komplexnější.

2.2 Vymezení situace

Od počátku našeho výzkumu zápolíme s tím, jak vlastně pojmenovat, vymezit předmět našeho bádání. Ne proto, že by se zdál příliš metafyzický, životu vzdálený, naopak – v terénu cítíme palčivost a praktičnost života ve vyloučení. Tato palčivost je vlastně tak naléhavá, že máme sklon podceňovat metafyziku, která se na problému samotném účastní. Tedy určitý metafyzický realismus, kterému bych se chtěl v této práci věnovat. Velkou inspirací mi přitom byl starý text francouzského psychiatra, filosofa a spisovatele Frantze Fanona „*Peau Noire, Masques Blanc*“ z roku 1952 v anglickém překladu Charles Lam Markmanna „*Black Skin White Masks*“ (Fanon 2008). Zároveň pracuji s koncepty distributivního modelu kultury (Schwartz 1992, Rodseth 1998), kognitivní teorie kultury (Strauss, Quinn 2003), kognitivní lingvistiky (Lakoff 1990) a skrze Fanona také s koncepty individuální psychologie a psychoanalýzy.

Vraťme se nyní k našemu původnímu předpokladu. Dvě kultury. Kulturní konflikt. Nesoulad norem. V knize, ve které shrnujeme náš terénní výzkum za první tříleté období, vidíme v zásadě dva důvody k pochybnostem vzhledem k tomuto předpokladu: „v nejasném vztahu tzv. vyloučených lokalit a romské kultury a druhý v teoreticky problematickém vztahu mezi kulturou a individuálním rozhodováním a jednáním“ (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 22). K těmto dvěma zásadním pochybnostem zde chci přidat pochybnost třetí a sice **fenomén distanciace**.

2.3 První pochybnost: vztah vyloučených lokalit a romské kultury

V běžném diskursu vyloučené lokality a romská kultura splývají. Máme tendenci považovat osady na východním Slovensku za ty „nejromštější“ a to samé platí i zde o Chanově nebo podobných místech. Ale Romové nejsou jedinými obyvateli těchto lokalit, byť převažují. Také

mnoho Romů v těchto lokalitách nežije. Nicméně existuje zde určitá prototypická tendence, považovat Romy ve vyloučených lokalitách za ty nejvíce „domorodé“. Je ovšem tato tendence správná? Kde se vlastně bere? Jsou skutečně vyloučené lokality místy, kde žijí ti „nejméně přizpůsobiví“, tj. vlastně neméně přizpůsobení, tj. ti původní? Pokud by to byli tito „původní“, jak si poradit s tím, že mimo ghetto bychom u některých z nich ani nepoznali, že jsou Romové? Jak si poradit s tím, že jen málo z nich mluví romsky? A jsou některé jevy, které se ve vyloučených lokalitách objevují, tedy typickými ukázkami této romské kultury? Jako třeba chudoba, alkoholismus, velké rodiny, nezaměstnanost, nízké vzdělání, rané rodičovství? A je možné tvrdit, že postoje a rozhodnutí, které zde lidé dělají má na svědomí tato romská kultura? Byť možná při takových návodných otázkách tipujeme, že to bude složitější, prototypickou tendenci esencionalizovat romskou kulturu skrze vyloučené lokality nelze popřít. (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 23) Domníváme se, že to není náhoda.

Ať se naše snění o romské kultuře ubírá jakýmkoli směrem, je fakt, že vyloučené lokality v České republice mají své zřejmé historické kořeny a původ mimo romskou kulturu. Jejich vznik je zejména důsledkem deindustrializace ČR po roce 1990 a privatizace obecního a státního bydlení. Podmínky přivodily masivní pohyby obyvatelstva po 2. světové válce (vyhnání německého obyvatelstva z pohraničí a jeho znovuosidlování a potřeby průmyslu a zemědělství v poválečném období). Romové, kteří sem přišli většinou ze Slovenska, putovali za prací a lepším životem, proběhlo několik takových vln a určitá migrace stále probíhá (Uherek 2007, s.754). Z. Uherek o romské migraci ze Slovenska v poválečném období uvádí, že se jednalo jednoznačně o vlny „inovační migrace“, „*Stimulem této migrace byly pracovní příležitosti v českých průmyslových městech, možnosti kvalitnějšího bydlení a sociálního zabezpečení. Impulsem, který vypuzoval Romy z jejich původního bydliště, byla i snaha rušit romské osady např. vyplácením náhrad za jejich opuštění. Tímto tlakem byla i neutěšená situace v osadách a snaha zlepšit si postavení*“ (Uherek 2003, s. 283) V současnosti se z větší části setkáváme s potomky těchto pracovních migrantů, část tvoří noví příchozí buď ze Slovenska nebo z jiných částí republiky (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 64). Jejich konec v ghettu není naplněním nějakého snu po kulturním sebeurčení, ale selhání inovačního plánu, o kterém mluví Uherek, v důsledku mocných sil mimo jejich kontrolu a je tedy nutné brát rovnici vyloučené lokality = romská kultura s nejvyšší obezřetností.

2.4 Druhá pochybnost: Romové jako kategorie – etnicita, kultura a jednání

2.4.1 Kategorie „Romové“

Náš první grantový výzkum jsme koncipovali jako výzkum „obyvatel vyloučených

lokalit“, což byla také určitá finta, jak si poradit s problematickou kategorií „Romové“. Markéta Levínská, která měla v té době za sebou už tři roky výzkumu příbuzného problému v jiné části republiky, na jisté potíže s tuto kategorií narazila; pokud do terénu šla s otázkami, týkajícími se přímo Romů, školy různě zapíraly nebo mlžily, zdálo se, že to slovo spíše dveře zavírá než otvírá a tak jsme se rozhodli pro určitý opis, založený spíš na kategorii sociálního problému než kategorii etnicity (Doubek, Levínská 2013, s.80). Romové jsou kategorie dost unikavá. Jistě – na povrchu věcí je to oficiálně uznaná menšina, etnikum, jazyková skupina, ale praxe této kategorie vykazuje mnoho záhad. Na jedné straně je zde čistě praktická (vulgární) rovina, ve které existence lidí, kterým se říká „Cikáni nebo Cigáni“, je považovaná za nesporný fakt. Běžný obyvatel ČR by neměl problém prostřednictvím příkladu nebo typických rysů, zejména fyzických nebo behaviorálních, příslušníka takové kategorie popsat. Dále je zde oficiální etnická kategorie „Romové“, která je založená dílem na jazykových faktorech (romština, etnolekt⁴) a dílem na ne úplně určitých kulturních faktorech. A pak jsou zde takové věci, jako sešvagření, identita založená na lokalitě, bydlení s Romy nebo bydlení ve vyloučené lokalitě, které rovněž ovlivňují (émické, v praxi prováděné) zařazení dané osoby do kategorie.

Když se ovšem dostanete mezi skutečné lidi, ukáže se, že jako Cikáni či Romové zde vystupují velice rozmanité osoby, které někdy mluví romsky, ale často neumí; někdy splňují předpoklady rasového stereotypu, někdy vůbec - a to i v jedné rodině; někdy se označují jako *Romové* nebo *Cigáni*, ale někdy se k tomu moc nemají; někdy dodržují určité tradice, jindy ne; někdy žijí „typicky“, jindy ne. Protože se tak těžko hledají spojující prvky, začali jsme kategorii Romové považovat nikoli za kategorii založenou na společných vlastnostech, které také tvoří esenci dané kategorie, ale za kategorii prototypickou, založenou na kombinaci rodové podobnosti, variací a určujícím prototypu. Takovou kategorii tvoří různě provázané podskupiny, které dohromady nemusejí mít žádné společné vlastnosti. Určuje je spíš určitá gravitace k centrálnímu prototypu (Lakoff 2006, s. 94). Obecná kritéria pro určení, zda nějaká osoba je Rom nebo Romka se určují těžko a pokusy o to je stanovovat se opakovaně setkávají s řadou problémů a kontroverzí (srv. 2008, Jakoubek 2008, Hejnal 2008). Ilustrací mohou být opakovaně extrémně nízké počty osob, které se při sčítání lidu k romské národnosti hlásí nebo kontroverze, stíhající pokus ministerstva školství spočítat romské žáky v praktických školách v září 2013⁵. Mělo by to vše znamenat, že z objektivního hlediska Romové vlastně neexistují?

2.4.2 Objektivita kategorie Romové

Můžeme různě váhat, jaké užít definiční charakteristiky nebo zda je nutné, aby se k

4 K pojmu „etnolekt“ viz Bořkovcová 2004.

5 Viz: <http://www.ceskaskola.cz/2013/09/dopis-namestka-csi-ondreje-andryse-ve.html>

Romové hlásili k romské národnosti. Co je ovšem zcela reálné a objektivní je kategorie ČIKÁNI ve smyslu překážky, se kterou se musí každý Rom ve svém životě vypořádat. Bez ohledu, jak se sám cítí nebo jaké spekulace nad romstvím mohou experti vést, zde existuje společensky utvořený stereotyp – předsudek – prototyp, na který každý Rom a každá Romka v této společnosti narazí – nejpozději při nástupu do školy, která jim nastaví nepřátelské zrcadlo. Na tento aspekt kategorie Romové, který jediný má skutečně univerzální parametry, jsme upozornili ve zprávě z výzkumu (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 26), ale nevěděli jsme si s ním úplně rady, protože nám připadal příliš vnější a málo autenticky kulturní. Avšak tomuto aspektu se v této práci chci věnovat systematictěji. Tato objektivizovaná kategorie ČIKÁNI představuje „schema“ nebo „kulturní model“ (Strauss, Quinn 2003), který je pak využíván majoritou i minoritou jako fakt⁶.

2.4.3 Etnicita

Antropologická encyklopedie z roku 2001 (Barnard, Spencer 2001, s. 190-192) uvádí, že pojem etnicity se v antropologii do 70. let 20. století prakticky nepoužíval a neexistuje žádná starší definice etnicity. Etnicita jako něco jiného než „národ“ nebo „pospolitost“, „sociální skupina“ začala být pocíťována až v důsledku dekolonializace a postkoloniální geopolitiky. Údajně existují tři linie přístupu k problému etnicity – primordiální, instrumentální a konstruktivistická.

Primordiální pojetí etnicity je založené na metafoře nádoby, tj. RASA = KULTURA = JAZYK a SPOLEČNOST = JEDNOTKA. Je otázka, zda toto pojetí je přiměřené. Metafora etnika jako nádoby, ve které se vaří kultura tohoto etnika je pravděpodobně chybná. Hlavní primordiální sublinie jsou objektivistické – buď linie nacionalistická, vycházející z herderovských romantických konceptů lidu a jednoty krve a půdy – nebo linie sociobiologická, která se snaží uspět s konceptem skupinové fitness, nepotismu, tedy chování, kdy se jedinci snaží maximalizovat zisky své příbuzenské skupiny. Instrumentální linie sleduje etnicitu jako nástroj, který určití jednotlivci využívají jako nástroj k mobilizaci příznivců a upevnění nebo vytvoření mocenské základny. Konstruktivisté považují etnicitu za nástroj budování identit a hranic mezi skupinami (které pak mohou být různě využity).

Primordialistická definice, kterou cituje a kritizuje Barth ve slavné a pro problematiku etnicity zásadní knize „Ethnic groups and Boundaries“ (Barth 1969, s. 10) vymezuje etnickou skupinu jako 1/ biologicky se reprodukcující, 2/ sdílející fundamentální kulturní hodnoty, které otevřeně vyznává v podobě kulturních forem, 3/ vytvářející pole komunikace a interakce, 4/ mající členství, které identifikuje sebe sama a je identifikováno druhými a konstituuje kategorii, rozlišitelnou od ostatních kategorií téhož řádu. Což je představa určité jasně ohraničené a exkluzivní množiny s určitým kulturním obsahem, který jí určuje. Barth, který se počítá za reprezentanta

⁶ Malé kapitálky používáme v souladu s kognitivistickou literaturou pro označení myšlenkových formací, kulturních-kognitivních modelů, nikoli věcí ve světě.

konstruktivistické linie tuto klasickou nebo mainstreamovou koncepci napadá, protože podle jeho mínění vylučuje kulturní změnu, ekologickou variabilitu, volbu a etnickou kontinuitu. Etnicita je podle jeho mínění určitý organizační nástroj, kterým aktéři ohraničují svou skupinu, ale její vztah ke kultuře a konkrétním postojům a hodnotám je proměnlivý a silně kontextově závislý. A ani toto ohraničování nenese vždy stejný význam. Etnicita je určitá identitní hra, která je využívána k různým sociálním účelům – a je třeba vždy konkrétně studovat praxi, v jaké je stanovování etnických hranic a aktualizace kulturních prvků v rámci etnické identifikace používáno. Etnicita je nicméně chápána i zde jako určitá askripce (kterou si jedinec může zvolit pouze pokud mu to uznají ostatní členové dané etnické skupiny), která je využívána v rámci širší askripce sociálního statusu. (Barth 1969 s. 11-37)

Podle Jenkinse (Jenkins 1994, s. 198-218), který se pokouší o určitou revizi Bartha je etnicitu možné chápat jako sociální identitu ve dvojím smyslu. V prvním se etnicita odvíjí od jakési vnitřní definice – je to identita, určená tak jak si jí definují a formulují členové dané skupiny a jak se k ní hlásí. Tato identita je subjektivně prožívána a na jejím základě subjekt pocituje určité sociální místo a smysl. Ač subjektivní, má svůj původ v sociálním kontextu, subjekt se tím hlásí k nějaké skupině a ta vůči němu může také uplatňovat nároky. Jenkins to pojmenovává „hledisko skupiny“. Tento způsob definice je v antropologii preferován, protože bere v potaz především hledisko aktéra. Druhý způsob je „vnější hledisko“, kdy skupinu vymezuje éticky někdo zvnějšku na základě určitého kritéria, které může a nemusí být aktéry samotnými pocíťováno jako relevantní. Takto definované skupině říká Jenkins „sociální kategorie“. Vzhledem k tomu, že etnicita je určitá praxe ohraničování, sebeurčení se vždy odvíjí od transakcí s druhými – členy vlastní skupiny i cizinci nebo „vnějškem“, který skupinu nějak kategorizuje. A tato vnější kategorizace může být zpracovávána a využívána i v rámci „hlediska skupiny“ a naopak. Skupinová identita vychází a svou platnost a trvanlivost si bere ze vztahů uvnitř skupiny, platnost sociální kategorizace se odvíjí od moci nebo autority, kterou vnější kategorizátor disponuje vůči kategorizovaným osobám.

Otázka je ale nejen, jak etnicitu definovat ale také to, jak s pojmy jako etnicita pracujeme. Kdybychom ovšem místo etnikum řekli prostě sociální skupina nebo status, nebude to znít stejně. Pojem etnicity nabízí jakoby něco navíc, něco, co je posvátné pro antropology a etnology a něco, co ať chceme či nechceme vyzdvihuje jakousi duši nebo podstatu lidu. Jakkoli totiž relativizujeme a kontextualizujeme tento pojem, jedná se o identitní označení, které je prototypicky spojené s nějakou identitní teleologií, s určitou psychologíí cíle, morálkou, eschatologií – které někdy může být silnější jindy slabší, ale nevnímat ho by byla chyba, protože se jedná o jakési magnetické pole, které z etnicity dělá jakousi věc nad ostatní věci – pro odborníky, kteří etnicitu esencializují i pro běžné lidi, kteří pojem používají a nikdo k ní nedokáže být inertní. Etnicitu je třeba chápat nikoli

jako pouhé označení, delimitaci, ohraničení, ale také jako přání a srovnání.⁷ Jinak řečeno, je třeba se mít na pozoru před domnělou neviností nebo abstraktností takových pojmů⁸. Možná by vodítko k tomu mohly poskytnout Freudovy myšlenky o principech kolektivity a identifikace, kdy existenci vlastní skupiny, identifikaci s ní umožňuje nějaký antiideál v podobě zobecnění určitých rysů kontrastní skupiny (viz Kučera 2008, s. 111, Kolstø 2007 s. 5 a 14).

2.4.4 Kultura

V naší práci se hlásíme k tzv. distributivnímu modelu kultury (Schwartz 1992). Kultura se zde chápe především jako určitý význam a vědění, které je ne úplně rovnoměrně rozprostřeno v určité populaci. Distributivní model kultury kulturu nechápe jako systém, či text, ale spíše „sémantickou populaci“ Nerovnoměrnost distribuce způsobují zejména psychologické faktory jako učení, osvojení, porozumění, odpory, únava, zapomínání. Kulturní významy jsou zde totiž chápány jako významy osvojené, kterým aktéři nějak rozumí (dobře i špatně) a podle nichž se také rozhodují. Tyto kulturní významy nejsou abstrakce, ale materiální vtělení, jsou vyjadřovány v řeči a dalším jednání (Schwartz 1978, s. 423, Sperber 1985, s. 77-78). Významy tu pak nejsou jakýmsi idealizovanými systémy, existují v prostoročasových distribucích, které mohou a nemusejí být uspořádané, sourodé a stabilní. Kultura tu není esence nebo věc, ale pouze název označující víceméně topologickou distribuci významů. Jako živá populace je také proměnlivá. (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 30-31)

K tomuto pojetí nás nutí právě skutečnost unikavosti a proměnlivosti našeho fenoménu, tak jak jsme naznačili v předcházejících kapitolách. Zmíněná rovnice etnicity a metafora národa jako nádoby na kulturu zde totiž zjevně neplatí. Naši aktéři, kteří jsou považováni za CIGÁNY nebo se za ně sami považují jsou fyzicky velmi rozmanití lidé, kteří zcela zjevně nedodrží žádný kulturní kánon, pokud za kulturní kánon nechceme považovat jevy, spojené s chudobou a vyloučením, které, jak jsme uvedli, mají externí původ. Ale i na tyto jevy nereagují zcela uniformně. Mluví převážně česky, jen někteří romsky. Navzdory tomu všemu však vytvářejí lokální komunity, kde probíhá komunikace, sdílení, výměna, hledání partnerů atd. Klasické monolitické představy o kultuře, spojené určitým kulturním jádrem, s výskytem určitého malého procenta deviací, zde nebylo možné s úspěchem použít (srv. Wallace 1967, s. 84). Zároveň – a to je velmi důležité – jsme potřebovali

7 A možná není dobré podceňovat v rámci úvah nad „hlediskem skupiny“ flagrantní nepřítelivost romské národnosti v rámci sčítání lidu. „Předběžné výsledky sčítání lidu z roku 2011 ukazují, že víc lidí v ČR se hlásí k řádu rytířů Jedi z Lucasových Hvězdných válek, než k romské národnosti“ (Herger, J., Kašpar, M. 2011). Oficiálně v roce 2011 se k romské národnosti přihlásilo celkem 5199 lidí, což je sotva polovina z předcházejícího cenzu z roku 2001.

8 Na problém přirozené kognitivní esencionalizace etnicity se v česko-slovenské literatuře zaměřuje Kanovský. Lidé podle něj vytvářejí lidi reprezentaci etnicity esencionalisticky, esencionalismus je univerzální schopností lidských kognitivních procesů (Kanovský 2004, s. 11-24).

koncept, který by nějak umožňoval teoreticky nevytěsnit prostupnost a sdílení těchto představ mezi majoritou a minoritou, protože jsme si všimli že ač zde existuje výrazné symbolické a prostorové ohraničování (skrže vyloučení), významy a představy putují napříč touto hranicí. Majorita a minorita se nám ukazovaly oddělené jen málo (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 106).

Kognitivní přístup jsme si zvolili, protože představuje využitelné moderní spojení psychologie a antropologie. Antropologie se obvykle nezabývá vysvětlováním, proč lidé vlastně respektují své tradice nebo jaký je vlastně vztah mezi jedincem a kulturou. Kultura zde prostě je, nastavuje normy a hodnoty a lidé se podle toho chovají. Ovšem jak si pak ale poradit s tím, že se často podle těchto norem nechovají, nebo že je napříč populací neznají stejně dobře? Psychologie má zase sklon příliš abstrahovat od obsahů a soustředit se jen na abstrahované duševní procesy vnímání, myšlení paměti atd. Spojení obou disciplin je z obou stran považováno za vhodné zejména tam, kde specifické kulturní obsahy nebo praxe ovlivňují samotné duševní procesy (Lurija 1976, Vygotskij 1976, Leont'jev 1978, Cole 2000) a tam, kde je třeba zkoumat problematiku kulturní změny, reprodukce, tvorby a vnitřní koherence a ne koherence (Wallace 1967). Někteří psychologičtí autoři a klasici, jako Vygotskij, Lurija, Wundt, Leont'jev, Cole (Lurija 1976, Vygotskij 1976, Leont'jev 1978, Cole 2000) považují za nemožné zkoumat celou problematiku „vyšších psychických funkcí“, tj. veškerého myšlení bez reference k otázkám kultury a specifických obsahů. Z druhé strany se zdůrazňuje nutnost psychologického přístupu, chce-li antropologie vysvětlit jakoukoli otázku kulturní dynamiky a distribuce. (Wallace 1967, Schwartz 1992)

Chceme-li tedy vysvětlit, proč lidé dělají to (kulturní), co dělají, musíme najít způsob, jak oba přístupy spojit. Výhodou kognitivního přístupu je, že nabízí systematickou teorii kulturního procesu, tedy lokalizaci, recepci, distribuci a reprodukci skrže pojem „vtělesnění“.

2.4.5 Kognitivní teorie kultury

Každá teorie kultury obsahuje nějaký koncept znalostí, které musí nositelé této kultury mít. Ovšem kognitivní antropologie od svého zrodu v 50. letech 20. století usilovala o zúžení definice kultury na sféru kompetencí, která by byla podobná sféře jazykových kompetencí. Jazyk začal být chápán jako vzor nebo model pro kulturu a lingvistika se stala trvalým zdrojem inspirace v boji za větší exaktnost antropologické disciplíny.

V první fázi rozvoje kognitivní antropologie se a kulturu nahlíželo jako na naučený kognitivní systém. Kultura se přesunula do hlavy jednotlivce ve formě určitého specializovaného vědění, na základě kterého se předpokládalo, že jedinci jednají. Význam se zde chápal soukromě:

kultura měla být individuálním orientačním systémem, který stál na konceptu vzájemné kompatibility jedinců na základě tohoto vnitřně sdíleného vědění. Prvotní kognitivní antropologie tak představuje určitou teorii jednání: lidé jednají tak, aby to jejich partneři považovali za vhodné. (D'Andrade 1995, s. 89) Tento model se pokusil o vymezení vztahu mezi kulturou a individuálním jednáním na základě *naučeného* aspektu kultury. Vychází přitom ze specifické redukce kultury z klasické koncepce „institucí, zvyků a všeho co se člověk naučil jako člen určité kultury“ na idealizovaný soubor pravidel či kognitivních map, který si aktéři osvojují v socializaci a který jim nadále umožňuje chovat se způsobem, považovaným jejich okolím za vhodný. Na kulturu se nahlíželo jako na jakýsi „program“ v hlavách aktérů. Modelem ideálního aktéra byl „vševědoucí informátor“, který se ve svém prostředí hladce pohybuje, protože vždycky ví, co se sluší a patří. Modelem kultury byl jazyk, kterým vševědoucí informátor bezvadně a maximálně neškodně „mluví“. Cílem analýzy pak bylo (analogicky jazyku) odhalit syntax a sémantiku a zkoumat gramatiku kultury. (Keesing 1987, s. 371) Locus kultury je v tomto případě umístěný do mysli jednotlivého aktéra; je to jakýsi program, který mu říká, co má dělat a co ne.

Takové robotické pojetí kultury je samozřejmě silně zjednodušené a nelidské. Ovšem v různých převlecích se s ním můžeme stále setkat. (viz např. model jednání „pana Demetera“, Jakoubek 2004b, s. 132) Nutno říci, že kognitivní antropologie takový koncept dávno opustila. Keesing uvádí, že „...původní představa kognitivní antropologie o tom, že se jí podaří odhalit gramatiku kultury na základě analýzy sémantiky domorodých klasifikací byla naivní, charakterizovaná naprostou neadekvátností cílů a prostředků“. Potíže se ukázaly s tím, že lidské vědění není v paměti patrně uspořádáno v systému klasicky chápaných kategorií; že lidé jednají mnohem složitějším způsobem, než aby to dokázal koncept vhodnosti tohoto jednání postihnout; že v tomto modelu nebylo místo pro kontextové posuny a vyjednávání; že sloučit kulturu s obsahem paměti a učinit z tohoto obsahu program řídící jednání se ukázalo jako velmi neúspěšný projekt jak teorie kultury, tak kulturně formovaného jednání. (Keesing 1987, s. 371)

Projekt „gramatiky kultury“ byl v kognitivní antropologii opuštěn, problém vztahu mezi tím, co člověk musí vědět, aby mohl ve své kultuře fungovat a jednáním, problém toho, jak se člověk toto vědění dozvídá, problém toho, že ač je význam veřejný, ne všichni ho chápou správně a toho, že veřejný význam podléhá idiosynkratickému zkreslování a přetváření zde zůstal. Na místě kognitivních map se v 80. letech objevil koncept „kulturních modelů“ nebo „schemat“ jako reakce na neúspěchy, předešlý kriticismus, vývoje teorie kategorizace v kognitivní lingvistice (Lakoff 1990), psychologii a teorii umělé inteligence. (Holland, Quinn 1987) Kognitivní antropologie se tak

vydala na cestu k distributivnímu modelu kultury.

2.4.6 Kulturní modely, IKM, schemata, rámce

Teoreticky se naši práci inspirujeme kognitivní antropologií a teorií schemat C. Straussově a N. Quinnové (Strauss, Quinn 2003) a v případě tohoto výzkumu se poněkud specifickěji orientujeme na dílo kognitivního lingvisty G. Lakoffa (Lakoff 2006), zejména na jeho pojmy jako *idealizovaný kognitivní model (IKM)*, *generátor*, *prototypové jevy*.

Lakoff se zejména zabývá kategorizací. Co nám umožňuje uspořádat různé věci nebo vjemy do určitých kategorií. Odmítá klasické pojetí kategorií jako tříd jevů, které mají společné vlastnosti a ukazuje, že svět kategorií je mnohem komplexnější, že existují kategorie, které nevznikají na základě společných vlastností a dále, že běžnou součástí kategorizace jsou tzv. prototypové jevy, tedy skutečnost, že někteří členové kategorie jsou lepšími příklady nebo reprezentativnějšími příklady svých kategorií. Tato skutečnost ve světě klasických kategorií nedává žádný smysl, nicméně psychologicky je velice reálná. Lakoff se věnuje zkoumání, co k těmto prototypovým jevům vede. A ukazuje, že kategorizačních principů existuje více, než jen kritérium společné vlastnosti.

Hlavní Lakoffova teze zní: Obsah našeho myšlení se uspořádává prostřednictvím struktur nazývaných idealizované kognitivní modely neboli IKM a prototypové jevy jsou produktem tohoto uspořádávání. (Lakoff, 2006, s. 78) Každý IKM je složitým, strukturovaným celkem, gestalem, který používá čtyři strukturální principy:

1/ Propoziční strukturu (je tedy určitým tvrzením)

2/ Obrazově schematické struktury

3/ Metaforické vazby

4/ Metonymické vazby

(Lakoff, 2006, s. 78)

Lakoff pak uvádí různé typy těchto modelů, kterými jsou například společenské *stereotypy*, *typické příklady*, *ideály*, *vzory*, *generátory*, *podmodely* a *vyčnívající příklady*. U prototypových modelů uvádí následující charakteristiky:

Existuje cílový pojem A, kterému je třeba porozumět v určitém kontextu.

Existuje pojmová struktura, obsahující jak A, tak další pojem B.

B je součástí A, nebo je s ním těsně spjato v rámci dané pojmové struktury.

B je buď součástí A, nebo je s ním těsně spjato v rámci dané pojmové struktury. Obvykle v rámci této struktury volba B jednoznačně určí A.

Ve srovnání s A je B buď *srozumitelnější, snadněji se pamatuje, rozpoznává*, nebo je v daném kontextu *bezprostředně užitečnější*.

Metonymický model je modelem toho, jaký vztah mají A a B v pojmové struktuře; jejich vztah je specifikován funkcí z B na A. (Lakoff, 2006, s. 95)

Řada kulturních kategorií má dále takzvanou radiální strukturu, to znamená strukturu, ve které existuje centrální příklad a konvenční variace na tento příklad, které ale není možné predikovat pomocí obecných pravidel. Tyto radiální struktury jsou velice časté a při jejich zkoumání je třeba postupně rozkrývat důvody, které motivují zařazení variací do téže kategorie, jako je centrální příklad. Tyto radiální struktury vycházejí z rozmanitých praxí, historických změn a zlomů, díky čemu různé objekty a vztahy mezi nimi mění své funkce, významy, kdy určitá část může být využita v jiných souvislostech.

IKM tvoří sémantické jádro distributivně chápané teorie kultury. V zásadě jsou to určité sdílené a zažitě metafory, které jsou běžné v určité populaci nebo sociální síti. To znamená jsou sdílené, běžně se s nimi zde setkáme. Mohli bychom také snadno říci „přesvědčení“ a mít na mysli nějakou strukturu vět, kde se respektuje určitý logický argument. (Jako například „práce je usilovná činnost v zaměstnání“) Kulturní modely ale nejsou přesvědčení ani logické věty. Každý model je určitou strukturou sémantických vztahů a jedná se o prostředek sdílení určitého přesvědčení, ale tato struktura sémantických vztahů není prostá predikce a není sám o sobě přesvědčením, je to pouze prostředek tohoto přesvědčení.

Existence tohoto modelu ovšem neznamená, že jsou o něm přesvědčeni všichni. Ani neříká nic o tom, do jaké míry jej kdo bere za svůj. Kulturní modely je možné chápat jako určité nástroje porozumění, interpretační rámce, ale porozumění je vždy konkrétní tělesnou otázkou každého člověka a toho, jak si daný kulturní model zažil (jak se ho naučil, osvojil, jak se doslova stal částí jeho těla).

V kognitivistické literatuře se používají pojmy „schema“ a „kulturní modely“ jako vzájemně zaměnitelné (Strauss, Quinn 2003: D'Andrade 1994). Jsou silně inspirované (pokud ne úplně synonymní) pojmem „idealizovaný kognitivní model (IKM)“ (Lakoff 2006, s. 78). V našich textech užíváme pojem „schema“. A co se tedy tímto pojmem přesně myslí? Schema není představa, obraz v mysli, ani pojem v systematickém nebo slovníkovém slova smyslu. Je to kognitivní struktura, skrze kterou člověk interpretuje svou zkušenost světa. Tedy v podstatě jakási soustava

sémantických vztahů v mysli, které ale nepředstavují jasný systém, ale spíš síť mnohoznačných odkazů. Schema LOKOMOTIVA tedy není ani obraz lokomotivy, ani (jenom) „tažný stroj požívaný na železnici“, nýbrž určitá struktura „zavedených souvislostí“. Je to organizace vědomostí, představující zjednodušený svět, které myšlení využívá. (Keller 1992, s. 52 in Strauss, Quinn 2003)

Schemata nejsou přesnými definicemi nebo fixními strukturami. Vyznačují se určitou mírou flexibility, takže dokáží označovat a komunikovat s proměnlivými situacemi (mezi ocelovým exponátem v muzeu železnice a dětskou hračkou – lžící s ohnutým držátkem ve hře na vlaky je to stále LOKOMOTIVA). Máme si to představit jako určité flexibilní šablony. (D'Andrade 1992, s. 52).

Schemata obsahují určité „výchozí hodnoty“ - tj. pokud vidíme část kola a nárazníku, nepotřebujeme obhlédnout celý objekt, abychom si udělali závěr, že co vidíme je lokomotiva. Výchozí hodnoty jsou věci, které budou v myšlení doplněny i když nejsou v zorném poli nebo zkušenosti, nejsou v aktuálním stimulu přítomné. Člověk nemusí vidět celé písmeno a rozpozná jej, nemusí v hudbě mít určité rytmické elementy, aby je tam slyšel, nemusí v příběhu mít popsané veškeré hrdinovy pohyby, za jakou kliku vzal a kolik schodů vyšel, aby pochopil, že hrdina vešel do domu. Ve všech těchto případech člověk využívá rozmanitých výchozích hodnot svých schemat k interpretaci náznaků. (Lakoff, Johnson, 1980)

Schemata dále nejsou nedělitelnými nebo ohraničenými jednotkami v jasném hierarchickém nebo taxonomickém systému. Platí o nich, že mohou být zkonstruované z jiných schemat a samy jsou součástí jiných schemat ve velmi mnohoznačném sémantickém poli. Tak schema NÁVŠTĚVA se nejspíše skládá ze schemat HOSTITEL, HOSTÉ, POHOŠTĚNÍ, OBÝVACÍ POKOJ. Ty se opět skládají z dalších schemat a jsou prvky opět dalších schemat. (D'Andrade 1992, s. 52)

Pokud někdo interpretuje určitý znak jako písmeno A nebo vnik osob do domácnosti jako návštěvu, pak tato interpretace není schematem, je to to, co je tímto schematem produkováno. Schema není ani „ideál“ nebo „prototyp“, ideál nebo prototyp lokomotivy nebo návštěvy je spíše jedním specifickým ztělesněním schematu lokomotivy nebo návštěvy – ztělesněním, které koresponduje buď s preferovanými nebo často používanými výchozími hodnotami. Tj. to, co člověk očekává, když se dozví, že půjde na návštěvu a z čeho je překvapen, pokud chybí nebo je nějak posunuté. Schemata jsou procedurální prostředky, které využíváme, abychom došli k nějaké interpretaci. Schemata samotná nejsou interpretací, ani tou nejtypičtější nebo nejběžnější nebo nejlepší – ta je vždy už důsledek. (D'Andrade 1992, s. 53) Možná pomůže, pokud si schema budeme představovat jako neustálý proces, který běží v určitých přibližných, proměnlivých a ne úplně permanentních kolejích.

Schemata jsou tedy určitá označování. Jak již bylo řečeno, pro pojmenování nalezených

schemat používáme malé kapitálky, aby se zdůraznilo, že se jedná o analyticky extrahovanou interpretační strukturu.

Schemata jsou tedy individuální vtělené mentální struktury (či procesy), které vznikají v průběhu socializace v mysli/těle každého člověka a představují jeho subjektivní pojmový svět. Některá schemata jsou čistě soukromou/individuální věcí. Takováto idiosynkratická schemata nesdílí s ostatními, jsou to jeho vlastní „výstřední souvislosti“. Mohli bychom sem zařadit různé osobní preference, mnemotechnické pomůcky atd. Ve skutečnosti je ale obtížné najít čistě idiosynkratická schemata, protože prakticky všechna, která lze převést do slov, ale nejen ta, přinejmenším využívají neidiosynkratických, sociálních prostředků, zejména jazyka, ale i dalších sdílených nebo konsenzuálních nebo konvenčních schemat. „Jak poznamenává Dan Sperber: neexistuje žádná mez ani hranice mezi kulturními reprezentacemi na jedné straně a individuálními na druhé straně. Reprezentace jsou více či méně trvale distribuované a tudíž více či méně kulturní.“ (Strauss, Quinn 2003, s.7). A tak ač považujeme rozdíl mezi idiosynkratickými schematy a kulturními modely za důležitý, protože poukazuje na **tělesnost** kulturních porozumění a důležitost učení a socializace, je to rozdíl, který se v reálném světě stírá.

I když je základ schemat idiosynkratický, nejsou tato fixována na jedince. (Pokud jedinec komunikuje s ostatními a žije fyzicky nebo symbolicky v nějaké sociální síti). V kognitivistické literatuře se neustále operuje s metaforou (nebo mnemotechnickým topografickým znázorněním), že schemata jsou „v hlavě“ a je trochu obtížné pochopit, proč se zde tak trvá na této podivné metafoře člověka jako kontejneru. Vede to k falešné představě atomismu těchto schemat, která jakoby odpovídala klasické představě sociálního aktéra jako recipienta reklamní kampaně (srv. Hall 1982). Přitom schemata nebo významy ač tělesně zakotvené mohou snadno přesáhnout „vnitřek“ jednoho člověka. Takový atomismus zakrývá fluiditu a nestatističnost kulturních schemat, kdy není možné rozumně váhat, kolik lidí přesvědčených o tom, že **JÍDLO JE ČERSTVÉ JEN JEDNOU**, je potřeba, abychom o nich mohli mluvit jako o kultuře.

2.4.7 Internalizace – vtělesnění

Hlavním motivací, kterou vidíme za užíváním metafory „schemat v hlavě“ není ale atomizace, ani nakonec mozek jako takový (ačkoli se zde setkáváme s řadou argumentů, vycházejících z neurologie nebo modelování umělé inteligence), ale poukaz na to, že porozumění je vždy osobní a tělesné. Není porozumění bez aktérů a nadto samo přijetí určitých schemat v socializaci není proces, který by bylo možné vyčlenit před závorku, na tomto procesu samotném velmi záleží.

Když mluvíme o porozumění, kognitivních modelech, sémantice, jaksi automaticky tím rozumíme cosi intelektuálního. I v kognitivní antropologii se mluví neustále o významech v mozku, a pracuje se s touto metaforou mozek-intelekt-computer procesing. To je ale fenomenologicky vzato jednostranné. Každý, kdo hraje na nějaký hudební nástroj, naučil se nějakou složitou skladbu z paměti bez not a má si na ní po čase – kdy na ní zdánlivě zapomněl - vzpomenout, zná ten zvláštní pocit, když pozoruje svou ruku, která si jakoby bez jeho vědomí skladbu postupně vybaví. I další tělesné dovednosti vykazují podobné strukturované zapamatování. To vše probíhá mimo slova a syntax. Tak i v našem případě porozuměním či kognicí nemyslíme pouze vědomé osvojování si jasně formulovaných věcí jako je kalendář nebo rovnice, ale široce tělesně chápané po-chopení světa. Toto pochopení vzniká v průběhu celého života prostřednictvím zkušenosti.

Přítom ovšem osvojení samo je (v zásadě) kreativním aktem – komunikační podstata těchto modelů znamená, že to, jak někdo pochopí nebo nepochopí určitý model může být aktem, který původní model přeformuluje nejen pro něho samotného, ale také pro ostatní, se kterými tento komunikuje. Záleží na celé řadě dalších faktorů, na stabilitě modelu, na celkové „atmosféře“, kontextu, ale v zásadě taková změna je možná. Kulturní modely nebo schemata tedy nejsou jednou pro vždy danými představami či pravdami, ale spíše různě trvalými sociálními nástroji porozumění světu a sobě samému.

Poukaz na internalizaci tedy není o tom, jak dostat něco „zvenku“ přes bariéru „dovnitř“; jde o to, že je nutné počítat s tím, že kultura má tělesný základ a že ten „přesun“ zvenku dovnitř není jednosměrný ani jednoduchý proces. Tím nechceme říci, že přijímání kulturních schemat během socializace je úplně chaotické a plné kreativity. Bezpochyby zde jsou opakované a sdílené elementy, dokonce mohou dominovat a vytvářet iluzi určité homogenosti nebo tematičnosti. Podstatné je zdůraznit, že se nejedná o „transfer“, jaký napadá Wallace (1967) ve své kritice „mikrokosmické metafory“, která je obsažena v řadě teoretických koncepcí kultury, zejména těch raně psychologicky založených (Strauss a Quinn tuto kritiku ovšem rozšiřují na všechny funkcionalistické koncepce – Strauss a Quinn 2003, s.37, 120). Mikrokosmická metafora říká, že „v hlavě každého Roma, Čecha, Slovince je malá replika kultury jeho vlastní skupiny, systematicky transformovaná bod po bodu v jeho nervové tkáni“. (Wallace 1967, s.85). Socializace nebo enkulturace pak představuje „replikaci uniformity“, kdy každá nastupující generace se „kulturně a charakterologicky stává replikou generace předcházející“. (Wallace 1967, s. 26). Taková koncepce vyžaduje představu homogenní kultury, sdílené všemi členy, vysoký stupeň konformity členů kultury vůči univerzalistickým normám a bezproblémový mezigenerační kulturní transfer. (Wallace 1967, s.88). Empiricky se s ničím takovým nelze setkat, ledaže bychom uvažovali na velmi vysokém stupni zevšeobecnění, který nemá prakticky žádný vztah ke konkrétnímu individuálnímu

jednání. V souvislosti s internalizací je zřejmé, že přijímání kulturních norem (schemat) je složitý proces, který má daleko k prostému kopírování.

Jedná se částečně o habituaci v Bourdieuově smyslu (např. Bourdieu, 1999 s. 16, Bourdieu 1996, s. 170), kdy si člověk určitou praxí, familiarizací, vyrůstáním v domácnosti a mezi určitými lidmi podvědomě zažívá určité koncepty. Strauss a Quinn srovnávají pojem schematu s pojmem habitus, kdy nacházejí velmi mnoho styčných bodů, jako je koncepce vědění, které není naučené z kognitivně reprezentovaných a tvrdých a jasných pravidel, inkorporovanost vědění, učení se praxí, tendence k sociální reprodukci skrze individuální akce, které nejsou nikdy stejné. (Strauss, Quinn 2003, s.44)

Teorie schemat se ovšem od teorie habitu liší v několika důležitých ohledech: 1/ úloze vědomí a nevědomí a s tím spojeným determinismem (ačkoliv jsou schemata obvykle pod radarem vědomí, je možné je aktualizovat a reflektovat, podléhají vědomé revizi, nejde o čistě determinující nevědomé útvary); 2/ v povaze a míře zrcadlení externího sociálního světa a vnitřního mentálního světa (ačkoliv je zde individuální duše produktem kultury a kultura produktem činnosti individuálních duší, není mezi nimi žádný bezprostřední vztah); 3/ v pohledu na diferencovanost učení podle emocí a motivace (aktéři se učí každodenní praxí, ale není jedno co a s kým a proč, stejně jako nelze ignorovat oblasti vědomého učení a vyučování) a 4/ v pohledu na intence aktérů, které nelze ignorovat. (Strauss, Quinn, 2003, s. 46-47). V kontextu moderní kritiky habitus (Adams, 2006; Archer, 2010), kterou chápeme jako spor o povahu současné post-post-modernity ve vztahu structure/ agency, kde habitus, který tento vztah zdánlivě překonává, je interpretován jako příliš deterministický, tradicionalistický koncept pro dnešní časy, předpokládající nerealistickou stabilitu společnosti a příliš nevědomě predeterminovaného aktéra a který je třeba nahradit konceptem reflexivity, tedy aktéra, který ať chce či nechce, musí reflexivně jednat a nikoli se pouze nechat nést svými zvyklostmi a pudy, počítáme teorii schemat spíše k oněm hybridizujícím pokusům, směřujícím habitus s reflexivitou, jak o nich pojednává Adams (Adams, 2006), neboť schemata nejsou chápána jako determinanty. Nejsou v rozporu s pohybem reflexe, ale jako kognitivní obsahy se ho vždy nějak účastní, v dobrém či špatném smyslu je tedy lze chápat jako nástroje (i destroye) reflexivity.

2.4.8 Motivační síla

„Dělají lidé vždycky, to co jim jejich kultura říká? A když ano, proč? A když ne, tak proč ne?“ (D'Andrade 1994, s. 23). Proč ani v rámci jedné kultury nechtějí všichni totéž? Proč nestačí znát své kulturní hodnoty, kognitivní mapy atd., aby se člověk podle nich rozhodoval?

Teorie kulturních modelů představuje také určitý pokus vyrovnat se s motivační silou schemat. Jednou z odpovědí zde je faktor internalizace, která ale není „transmisí“, „faxem“, „downloadem“ kulturních pravd a hodnot; je chápána jako proces individuální transformace, kde se kulturní vyprávění mísí s idiosynkratickými vyprávěními a vždy konkrétním kontextem jednání a teprve tento „mix“, který v jedinci vzniká, lze dávat do nějaké souvislosti s konkrétním jednáním.

Vedle toho se i samotným schematům připisuje určitá motivační síla (D'Andrade, Strauss 1994, Strauss, Quinn 2001). V tom smyslu, že „nejobecnější interpretace *toho oč běží* budou fungovat jako důležité cíle pro tuto osobu“ (D'Andrade 1994, s. 30). Lze to přeložit tak, že bez toho, aby se určité kulturní schema mohlo stát pro někoho důležitým, musí se stát součástí „jeho příběhu“ (předpokládáme, že člověk chce vědět *oč běží* a napomáhat tomu a povědomí o tom, *oč běží* získává z příběhů, kterým je připraven věřit nebo má sklon si vyprávět). Lze to i obrátit: do jaké míry on sám dokáže interpretovat svůj příběh jako součást toho, co se vypráví že o to běží. D'Andrade i Strauss a Quinn připisují motivační sílu hierarchičnosti schemat. Vtip je v tom, že neexistuje apriorní systém kategorií, který by tuto hierarchičnost z principu definoval. Schemata jsou pouze metaforizované souvislosti. Ty výše v hierarchii jsou ty, prostřednictvím kterých lze ty níže postavené zobrazit, tj. vyprávět a **zažít**. Mě například nestrhávají příběhy, protože v nich něco znamená něco jiného. Strhávají mě, protože mě při nich běhá mráz po zádech, potí se ruce, musím si zakrýt oči atd. Něco ve mě vzbuzují. Vlastní tělo je v důležitém smyslu součástí těchto vyprávění. Metaforičnost tu není čistě formálně chápaným sémantickým vztahem jakési ekvivalence, význam je tu vždy význam s tělesnou relevancí.

D'Andrade mluví o třech hrubých úrovních schemat (u jednotlivé osoby), které jsou zároveň cíli. Nejvýše jsou schemata, jejichž aktivace vždy vede k rozhodnutí jednat jakoby bezpodmínečně, bez dalšího, jakési „vůdčí motivy“ (PRO LÁSKU ŠEL BYCH SVĚTA KRAJ), vyjádřené v antropologickém konceptu „hodnot“; níže jsou „střední schemata“, které samy o sobě nestačí, většinou potřebují nějaký kontext, ve kterém vedou k jednání (nakupuji KDYŽ JE PÁTEK NEBO KDYŽ JE VÝPLATA) ale někdy i podněcují jednání samy o sobě a nejnižší jsou schemata, která žádné jednání samy o sobě neinicují (STŮL, BOTY), ledaže se objeví v širším kontextu jiného schematu (RODINNÝ STŮL, BOTY PROTI LÁSCE)⁹. (D'Andrade 1994, s. 30). Ne všechna schemata jsou cíli, ale všechny cíle jsou schematy.

„To *oč běží*“, tedy vůdčí motiv, ovšem není otázkou nějaké spontaneity nebo pudu. *Oč běží* nevíme, alespoň jako děti, ale vždy to vypadá tak, že druzí to vědí líp. Možná je to proto, že tu

⁹ Není ovšem žádný důvod předpokládat, že se nenajde osoba, pro niž schema *boty* budou bezpodmínečným motivem, zatímco schema *láska* bude dávat smysl jen v rámci většího schematu (obuvník: boty, to je celý můj život). Tj. že existuje nějak pevně strukturovatelná hierarchie těchto schemat, která bude vlastní všem osobám.

vždycky nějaký jsou před námi, že se člověk rodí do společnosti. Oč běží se tedy dozvídáme od druhých. A to nejen verbálně prostřednictvím fakticky vyprávěných příběhů, ale zejména oním zažíváním – habituací. To oč běží se tak stává součástí našeho těla.

Přítom tato vůdčí schemata (OČ JDE V ŽIVOTĚ ČLOVĚKA) mohou být elementy ideologií, ospravedlňujících jeho postavení (STEJNĚ NÁS NIKDE NECHTĚJÍ), jeho duševní fungování a rozvrh jeho chtění.

Přítom však koncept kulturních modelů – schemat neznámá, že by se jimi myslelo cosi jako počítačové filtry, které udržují neodpovídající informaci mimo vědomí. V antropologii - odkazující se na tradici Sapira a Whorfa, Lévy-Bruhla a dalších – je zvykem upadat k jakémusi „extrémnímu epistemologickému relativismu, podle kterého kultura determinuje samotný vzhled, zvuk a pocit světa... kultura není závoj... schemata jen doplňují chybějící informace“ (Strauss, Quinn 2001, s.98). Jsou to pouze nástroje interpretace. Nikoho neřídí a nic mu nediktují. Diktát tradice je jen jedním z možných schemat, politických a společenských konstelací, ale nikoli univerzální vztah mezi jedincem a kulturou.

„Otázkou není kdy jsou lidé kulturou omezováni a kdy kultuře unikají a nakolik. Měli bychom se spíš ptát: jaké jsou rozmanité zkušenosti, ze kterých lidé získávají svoje interpretační rámce? Vytvářejí určité zkušenosti schemata, která vyvolávají schemata získaná z jiných zkušeností? Podle kterých schemat lidé jednají v dané situaci a proč“ (Strauss, Quinn 2001, s.98)

Apelativnost či svůdnost nějakého vůdčího motivu (tj jeho schopnost stát se součástí širokého spektra souvislostí) ale neznámá automaticky, že každý, kdo se s ním seznámí, ho bude naplňovat, jednat v jeho intencích. Záleží na tom do jaké míry se stane součástí těla dotyčného člověka, jeho zkušenosti. Neexistují stejně apelativní modely pro všechny osoby a situace. (Strauss, Quinn 2001, s. 98)

Kognitivisté si dávají velmi záležet na formalistickém relativismu, kde asociace, na kterých kategorie a schemata staví, mohou proudit v zásadě odkudkoli kamkoli a schemata mohou nabýt jakékoli formy. Kultury je v tomto směru schopné jakékoli *zařízení*. Prostě téma, které díky procesuální shodě okolností a asociačních událostí začne nabírat na síle začne strukturovat významové pole a motivovat tak další spoje.

2.4.9 Tematicita

Distributivní model kultury, jakým je kognitivistické pojetí, nemusí nutně znamenat představu kultury jako pouhého shluku chaotických idejí. Na podobu a distribuci schemat mají vliv externí (ekologické) faktory a interní kognitivní předpoklady. Mezi ekologické faktory počítejme

faktory skutečně ekologické, které zvýhodňují nebo limitují úživné strategie a omezují tak variabilitu schemat s nimi spojených; mocenské a další sociální faktory, které diktují starosti a témata, která musí aktéři řešit; faktory lidské biologie, které také omezují a vybízejí určitým směrem. Mezi interní kognitivní předpoklady patří zákonitosti kategorizace pomocí idealizovaných kognitivních modelů (metaforické a metonymické asociace, gestaltové principy, primárnost rodové úrovně, zkušenost, vtělesnění) (Lakoff 2006, s.78).

Proto kultury působí jako určité celky. Témata se opakují. Ačkoliv naši Romové nežijí ve slovenských romských osadách, setkáváme se zde s podobnými tématy, která se popisují v osadách. Motivy příbuzenské a rodinné loajality, distanciacie, sdílení prostředků nacházíme i u našich aktérů, byť se jedná již o třetí nebo čtvrtou generaci přistěhovalců, kdy nejméně dvě generace prošly asimilačními procesy socialistického státu. Ale taky se zde setkáváme s obýváky, rajskou omáčkou, adorací vojenské služby, obdivem k černým raperům. Jakoby se tu setkávaly bachtinovské centrifugální a centripetální síly: určitá schemata se drží, nová se objevují, další představují reformulování starých schemat novými prostředky¹⁰. Máme to interpretovat tak, že původní kultura se rozpadá? Kde končí tato původní kultura a začíná ta nová? Na to je těžko odpovědět, protože se těžko specifikuje ta původní kultura (jednotlivé autority se v tom budou přirozeně lišit). Podle teorie kognitivních modelů neexistuje žádná kulturní dynamika, která by zajišťovala, že členové určité společnosti se shodnou na plně sourodém světonázoru. Jestliže se některá schemata váží k širokému kontextu zkušeností, které jsou si podobné na principu family resemblance, člověk na ně zároveň od dětství během výchovy opakovaně naráží (často se setkává s interpretacemi na jejich základě), mají tendenci stát se kulturními tématy. (Strauss, Quinn, 2001, s.118) V našem případě by to mohlo být například schema NEČISTOTY, které prostupuje kontexty od osob přes jídlo až ke zvířatům a místům. Určitá takováto pronikavost tématu ale neznamená, že proniká všemi sférami nebo že se nemůže objevit konfliktní téma nebo nekonekventní jednání.¹¹

Kognitivní přístup nabízí šikovný model, který umožňuje soužití myšlenky sdílené kultury a individualismu chaotického aktéra, udržet jistou míru sociálního determinismu a individuální kreativity. Aktéři zde nejsou pouze implementátoři kulturních či sociálních norem a habitů, nejsou však z nich kompletně vytrženi. Otázka, která nás ovšem musí trápit je, zda chaotický a kreativní aktér je psychologicky reálný konstrukt. Pravda, máme zde vtělesnění a zápas učení. Nicméně aktér je zde podivuhodně prázdný nebo nestrukturovaný agent. Navzdory veškeré snaze je tento agent přeci jen poněkud příliš atomizovaný, abstraktní a nehistorický. Domnívám se, že se jedná stále o

¹⁰ Centrifugální síly kultury mají tendenci celek roztrhávat, centripetální naopak působí ve prospěch homogenizace. (Bachtin, 1981 in Strauss, Quinn, 2001, s.4)

¹¹ Protože se nejedná o instanci jedné centrální nějak logické kultury (tak jak to myslel Lévi-Strauss) nebo institucionalizaci psychologických konfliktů, ale o souvislosti a zmatky ke kterým prostě v interpretaci světa – i když je sdílená, nebo právě proto, dochází.

pokus, který je příliš pozitivistický (autoři sami to přiznávají napříč žánrem), příliš fascinovaný představou o člověku a společnosti jako strojích a ignorující situovanost a historičnost kultur a jejich aktérů.

2.4.10 Schema a činnost – sociokulturní škola v psychologii

K výše popsané kognitivní teorii kultury existuje v psychologii zajímavá komplementární tradice, která nabízí také určité korekce nebo výzvy, na něž kognitivní teorie kultury neodpovídá nebo odpovědět neumí. Používá odlišnou terminologii, ale konceptuálně se mi však zdá příbuzná. Je to tzv. sociohistorická nebo sociokulturní škola.

Cole (Cole 1985, s. 148) připomíná původní Wundtovo rozdělení agendy psychologie na elementární a vyšší psychické funkce, kde došlo k separaci kulturních faktorů v kognici podle individuální a sociální úrovně analýzy. Elementární funkce (Vygotskij říká „přírodní“) byly předmětem kontrolované laboratorní analýzy introspektivních výpovědí jednotlivců a staly se základní starostí psychologů. Oproti tomu tzv. vyšší (kulturní) psychické funkce měly být zkoumány na základě dat, obstarávaných etnology apod. neboť jde údajně o mentální produkty, které jsou vytvářené společensky a nejsou tudíž vysvětlitelné pouze z individuálního vědomí, protože předpokládají reciproční aktivitu mnoha lidí. Elementární – přírodní funkce měly být zkoumány experimentálními prostředky (metoda podnětů, výrazu a reakcí) a toto zkoumání bylo striktně odděleno od Volkerpsychologie, vycházející z etnologických dat. Ovšem zapracování kultury do individuální psychologie je obtížné, zejména protože chybí přesná specifikace toho, jak se systém kultury promítá do systému individua. Do té doby, dokud nebude tato specifikace rozvinuta, včetně metodologie, jak zkoumat kulturní rovinu psychiky, nelze čekat široké přijetí antropologického pojmu kultura v psychologii. Při hledání této specifikace se Cole obrací k sociohistorické škole Vygotského a jeho žáků.

Vygotskij (1976) se k Wundtovu oddělení vrací a kritizuje pokusy zkoumat oblast vyšších psychických funkcí prostřednictvím konceptů a metod, odpovídajících oblastí nižších psychických funkcí. Ve svém přístupu popírá striktní separaci individua a jeho sociálního prostředí. Individuální a sociální stránky vidí jako vzájemně konstitutivní elementy jednoho interaktivního systému. Kognitivní vývoj (učení, zrání normálního rozumného dospělého člověka) nechápe jako transformaci určitého individualizovaného biologického aparátu (mozku), ale jako proces interaktivního osvojování si kultury aktivním kulturním aktérem. Normální dospělé kognitivní procesy – ony Wundtovy vyšší psychické funkce - chápe jako internalizované transformace sociálně převažujících (typických, kulturně-tématických) vzorců mezilidské interakce. Každá vyšší

psychická funkce se vyskytuje ve dvou plánech – mezi lidmi jako interpsychická kategorie a jako intrapsychická kategorie. (Cole 1985, s. 148)

2.4.10.1 Činnost

Vedle uznání kulturní povahy vyšších psychických funkcí vyzdvihuje Cole triadický model, který sociohistorická škola vybuodovala. (Cole 1985, s.151) Odkazuje se na Leont'jeva a jeho kritiku převažujícího psychologického modelu stimulu a reakce, kdy Leont'jev se dožaduje triadického modelu, doplněného o pojem „činnosti“. Leont'jev (1978, s. 57) kritizuje behaviorismus, gestaltpsychologii i psychoanalýzu, že vycházejí ze dvoučlenného schématu analýzy: působení na reakční systémy subjektu -> objektivní i subjektivní reakční jevy, vyvolané daným působením. A říká, že problémem tohoto schématu je, že „opomíjí ve výzkumu obsahový proces, v němž se uskutečňují reálné vztahy subjektu s předmětným světem, jeho předmětnou činností“. Toto schema představuje tzv. „postulát bezprostřednosti“, představu, že vědomí je prostým odrazem vnější reality – fyzické, sociální, kulturní, symbolické (Leont'jev 1978, s. 61-62). Ovšem již od nejelementárnější úrovně je vnímání aktivní a subjektivní obraz vnějšího světa je výsledkem činnosti subjektu v tomto světě. A tato činnost je především praktický život subjektu. Ne každá percepční činnost se ovšem doslovně odbývá v praxi. Percepce nespočívá pouze v bezprostřední praxi individua, ale probíhá jaksi skrze „nashromážděnou lidskou praxi“, tj. počítky mají „pravděpodobný“ charakter, čímž se myslí gestaltové efekty a tendence vnímat určité a nikoli chaotické obrazy a počítky a aktivní úloha zkušenosti a vědomí ve vnímání pseudoskopických iluzí. Vnímáme pojmy, tyto pojmy však nejsou idealistické, jsou to výsledky praktické poznávací činnosti předcházejících generací (Leont'jev 1978, s. 50-51). Leont'jev se snaží vymanit z pojmů subjektu a světa, vnitřku a vnějšku, stimulu a reakce prostřednictvím činnosti. Činnost je cosi, co jde nad tyto dichotomie. Je důležité vnímat to slovo bedlivě – činnost se odvíjí od činu. Činnost není mechanický proces, je to jednání bytosti, která je zaměřená na svět a život. Činnost není kauzální relace jestliže-pak (podnět-vjem), ale teleologická struktura (odněkud-někam). Činnost je psychologická kategorie umožňující do sebe zahrnout smysl lidského života nebo lidský život jako cestu k postupně se realizujícímu cíli. Činnost je sice „molární neaditivní jednotka tělesného materiálního subjektu“ (Leont'jev 1978, s. 62), ale nikdy to není úplně izolovaná věc. Ať se člověk zaobírá sebeidiosynkratičtější činností, ve chvíli, kdy použije jazyk, jméno, nástroj, do činnosti je zahrnuta rázem sféra společenských vztahů (Leont'jev 1978, s. 63).

Činnost jedince je systém v systému sociálních vztahů, který bez těchto vztahů neexistuje. Je to strukturovaný a do sebe zapadající systém koordinovaných akcí, propojený obecnými lidskými

motivy. (Leont'jev 1978, s. 63) Činnost se kryje s nejširším kontextem, relevantním vzhledem k právě probíhajícímu jednání. (Cole 1985, s. 152) Vzpomínám si, jak mě v dobách studií učitelství psychologický pojem činnosti ubíjel svou banalitou – bože, co je na činnosti? Tak lidi dělají činnosti, to je objev. Neuvědomoval jsem si, že ten pojem jednak reaguje na určité teoretické problémy modelu podnětu a reakce a pak jsem nechápal, že se tím myslí pochopení a přijetí určitého „vědět jak na to“ v celém jeho nejširším kontextu, tj včetně „proč“, obvyklých účastníků, scénářů sekvencí. Činnost tady rozhodně není prázdná činnost, ale vždycky něco konkrétního, sekvence kulturního procesu. A jako taková není „biologickou“ reakcí, ale historickým jednáním na základě historií poskytovaného smyslu, účelu a prostředků. Cole pak v pojmu činnosti vidí vhodnou společnou základní jednotku zkoumání jak pro psychologii, tak pro antropologii (Cole 1985, s. 152-153). Ve starší antropologii nachází spojující momenty u prací S. F. Nadel a M. Fortese, kteří (jako příklady z antropologie) pracovali s analogickým pojetím „základní jednotky analýzy“, jako bylo to z Vygotského školy. Tak Nadel hovoří o tom, že společnost a kulturu není možné analyzovat pouze rozložením na individuální aktéry nebo pouze z hlediska děl a výkonů těchto jedinců. Jediný možný pohled, je chápat kulturu jako „lidské jednání v kontextu“. V tomto smyslu není možné oddělit žádný legitimní izolát, než standardizovaný vzorec chování, vyjádřený jakožto jednotný a relativně samostatný (self-contained) na základě své úkolové povahy a nasměrování k jednomu cíli. Podobně Fortes určuje jako základní jednotku své analýzy jakousi sloučeninu jedince a jeho společnosti, vyjádřenou pojmem „sociální prostor“. Sociální prostor je společnost ve svých ekologických podmínkách viděná z perspektivy jedince – domorodého aktéra. Jedinec zde v dialektickém pohybu vytváří svůj sociální prostor a je jím zároveň formován. Na jedné straně je možný rozsah jeho zkušeností a chování určován jeho sociálním prostorem a na druhé straně všechno, co se jedinec naučí a vyprodukuje, způsobuje expanzi a diferenciaci tohoto sociálního prostoru. (Cole 1985, s. 152-153).

Základní jednotka kultury, která není ani „chováním“, ani „jedincem“, ani „artefaktem“, nýbrž soustavnou interakcí porozumění „externí“ kultury, která poskytuje nástroje a determinuje možnosti a na základě tohoto porozumění jednajícího „interního“ rozumějícího a další diferenciaci rozumění produkujícího jedince, představuje pro Colea přímý spojovník mezi kognitivní psychologií Vygotského školy a kulturní antropologií. (Cole 1985, s. 153).

2.4.10.2 Činnost a schema

Sociohistorické pojetí vyšších psychických funkcí nachází rovněž důležité paralely v kognitivní vědě (kognitivní psychologii, lingvistice a antropologii), tak jak se rozvíjí od 60. let.

Rozmanité pokusy o konstrukci systémů strojového překladu (hrubé simulace činnosti) ukázaly, že význam slov a efektivní porozumění a umístění slova ve větě není možné pouze na základě checklistových definic, ale vyžaduje od překladatele vždy docela komplexní znalosti kulturního kontextu. Známy příklad hovoří o významových potížích typu „je farář svobodný mládenec?“ „farář“ totiž splňuje všechny předpoklady „svobodného mládence“ (dospělý neženatý muž) a přitom mu tak říkat nejde (Lakoff 2006, s. 80). Významy v kognici – a sféra vyšších psychických funkcí je z definice tou sférou psychiky, která je zaměstnávána významy – jsou tedy nutně kulturní povahy, nevycházejí pouze z abstraktních manipulací symboly v mysli, ale vycházejí z určitého sociálního místa, historie, kontextu. Takto chápané kognitivní struktury začaly být nazývány různě jako rámce (Minsky 1975 in Lakoff 2006, s. 78), skripty (Schank and Abelson, 1977) a konečně schemata (Fillmore 1982, in Lakoff 2006, s. 78; Strauss, Quinn 2003; Rumelhart 1978 in Cole 1985).

Pozoruhodná je komplementárnost kognitivistického pojmu „schema“ a Leontějeva pojmu „činnost“. (Pojem schematu je tak či onak synonymem k pojmům skript, rámec, kulturní model, kognitivní mapa) Dle Rumelhartova původního pojetí schemata reprezentují naše znalosti objektů, situací, událostí a jejich sekvencí, činností a sekvencí činnosti, schema je také sít' konvenčně zavedených vztahů mezi konstituenty tohoto schématu. Předpokládá se, že pojmy – slova – názvy pro kategorie reprezentují typické nebo normální situace a události, které jsou instancemi daného schematu (Rumelhart 1978, s. 3 in Cole 1985, s. 154).

Cole ukazuje velkou příbuznost takového pojmu schema a činnost právě na teorii učení se schematům (tj. vývoj vyšších psychických funkcí). Tento vývoj probíhá dle C. Nelson (1981 in Cole 1985) skrze aktivní zapojení učícího se subjektu do opakujících se událostí, které se odehrávají v sociálních kontextech, skrze které jsou stanovovány cíle, smysl, návody na správná řešení. Nejde jen o reprezentace samotné, ale také o reálně probíhající společenskou praxi. Takové pojetí najdeme i u Claudie Strauss a Naomi Quinn, zmíněném v předcházejících kapitolách. C. Nelson zdůrazňuje, že schemata děti získávají v kontextech, které jsou pro ně dospělými vysoce strukturovány, děti často operují ve skriptech-schematech někoho jiného, zejména dospělých, kteří schemata řídí a předkládají. (*Příklad, děti si hrají nějakou vlastní hru, něco neví, jdou se zeptat. Hubert (7): kdo je po králi? Dospělí u stolu pijí kafe a blábolí: místokrál, královna. Vojta (8) z herního pole si vzpomene: královna. Hubert: ok, královna – a hra běží dál.* (Budování schemat – historie/ sociální hierarchie).

2.4.10.3 *Zóna nejbližšího vývoje*

Cole uvádí, že sociohistorická škola zdůrazňuje interakční povahu psychického vývoje. Vývoj je zde vnímán jako postupný přesun odpovědnosti a kontroly za prováděné činnosti od dospělých nebo schopnějších na ty, kdo se učí. Pro popis tohoto posunu ovládnutí a odpovědnosti v aktivitách použil v roce 1934 Vygotskij pojem „zóna nejbližšího vývoje“: jde o rozdíl mezi skutečným vývojem jako schopností nezávislého řešení problémů a potenciálním vývojem, jakožto schopnosti řešit problém pod vedením dospělého nebo schopnějších vrstevníků. Kulturní aktéři zpravidla nejprve pozorují, že k určité aktivitě dochází, pak a pak jsou do ní postupně – částečně vědomě a částečně podvědomě vpravováni/ aktivně se vpravují. Jak jeho schopnosti stoupají, stoupá i jeho odpovědnost za výsledek. (Napadá mě opět příklad různých kuchyňských prací, kdy se se zvládnutím různých kroků (krájení, míchání atd) a převzetí odpovědnosti za ně u dětí také objevuje nové pochopení (děti to „své“ jídlo o něco raději konzumují) a modifikace postavení, vztahového rámce kolem vaření). Zóna nejbližšího vývoje je modelem, jak se člověk vpravuje do činnosti, je zde opora zkušenějšího, vlastní zakoušení a učící se subjekt postupným osaháváním si dané činnosti si jednak osvojuje samotnou činnost, ale také její ontologii, tajemství, souvislosti. Samozřejmě se nejedná o jedinou ukázkou učení a poměr mezi odkoukáváním a vedením se různě mění i podle dalších kulturních nebo kontextových faktorů. Tak třeba dívky v námi pozorovaných romských domácnostech se při učení se vaření mnohem více okoukávaly, než byly vedeny. Je z toho ovšem zřejmé, jak je předávání činností sociálně zakotveno.

Koncepty kulturně kognitivní teorie schemat a sociohistorické psychologické teorie činnosti jsou příbuzné a lze je propojovat. Ovšem sociohistorická škola více zdůrazňuje zacílenost, intencionalitu a teleologii. Možná paradoxně více než antropologická teorie schemat zdůrazňuje sociohistorická škola sociálně a vědomí. Domnívám se, že to je protože některé části kognitivní teorie kultury jsou spojené s výzkumem umělé inteligence a ambicí dokazovat platnost svých závěrů počítačovým modelováním, zejména pokud jde o konekcionistickou obhajobu metaforických asociací jako formy strukturování informací (Strauss, Quinn 2003, s. 55). Z toho potom vyplývá tendence soustředit se příliš na „procesor a jeho problémy“ (Thomas, 2002). Dále, jak Strauss a Quinn přiznávají, aktér v jejich teorii je spíše nevědomý, defaultní, automatický a pasivní. Vědomá a činná rovina myšlení není tak úplně předmětem jejich zájmu (Strauss, Quinn 2003, s. 59). Někteří kognitivní teoretici se ovšem výslovně od metafory myslí jako procesoru distancují, zejména G. Lakoff. Ten svůj přístup nazývá „zkušenostní realismus“ a liší se především v pojetí vtělesnění, které je bližší právě sociohistorické škole. Zatímco Strauss a Quinn hovoří o

internalizaci, která je sice sofistikovaným, ale přeci jen stále přesunem zvenčí myslí dovnitř, Lakoffovo (a Johnsonovo) pojetí nepočítá s tělem jako určitým arbitrárním aspektem abstraktního procesingu, ale jako s absolutně výchozím bodem, ze kterého se odvíjejí další roviny poznávání. Zkušenost tu pak není zkušeností se světem, ale zkušeností jako specifickou intencionalitou, zaměřením, místem ve světě, od kterého v lidských kognitivních procesech nejde abstrahovat. (Lakoff 2006, s. 25; Lakoff a Johnson 1980, s. 19).

Kulturní determinismus Leont'jevova pojetí je zvláště, až kouzelně prostý. Na otázku, „proč lidé dělají svou kulturní věc“, odpovídá, že se v tom či onom prostě naučili vidět smysl. Ten smysl nemusí mít zjevnou povahu, postupně se odkrývá, respektive v činnosti se otevírá, činnost ho umožňuje. Smysl je přitom symptomem cíle. V takovém pojetí náhle není potřeba konstruovat sílu, která aktéra nutí, determinuje atd. I sebezpasivnější nebo zmatenější člověk není robot a život bez cíle ho netěší. Psychologie nebo antropologie, která tuto skutečnost ignoruje, nepopisuje lidské bytosti. Problematika zacílenosti je komplexní a výše zmíněné určitě neznamena, že cíl musíme znát nebo mu rozumět. Cíl se společensky vytváří a otevírá, stále znovu a znovu a nikdy se neukáže, projevuje se pouze symptomem smyslu. Ignorovat tuto zacílenost znamená nerozumět celé řadě kulturních a duševních patologií, plynoucích z nemožnosti se k tomuto cíli směřovat.

2.4.11 Shrnutí

Kategorie – etnicita – Romové tedy nepředstavuje žádnou monolitickou kategorii primordiální existence. Romská etnicita není žádná „nádoba“ na romskou kulturu. Pokud řekneme romská kultura, distribuationalistický pohled je, že je to rozmanitá praxe, která se rozvíjí v rámci lokálních komunikačních společenství, ekonomických a ekologických podmínek. Jako taková sdílí velmi mnoho se vším, co s ní sousedí – v konkrétním malém lokálním i masmediálním světě. Jistý závěr by tedy mohl být, že romská kultura tedy 1/ vlastně jako věc a tudíž reálně neexistuje a 2/ i kdyby existovala, nemohla by na aktéra činit žádný nátlak, protože to není žádný externí faktor (Leont'jev 1978, s. 63). Je tu ovšem jedno velké ale. Ale reálného. Můžeme sice velmi pěkně charakterizovat kulturu jako rozmanitou a distribuovanou kulturní praxi, kde adjektiva jako romská nebo česká nemají moc smysl. Ale jen pouze pokud budeme ignorovat druh obecnosti, jakým je třeba vyjádření „Rom“. Nebo to vzít vážně. Kultura je zacílená činnost. Může tedy cílem romské kultury „být Romem“?

2.5 Nutná revize

Definovat, propojovat koncepce, to je všechno pěkné, ale je to jako úsilí, které se snaží udržet vodu v cedníku, skutečnost z toho uniká, až to není k vydržení. S tím, jak jsme budovali naše porozumění studovanému fenoménu, cítil jsem, že se potýkáme s nějakým neadekvátním pochopením, že něco fundamentálního je mimo hledáček. Mám za to, že problém je ve výše popisovaném antropologickém pojetí kulturní ontologie, ve kterém jak na zahrádce vedle sebe rostou záhonky samostatných kultur, tu ředkviček, tu mrkve, tu baklažánu, které představuje jakousi antropologickou utopii, která je ale i premisou. Ano – víme, že jsou tu různé problémy, třenice – ale sto let pěstovaná a kýžená relativistická zahradnická utopie představuje metu, které se nechceme vzdát a tak jí raději hned předpokládáme¹². A tato obecná utopie našla v ČR podobu v romské utopii. Chudoba a vyloučení jsou jen jakési přívěsky, něco, co se jakýmsi nešťastným řízením osudu přilepilo na romskou kulturu. Jako bychom zde zápolili s určitým vytěsněním nebo s nějakou fantazií. Ale možná by pomohlo si přiznat skutečnou povahu věcí. To je nepochybně těžké, protože to obsahuje některé nebezpečné momenty.

Je pravda, že bychom si přáli, aby Romové byli rovnocenná skupina, nežili v bídě a majorita se k nim nechovala nenávislně. Ale pravda je také, že Romové v naší společnosti rovnocennou skupinou nejsou. Nejsou žádnou skupinkou vedle skupiny. Jsou podrobenou skupinou. Nikoli v rovině národnostní nebo abstraktně občanské, mají přiznaná veškerá minoritní práva, ale v rovině ekonomické a symbolické. Do té míry, do jaké fakticky existují jako skupina (viz objektivita kategorie Romové výše), jsou inferiorní skupinou.

Výše jsme uvedli, že vyloučení nelze brát jako jakýsi základ romské kultury, protože vzniklo na základě vnějších činitelů – pokud jde o naši lokalitu, došlo k němu v důsledku deindustrializace a deagrikulturizace, především se zánikem státních statků a jejich privatizace a transformace na „dotační farmy“¹³. Dalším důležitým faktorem byla privatizace obecních bytů a dalších nemovitostí a jejich zapojení do realitních machinací. (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 78) A dalším faktorem je hluboký rasismus, který je v majoritě široce rozšířený a který je mnohem starší a odráží skutečnost, že Romové byli odedávna považováni za inferiorní skupinu a patrně odráží i historické peripetie pronásledování, párijského postavení, kvazikastovního zavržení, otroctví, kterému byli Romové v Evropě a našich zemích vystaveni. (Liégeois 2007) Tomuto rasismu se někdy říká také anticiganismus. Kronika města, kde děláme výzkum ukazuje, že

12 Ovšem především v antropologii zde, postkoloniální antropologické diskurzy jsou si falešnosti této představy vědomé.

13 Obchodním modelem zde je udržovat posekané louky jako pastviny a čerpat na tyto louky dotace z EU. Romové, kteří ve statcích dříve pracovali jsou nyní najímáni na sezónní a příležitostné práce.

protiromské nálady zde existovaly od počátku osidlování pohraničí v 50. letech (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s.72). Fakticky – vlivem různých faktorů jako je nezaměstnanost, dluhy, exekuce, bytová nejistota, kvalifikační nedostatky¹⁴ – taky představují třídu, která je ochotná pracovat v rámci šedé ekonomiky pro místní šedou maloburžoazii na těch nejhorších a fyzicky riskantních pracích (manuální sběr kamenů, demolice ap.), načerno bez jakéhokoli pojištění a ochrany, protože jiná práce není k dispozici. Ekonomicky i symbolicky zde tedy představují skupinu, která v žádném rovnocenném postavení není.

Ačkoliv mi tato situace byla dobře známa, její psychologické důsledky jsem si byl schopen uvědomit teprve po přečtení Fanonovy knihy „Black Skin White Masks“ (Fanon 2008).

14 Nemyslíme tím jen nedokončené základní či střední vzdělání, ale také nedostatek specifických kvalifikací, které jsou vyžadované v projektech, zaměřených na zvyšování zaměstnanosti, konkrétně v minulém roce v kraji probíhal projekt likvidace bolševníku, který byl výslovně plánován s cílem také zaměstnat Romy, ale jejich zaměstnání selhalo na podmínce jakési „zkoušky z práce s jedy“, kterou přirozeně nikdo z nich neměl. (Ludvík 2013)

2.5.1 Problém s unilateralitou etnických definic

Fanon, psychiatr, sám černocho původem z Antil, říká: „*Ústředním tématem této knihy je, že konfrontace „civilizovaného“ a „primitivního“ člověka vytváří speciální situaci a přináší zrod masových iluzí a nedorozumění, které může rozklíčovat pouze psychologická analýza*“ (Fanon 2008, s. 62) Ač se zabývá primárně situací, kterou přinesla skutečná evropská kolonizace cizích území, obývaných primordiálními domorodci, exotické dálavy v jeho analýze nehrají významnou úlohu; to podstatné je konfrontace dvou sociálních skupin, spojených nerovným postavením, stvrzovaným fyzickými rozdíly.¹⁵ A pro naši situaci jsou jeho rozborů přes své stáří velmi příhodné. Dokonce bych řekl, že zastaralost je určitá výhoda, která poukazuje na to, jak málo se vlastně změnilo; některé „moderní“ diskurzy možná pro pochopení problému dělají méně, než bychom si přáli. I v našem případě soužití tzv. neromské majority a romské minority se nejedná o soužití dvou víceméně rovnocenných kultur, ale o historii různě silné a prováděné dominance – a to nikoli v nějaké kolonii, ale na vlastním území, dominance, která probíhá na kulturní, sociální a rasistické úrovni. Tak jako Fanon kritizuje Mannoniho a různé etnografické spisovatele, že ignorují koloniální situaci, ve které se popisovaná etnika nacházejí, i zde – pokud mluvíme o Romech v Evropě a v naší zemi, je naprosto vyloučeno o nich mluvit **unilaterálně**. Pokud je pravda, že přišli do Evropy tak, jak se udává, minimálně tímto příchodem přestali existovat jako samostatná entita. Ale tak jako tak je velmi problematické o problému uvažovat v pojmech entit. Je také obvyklé, že se příslušníci majority pohoršují, když se mluví o jejich rasismu. Běžná odpověď se nese v duchu schematu, NEJSEM RASISTA, JENOM NEMÁM RÁD CIKÁNY, PROTOŽE SE CHOVÁJÍ ZAVRŽENÍHODNĚ A MŮŽOU SI ZA TO TÍM PÁDEM SAMI. Tato odpověď je domnívám se převažující, pouze se liší v míře sofistikovanosti. A pak je zde skupina těch, co nechtějí být rasisty, kteří se distancují a nabízejí programy integrace, emancipace. Taky tato skupina je pohoršená, když na rasismus dojde, týká se nějaké rasistické lůzy, se kterou nechtějí mít jakožto krasoduchové nic společného. Konečně jsou zde zákony, mezinárodní závazky, Evropská Unie, Dekáda romské inkluze¹⁶, integrační programy. Humanismus má, zdá se, navrch.

Fanon ovšem ve srovnatelné situaci píše, když kritizuje Mannoniho pojednání o rasismu na Madagaskaru (ve kterém Mannoni hájí francouzskou vysokou kulturu jako nerasistickou), že bez ohledu na to, jak mohli být kolonizátoři humánní a šlechtní, samotným okamžikem konfrontace s bílou civilizací Malgaši na Madagaskaru ztratili svou „základní strukturu“. Ztráta struktury domorodé kultury podle Fanona spočívá v náhradě podob a struktury přání – nejde jen o to, zda je

¹⁵ Nakonec se věnuje hlavně srovnávání Antil a kontinentální Francie, se stejným vzdělávacím systémem a kulturou.

¹⁶ Vláda ČR. 2009-2013, 2008, 2007, 2005

někdo fyzicky podroben, ale o to s čím se identifikuje a po čem touží, co změní jeho orientaci a fundamentální cíl. Základní strukturou se zde myslí něco jako určitá představa nároku na svět a náležitosti k němu, podpořená sdílenými kulturními modely a psychodynamickou provázaností obojího. (Fanon 2008, s. 72)

Naší koncepci analýzy konfliktu mezi majoritou a minoritou, kterou jsme předložili v roce 2011, která některé momenty naznačuje, bude nutno upravit s přihlédnutím k výše zmíněnému. (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 22). Měli jsme tehdy za to, že na tento konflikt se nelze dívat jako na kulturní konflikt v duchu dvou odlišných primordiálních etnických kultur. Domnívali jsme se, že je třeba rozlišit tři roviny tohoto konfliktu.

1/ **Konflikty vycházející z absence kompetencí.** Zdroj těchto konfliktů jsme viděli ve vyloučení jako takovém. Například, když obyvatelé těchto lokalit neumí komunikovat, neumí jednat se zaměstnavateli, s úřady, neznají pravidla a proto je porušují, ale nedělali by to, pokud by je znali. Je to ta úroveň kompetencí, která se v důsledku vyloučení a nezaměstnanosti spíše zhoršila. Domnívali jsme se, že je to způsobeno především nedostatkem praktických kontaktů a příležitostí, které majorita má, neuvědomuje si je a automaticky je očekává, když však Romové tyto dovednosti nemají, hned se jim začnou podsouvat zlé úmysly (když si například Rom ze vzdálené vesnice přijde na úřad stěžovat, že tam nejezdí autobus tak, jak by jeho děti potřebovaly, ale protože neumí jednat, hned ztratí nervy, což na úřadě vyhodnotí, že je to *hulvát* nebo *pěknej blb*).

2/ **Konflikty vycházející z odlišného kulturně podmíněného užívání těla.** Těmito rozdíly jsme nemysleli folklórní zvláštnosti nebo odlišnou společenskou organizaci, nýbrž rozdíly v hlubších zažitých schématech mezilidské interakce, sebedisciplinace, tělesných návyků, chtění a představy, co je možné chtít po někom jiném. Kulturní rozdíly tedy chápeme v tomto kontextu jako rozdíly dvou různých tělesností, kdy tělesnost chápeme jako zvláštní formu významu, nikoli mechanicko-biologickou „fyzičnost“. Tyto rozdíly jsou to, co se nejvíc vzpírá změně i racionálnímu uchopení. Vlastně to, čemu se říká „odlišný temperament“, co ale podle našeho mínění není otázkou nějaké odlišné psychiky, vycházející z nějaké jiné fyziologie¹⁷, nýbrž otázka určitého zavedeného a zvnitřněného módu komunikace a práce s vlastním tělem a jeho reakcemi. (srv. např. Sekty 2004, s. 201-202) Toto určité kulturní jádro, které vychází z výchovy v rodině a z vztahů, ve kterých se v rodině a komunitě všichni nacházejí, z celkového rodinného provozu, považujeme za zásadnější, než rozmanité „zvyklosti“ nebo jazyk. Do této rubriky spadají všechny známé problémy s vytrvalostí, odkladem vlastní žádosti, s odlišnými představami o tom, co mohou požadovat rodiče od dětí a děti po rodičích. Patří sem také všechny ty obtížně pojmenovatelné tělesné návyky a

17 Každá taková představa je skutečně zakukleným rasismem.

metody, o kterých se dozvídáme pouze tak, že jim nerozumíme, které stojí za dětskou „hyperaktivitou“ (tedy tím, co máme za hyperaktivitu) a „leností, hlučností, spontánností“, nebo „nezájmem“. Jedná se tedy o určité „techniky těla“, které vycházejí z praxe života v určité komunitě, které se vytvářejí vždy, soubor jakýchsi především tělesných schemat.

3/ Třetí rovinou jsou pak konflikty, vycházející z fenoménu, kterému říkáme distanciace. Tyto konflikty probíhají mezi majoritou a minoritou, i uvnitř minority. Distanciace je zvláštní jev, se kterým je možné se mezi Romy velmi často setkat. Je běžné, že v rozhovorech se ti, kteří vyprávějí, distancují od ostatních sousedů v domě jako od těch, kteří jsou tak či onak „horší“, než oni sami: *tady jsou lidi Cigáni jako prostě, který prostě přijdou do práce, dělají hodinu a pak už nepřijdou. A pak utečou. (Otec Arnolda 2009)*

Romská matka (o spolužákovi jejího syna): Ještě má jako cigánský rodiče a ještě jsou jako zaostalý, že prostě nejdou s dobou a žijou pořád někde v komunismu a ne ještě za komunistů a ještě dál, jo, jsou prostě zahrabaný a prostě... to dítě nechávaj bejt, voni jdou první den děti do školy a voni sebou tahaj tašku a to je prostě jako už ostuda toho dítěte, to je jasný a pak už i ty lidi vidíš, že jako ty rodiče nejsou normální, jo prostě jakože je to takový blbý jo, tak já prostě si myslim jakože takovýhle lidi by vůbec jako neměli mít děti. (Sára 2009)

Objevuje se zde všude permanentní poukaz na odstup: nechceme být tím, za co nás mají nebo mají tendenci mít. Vskutku to vypadá, jako by se Romové navzdory tomu, že se o nich hovoří jako o komunitě nebo komunitách, neustále poměřovali, kdo je výš a kdo níž, ať už jde o pojídání psů, venkovanství, novopečenost, péči o děti nebo černost. Přitom si nelze nevšimnout všudypřítomného motivu nečistoty, která hierarchizaci doprovází.

V romologické a romistické literatuře se popisuje podobný efekt jako je výše popsána distanciace ve dvou rovinách (Sekyt 2004, s. 196, Jakoubek 2004, s. 50, Podlaha a Jakoubek 2004) První rovinou je tzv. „institut rituální nečistoty“, jakýsi diskurz, kdy různé rodiny (na základě flexibilních klíčů a s pomocí různých symbolických prostředků) považují jiné rodiny za „nečisté“. A dále diskurz „vyvolenosti“, kdy „Rom“ je vyvolený na rozdíl od „Gádža“. Obě tyto schemata se ovšem strukturálně velmi podobají výše popsanému fenoménu, v obou případech jde o nějakou distanciaci. V prvním případě jde víceméně o totéž jako je popsáno výše, s tím, že „rituálně nečisté“ jsou údajně předměty, lidé nebo činnosti, které nějak vycházejí z tradic, které mají údajný původ v hodnotách čistoty a nečistoty, které v romské kultuře zůstaly dotradovány z dávné indické kastovní tradice (práce s ohněm, krádeže, pojídání psů ad.). Druhý příklad je údajně jakousi extenzí prvního, kdy „kastovnictví“ mezi rodinami se používá i na neromské „bílé“ okolí. Jakožto „nerovné“ pak

může bez ztráty tváře být okrádáno, podváděno a vysmíváno. Jakoubek dokonce považuje ve svých funkcionalistických teoriích tento rys za fundamentální do té míry, že ukazuje, jak je romská kultura nekompatibilní s moderními ideály demokratické společnosti (Jakoubek 2005, s.149).

Diskurz distanciací vyvolenosti, který by mohl být považován jednoduše za variantu univerzálního skupinového instinktu, kdy jen vlastní skupina se považuje za „lidi“, zatímco zbytek jsou barbari atd. (Allport 2001), je podle našeho mínění jen přesunem a obrácením společenského deklasování samotné kategorie „Romové“. Totiž „nerovnost“, ona ústřední hodnota romských rodů koncept, že LIDÉ SI PRINCIPIÁLNĚ NEJSOU ROVNI je jen transformace jiného konceptu, a sice že CIKÁNI SI PRINCIPIÁLNĚ NEJSOU ROVNI S BÍLÝMI. To je základ anticiganismu a majoritního rasismu. Je to zároveň základní náplň majoritního folklóru, který obíhá majoritním diskurzem. Je běžné slyšet nebo v internetových diskusích číst názory jako „*Cikáni jsou neřešitelný národ*“, „*Jediný národ na světě, který tě po sedmi letech známosti okrade*“, „*Cikáni nikdy makat nebudou*“ a další. Taková pořekadla a lidová moudra spolu s kusými zkušenostmi a různými fantaziemi spolubudují sdílené schéma CIKÁNA. S tímto schematem se všichni, kdo jsou tak či onak synekdochicky označitelní jako CIKÁNI (přes nesourodou family resemblance kategorii, kde roli může hrát jak příbuzenství, tak lokalita, tak barva pleti a další „znaky“) nakonec konfrontují. Nejpozději ve škole, která má tak smutnou úlohu objektivace této kategorie pro každé romské dítě, které do ní přijde. Velmi málo „bílých“ si dovede představit tu zkušenost, *kdy se poprvé dozvíte, že jste Cikán*. S tím se totiž vždy také dozvíte, že tak či onak bezcenný a druhořadý. Zvláště podivné a znepokojivé přitom ale je, proč je tento odsudek přejímán a proč se stává základem sebedefinice, základem identity? Distanciace je příkladem sebedefinice, která je zcela založena na převzetí vnější kategorizace. Distanciace je zvláště internalizovaný rasismus majority – a není to jediný interiorizovaný hostilní koncept. Domnívám se také, že to není jen nějaká třetí rovina konfliktu, ale rovina zcela základní, se kterou další dvě úzce souvisí, je to generativní princip.

2.5.2 Fanon a distanciaci

Fanon popisuje fenomén, který se velmi nápadně podobá naší distanciaci – kdy černoši, narození v Kongu předstírali, že pochází z Antil a kdy obyvatelé Antil jsou popuzeni, když jsou považováni za Senegalce¹⁸. Antilan je totiž považován za „civilizovanějšího“, tj. bližšího bělochovi. (Fanon 2008, s 15). Podezřívám celý ten romský komplex dělení na rody a čisté a nečisté atd. z podobných věcí. Zvláště podezřelý se mi zdá ten komplex čistoty a nečistoty, který se různě popisuje jako „rituální“. Možná je rituální, ale nikoli v nějakém primordiálním smyslu. Je vlastně

18 Pro neznalého Evropana by všichni tři byli těžko rozlišitelní černoši.

neuvěřitelné, jak mohou být Romové, kteří mají za sebou historii víceméně otrockého postavení v evropských společnostech popisování a analyzování odděleně od tzv. majority. Jistě, že Romové mají rody a lokální tradice. V tom, co jsme ale viděli my, bylo zřejmé, že se neustále a vždy nějak vymezují, nejsou neutrální. Že se verbálně a některým chování povyšují nad Gadže nic nemění na faktu, že Gadže napodobují a pokud by s nimi mohli měnit, určitě to udělají.

Fanon říká, že na ostatní se na Martiniku každý dívá „v pojmech bílé“: děti v „tmavé“ rodině se srovnávají podle toho, které je světlejší nebo tmavší. Projevuje se to v jazyce, v úslovích, v podprahových srovnáváních, která zdůrazňují „barevný“ aspekt. Každý Antilan také předpokládá, že ho ostatní vnímají z hlediska „esence bílého muže“. Říká se například, že „je černý, ale velmi inteligentní“, vypráví se vtipy o tom, *jak ta či ona rodina po jisté večerní hodině není vidět, že se v noci, když vypne elektřina, v místnosti nenajdou* atp. (Fanon 2008, s. 126).

Jedna z našich romských informátorek, když vypráví o tom, jak ji a její sestru matka připravovala pro život hovoří o rozdílech v barvě pleti mezi sourozenci a jaké to má souvislosti: *(Alice 1/2008): Protože matka asi věděla, že Romové mají tyhleto komplexy, že žena, musí hlavně umět vařit a starat se o děti, tak sestru, která byla snědší, než já a která by si patrně vzala snědšího... zatímco mě učila hlavně ty dopisy.*

Informátorka jakoby uvažovala o teorii, že čím snědší potenciální ženich bude, tím silnější tradiční představy bude mít, což je dle našeho mínění charakteristické metonymické uvažování kolem kulturního modelu nebo schematu ČIKÁN. Podobné momenty tedy najdeme i u nás. Zároveň je taky zajímavé, že v bílé rodině (rodině, které o svém bělošství nepochybuje) téma srovnávání podle tmavosti pleti nepřichází na mysl, není to téma. Jsou jiná témata, ne však toto. Fanon v této souvislosti uvádí, jak distanciaci na Antilách ilustruje množství pořekadel a rad pro volbu partnera. Dívám se vždy doporučuje vybrat si toho nejbělejšího (nejméně černého) a pokud to nevyjde, říká se třeba „*X je sice černý, ale bída je černější*“ (Fanon 2008, s. 33) Černošské univerzitní studentky v Paříži (kariérově na vzestupu) se mu údajně běžně doznávaly, že by si nikdy nevzaly černocho za muže. Samy se považovaly za „vlastně bílé“ a největší hrůzu měly z toho, že by se měly vrátit zpět, odkud přišly. (Fanon 2008, s. 35)

Fanon (sám černocho) používá běžně výrazy jako *Negro, black man* atd. Setkali jsme se již s velmi popuzenou reakcí když jsme někde použili výrazy, jako „bílí“, „černí“ atp. Bohužel při analýze rasistického problému se bez těchto výrazů nejde obejít, protože představují především koncepty, émičké výrazy¹⁹ pro popis „domorodých kategorií“. Inspirováni Fanonem tomu budeme

19 V antropologii se pojmem „émičký“ myslí v principu „z hlediska domorodce“. (Pike, 1967)

říkat „**epidermální prototypy**“. Tyto prototypy jsou párové, nikoli samostatné. To je vlastně strukturalistická myšlenka. Pokud jde o barvu kůže, neexistují žádné absolutní barvy nebo barvy jen tak samy o sobě. Vždycky mají vztah k nějaké jiné barvě kůže a jsou signifikantní skrze tento vztah (srv. Fanon 2008, s. 82). Tyto barvy jsou srovnáním. Kde to bude možné budeme také používat malé kapitálky pro zdůraznění konceptuálního charakteru těchto výrazů.

Jak bylo řečeno, distanciací není jen proces rozlišení dvou skupin. Je to také a především identitní proces či stav. Je to osobnostní komplex, charakteristický pro příslušníka rasové minority v nerovném postavení. Fanon říká, že ČERNOCH není označení homogenní osobnosti, ČERNOCH je srovnání: neustále se zaměstnává srovnáváním s ego-ideálem, kterým ale není osoba tmavé barvy pleti. ČERNÁ identita je srovnávání – otázkou je stále především, „*zda ten druhý je méně inteligentní, černější, méně pořádný*“. Každý pokus o sebejistotu je založený na závislosti se současným ponížením druhého. (Fanon 2008, s. 163-164) Je otázka, do jaké míry je toto jen věcí ČERNOCHŮ a rasismu. Mezi BÍLÝMI taky nepochybně probíhá *machrování* a poměřování se (Doubek 1998b, Kučera 2008, s. 105) – nicméně není tak fixované na závislosti na barvě kůže. Fanon píše: „*Antilan chce dominovat druhému. Musí se srovnávat. Jeho linie orientace vede skrz druhého.*“ (Fanon 2008, s. 164) Distanciací je podle Fanona něco jako situační obsesivní neuroza - „*ČERNOCHOVO chování je příbuzné chování obsesivního neurotika. Neustále se od sebe snaží utéct, anihilovat svou přítomnost*“. Prostřednictvím představ o sobě, zaujímání pozic ve státní správě, prostřednictvím BÍLÉHO partnera, muže či ženy. (Fanon 2008, s. 43)

2.6 Pohled

Zásadní úlohu v našem rozboru problému hraje obraz a pohled. Obraz, který čteme v očích druhé osoby. Naši informátoři podávají obsáhlé informace o tom, jak důležitý pro Romy je pohled. Mám pocit, že tato relační rovina se v rozbořech romské problematiky zahrává do autu, že je buď příliš hysterická, nebo se má za to, že je neskutečná, protože jde přeci jen o nějaké obrazy, nikoli skutečnost. Nebo se tento okamžik pohledu zahrává do autu, protože se za něj všichni stydí, cítí v tom všechny ty předsudky a tak dělají, že to neexistuje. Přitom je to zcela ústřední problém.

Marie (2013, NNO): Mám velkou dceru, ale když byla malá, manžel není blondák, je Čech a dcera když se narodila, tak tmavé oči, tmavé vlasy, ve školce mi nechtěla chodit, chodila s brekem, protože se jí ve školce děti smály, že je cikánka... Říkala jsem, ukaž těm bílým, že jsi lepší než oni. Nakonec to dokázala, byla jak na základní škole nejlepší, vystudovala vysokou školu a všechno, ti její kamarádi, kteří se jí smáli, někteří nemají ani učňák. Já jsem dceru strašně vycepovala, od okolí jsem na to už byla připravená. Proto se dokážu vcítit do těch rodin, ač nejsem Romka, tak jsem něco podobného prožívala. Mně to v životě nikdo neřekl, ale dceři jo, děti jsou zlé, děti si to řekly.

Marie je podle svého udání příslušníkem majority, pracuje v nevládní organizaci a nabízí sociální služby Romům, poté, co opustila práci bankovní úřednice. Její rodina nikdy nebyla za Romy považovaná a není s nimi nijak příbuzensky ani sešvagřením spjatá. To, co popisuje u své dcery, ukazuje povahu oné výše zmíněné barevnosti. Tato barevnost je prototypická – ČERNÝ prototyp kategorie CIKÁNI vyzařuje své vlastnosti na členy, kteří do kategorie nemohou patřit a dokonce ani barevně se od BÍLÉ majority nijak dramaticky neliší. Stačí jen malý rozdíl, respektive mezi majoritou a minoritou jsou dermální rozdíly mnohdy minimální, takže je třeba si vzít na pomoc prototyp. Ale pak náhle prototyp zastoupí reálnou percepci. Ten kdo je jen trochu tmavší, může být rychle ČERNÝ. A pak stačí málo, slůvko, fáma a z BÍLÉHO stane se náhle ČERNÝM. Marie nyní své zkušenosti využívá jako empatického nástroje, umí si představit situaci těch, pro které je taková situace permanentním břemenem.

*Přemysl (2013): Oni žijí ve vyloučené oblasti a majoritní společnost se k nim chová tak, že i když přijdou do nejbližšího Penny, co je od jejich oblasti nejbližší, tak už **pohledem se na ně kouká**, vy tam máte svoji oblast, tady nemáte co dělat. Myslím si, že Romové jsou hodně emotivní a dovedou..., svým způsobem odmalička jsou psychologové. My jste mi říkala do telefonu, že děláte ten výzkum s psychologi.*

Badatelka: Vy jste říkal, že Romové jsou jako psychologové svým způsobem, že to souviselo s tou

situaci u toho supermarketu, jak přijdou už od pohledu poznají?

Přemysl: Už od pohledu poznají i u té pokladny, když přijdou platit, že jsou hlídání, že za nimi chodí někdo a hlídá je. Když si tam berou ten košík, tak je spousta lidí, kteří, když si jde pro košík do toho zúženého prostoru, když tam je člověk z majoritní společnosti, tak Rom si počká, až vyjede s tím košíkem, když tam je Rom, tak ten člověk z majoritní společnosti nečeká až vyjede, ten si tam vleze, jsou tam 3 řady košíků a vezme si košík, ale spousta Romů počká až vyjede, aby se tam nesetkali a pak si ho vezme. Teď se nebavím o těch co jsou drogově závislí.

Badatel: To je jim nepříjemné se s tou majoritou se setkat nablízko?

Přemysl: Je jim to hrozně nepříjemné, ne že oni mají problém s majoritou, ale oni ví, že majorita má problém a nechtějí se dostat do problémů.

Situace v supermarketu představuje jednu z myriády podobných, kterými denně a od malička prochází každý, kdo může být za Roma považován. Prostřednictvím různých praxí „nulové tolerance“, podezřívání a pozorného sledování je na cosi upozorňován. Na to, co už sám také předjímá – ví, co všechna ta gesta znamenají, ví, co si myslí ti, kdo se na něj dívají.

Badatel: Máte děti, jak ony to vidí ten váš vztah k tomu romskému, hledají to nebo nehledají?

Josef (2013): Já jsem své děti neovlivňoval a nechal jsem je jít vlastní cestou. De facto je vychovala společnost, samozřejmě jak jsem o tom hovořil, narazili tím, že jsou Romové.

Badatel: Podle vizuální.

Josef: Prostě to máme napsané jednou na čele, s tím neuděláme nic, můžeme se tvářit jako majorita, ale pořád budeme zařazeni do té škatulky Rom. De facto nemají problémy, starší syn se učil, zanechal učení, protože zjistil, když půjde do práce, že si vydělá víc, ačkoliv jsem na něj působil, tlačil, že to není správné, ne potřeboval peníze. Holka se vyučila, teď dělá v Praze a nejsou s nimi problémy.

Co Josef říká, je vlastně velmi komplexní. Nijak své děti neagitoval k tomu, aby vyznávaly „romské hodnoty“ (a jemně tím popouzel svého mentora Přemysla, aktivistu, který byl u rozhovoru také), ony se Romy nicméně staly – péčí majority. Také bychom mohli propadnout falešnému dojmu, že tím, jak jeho syn přišel na to, že spíš než studium potřebuje peníze, se projevil zase nějaký beznadějný rys romské povahy, neschopnost ocenit vzdělání. Když Josef říká, že jeho děti vlastně navzdory jeho snaze vychovala společnost, v tomto kontextu znamená, že vystoupením ze vzdělávací dráhy a nástupem do práce splnili tlak, je to prosazení tohoto tlaku. Prostě ustoupily. Pochopily své místo. Ovšem – máme sklon domnívat se, že to není žádné rozhodnutí, že to je

symptom.

Přemysl (2013, NNO): Bavili jsme se i my, že v práci i teď v dospělosti, přestože jsi vysokoškolák, přesto se s tím setkáváme. I ty v práci jsi občas na to narazil, bez ohledu na to vzdělání. Já jsem Josefovi vyprávěl, že jsme byli na kongresu na vládním institutu v Benešově a tam byli sami vzdělání Romové a shodou okolností tam byl sjezd patologů.... Ten náš sjezd byl o tom, jak motivovat romské děti ke vzdělání v celé Evropě. Bylo tam sedm států EU, tam byli Romové. V kuloárech jsme se setkávali s těmi patology, hrozně nás zajímala ta jejich výstava, tak jsme tam nakukovali, ale je právě taky zajímavé, co to je, sami snědí a potkali se se dvěma holky, obě byly učitelky, ve výtahu. Nedalo jim to, jeden patolog se ptal té holky, holky copak tady děláte. Ony říkaly, my tady máme romský sjezd, vysvětlovaly jim to o co jde. Chcete někoho motivovat ke vzdělání a vy jste samy vzdělané? Ty holky říkaly, my jsme vysokoškolsky vzdělané. Jeden patolog tu holku chytil pod krkem a začal s ní cloumat jako co si to dovoluujete, kam jsme to došli, jak to, co to je, to je převrat, kdo to kdy viděl, cikánka vysokoškolačka a normálně ji tam málem udusil v tom výtahu. I takovéhle zkušenosti můžou být.

V kapitole „The fact of blackness“ Fanon popisuje své setkání s matkou a malým chlapcem ve vlaku ve Francii. Chlapec je vyděšený, že vidí černocho, Fanonovi to přijde k smíchu, ale smát se mu nejde, protože v chlapcově strachu vidí všechny historky, zkazky a fantazie, které bílý muž vůči ČERNOCHOVI má:

„Koukej, černocho!“ To byl externí stimul, který probleskl, když jsem procházel kolem. Pousmál jsem se. „Koukej, černocho!“ Byla to pravda. Pobavilo mě to. „Koukej, černocho!“ Kruh se pomalu zmenšoval. Své pobavení jsem nijak neskrýval. „Mami, podívej se na to černocho! Já se bojím, bojím se ho, bojím se ho!“ A teď se mě začínali bát. Chtěl jsem se rozesmát, smát se až bych brečel, ale smát jsem se už nemohl. Protože jsem věděl o všech těch legendách, příbězích, historii a především historicitě, jak jsem se poučil u Jasperse. A pak – napadené na několika místech se tělesné schéma zhroutilo a na jeho místě se objevilo rasové epidermální schéma. V tom vlaku už to nebyla otázka vědomí svého těla ve třetí osobě, ale ve trojí osobě. V tom vlaku jsem neměl jedno, ale dvě, tři místa. Už mi nebylo do smíchu.“ (Fanon 2008, s. 84)¹⁴

V tu chvíli se zhroutí naivní psychologická tělesnost a je nahrazena rasovým epidermálním schématem. Tělo v tu chvíli přestane být třetí osobou, ale jakýmsi zástupem, generalizovanou rasovou příslušností. (Fanon 2008, s. 84)

Přemysl (2013): Sedím v krajské radě a tady v kraji sedím ve spousta radách a můžu vám říct, že i já všude narážím na to. Snaží se mi říct někdy jenom to, Přemysle nezlob se, vždyť teď jste tam přepadli s mačetami v hospodě lidi a posekali jste je. Přemysle o co se to tady snažíš, vždyť nechodíte na třídní schůzky a tímhle způsobem. Nebo i tím způsobem, že mi někdo řekne a pane Přemysle, vy jste Rom, to je pro mě větší urážka, než kdyby mě poslal někam. Neustále na to narážím. Když jsem byl na krajské radě, bylo to ostré, v radě pro národnostní menšiny za Kraj, nominovala ho ODS, ale je to stoupenec dělnické strany, má hákové kříže vytetované a první sezení jako nový člen krajské rady vyprávěl, jak ztřískal dva romské mladíky, že by nebyl rasista, že chodili a neuměli ani pozdravit, ztřískal je a teď prý zdraví.

Přemysl naznačuje, že navzdory vši možné teorii o individuálním aktérovi, který se rozhoduje atd., žádný „pan Demeter“²⁰ není individuální aktér. Ať chce, či nechce, nikdy není sám, vždy je s ním nějaká generalizovaná prototypizovaná multiplicitní řada, kterou setkání s majoritou vyvolává. Pochopitelně to vypadá trochu esotericky – muž/žena a jeho/její stín? Stačí být celkem při zemi – pan Demeter, když potká pana Nováka, nemá sebou pochopitelně zástup duchů, jde jen o to, že pan Demeter není věc ani systém, pana Demetera se prostě dotkne, když se na něj pan Novák kouká, tak jak se na něj kouká. A jak se takové scény opakují, přinese to i ovoce – pro oba, pana Demetera i pana Nováka. Bílí antropologové a sociologové mají sklon tuto skutečnost fatálně podceňovat²¹.

2.7 Fanon – Mannoni – psychologie kolonizace

Fanon (2008) kritizuje a rozvíjí Mannoniho psychologickou studii vztahů mezi francouzskými kolonizátory a kolonizovanými Malgaši na Madagaskaru (Mannoni 1990, orig. 1950) a vztahuje ji na celou oblast kolonizace a zejména vztahů rasové nerovnosti. Komplex méněcennosti ČERNÝCH tváří v tvář zkušenosti kolonizace zde je podle Fanona výsledkem v zásadě dvojího procesu. V základu je zde fundamentální ekonomická nerovnost (inferiorita „ČERNÝCH“ nebo jinak „BAREVNÝCH“) a následně psychická internalizace, které případně Fanon říká „epidermalizace“ této nerovnosti. (Fanon 2008, s. 4)

Výrazem tohoto komplexu je charakteristické přání, které bylo dle Fanona rozšířené také

20 Onen mýtický individuální aktér české antropologické funkcionalistické linie, jehož je třeba zbavit jha determinující kultury chudoby, do které shodou okolností spadl. (Srv. Jakoubek 2004; s.130-134; Křištof 2004, s. 9; Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 35)

21 Roman Křištof, bývalý ředitel kanceláře Rady vlády pro záležitosti romské komunity ve vládní zprávě z roku 2004, kdy kulminovala funkcionalistická vlna, shrnuje poměrně derogatorně atmosféru v tehdejších romských periodících, že si pouze stěžují, samé my a oni, přitom Romové jsou dle jeho mínění en gros chápáni jako skupina právě protože mnoho jejich příslušníků porušuje společenská pravidla. (Křištof 2004, s.5)

na Martiniku, odkud pocházel, sen o spáse prostřednictvím „magické proměny na bělocha“ (2008, s. 30). Fanon říká, že ČERNOCH se nachází v situaci, kterou si nevybral a která ani jemu nedává na vybranou: ČERNOCH (nebo kolonizovaný) má jedinou budoucnost a jedinou alternativu a ta je „BÍLÁ“. A jako taková je nedosažitelná. Je uvězněn v situaci, kdy mu jeho tělo dává najevo, že je vyloučen z budoucnosti. Domnívám se, že naše situace je podobná. Romové sice představují jiný antropologický typ (ve své prototypičnosti), nicméně v české společnosti obsazují velmi podobné místo. Ve smyslu, v jakém o tom hovoří Fanon jsou také ČERNÍ. Pregnantně to vyjadřuje Josef v úryvku citovaném výše, kdy hovoří o **faktičnosti** svého romství, které je *napsané na čele* a jeho důsledcích pro vnímání perspektiv jeho dětmi.

Přemysl (2013): Já když si vybavím svoje dětství, nezažil jsem problém, nevyrostal jsem s Romy, odmalička jsme byli vedeni, že vzdělání je důležité a naši rodiče chtěli, abychom dosáhli nějaké mety a předávali to dalším generacím, byli jsme vychovávaní jinak. Ale přece jenom, já jsem věděl, že moji rodiče, moje maminka měla osobní švadlenu, to byla soudkyně v Psí, otec byl v nějaké školské radě léta, takže byli uznávaní a tím pádem i my děti. Ale věděl jsem, když půjdu za hranici toho poznání, to jsem tady někde cítil odmalička, že tam nemám žádné uznání, že jsem „cigoš“ a že nemám šanci u těchto lidí vyniknout. Že tam nemám šanci si zařídit úspěch.

2.8 Prospero a Kalibán

Mannoni využívá charakterů ze Shakespearovy hry „Bouře“ (z níž jsme citovali na samém začátku práce) k popisu vztahů a z nich vyplývajících psychických patologií mezi Kolonizátorem a Kolonizovaným (Mannoni 1990, orig. 1950). Jedná se o Alfredem Adlerem inspirovanou teorii mocenských vztahů s jejich důsledky, odtud tedy i pojem „komplexu“ jako určitého směřovaného souboru nevědomých neurotických tendencí. Oba – kolonizátor i kolonizovaný jsou uvězněni ve svých komplexech. Jak jsem uvedl v úvodu, nejsou pro tuto analýzu podstatné exotické reálie, ale určitá mocenská, rasová a kulturní nerovnost. Na této analýze je důležité, že se věnuje oběma stranám, že se na problém nedívá unilaterálně. Je skutečně nutné, dívat se na obě strany problému, protože obě problém vytváří dohromady, v jakémsi slepém zrcadlení.

2.8.1 Kalibánův komplex

Základem Kalibánova komplexu je skutečnost, že kolonizovaný přijímá s určitou úlevou situaci závislosti na kolonizátorovi. Mannoni (in Fanon 2008, s. 74) říká, že ne všechny národy se podařilo kolonizovat. Jen a především ty, které ve svých legendách a mýtech podvědomě

předjímalý ovládnutí božstvy, přicházejícími z moře atd. Kolektivní psyché se zde údajně vyznačuje nevědomovanou potřebou závislosti, kterou koloniální situace uspokojuje. Proto zde byli Evropané přijímáni s otevřenou náručí a nikoli jako vetřelci. Podle Mannoniho osoba trpící Kalibánovým komplexem *chce a potřebuje* být podrobená.

2.8.2 Prosperův komplex

Je definován jako souhrn těch nevědomých neurotických tendencí, které na jedné straně „načrtávají obraz paternalistického kolonizátora“ a zároveň portrét „rasisty, jehož dcera se stala imaginární obětí pokusu o znásilnění ze strany méněcenné bytosti“ (Mannoni 1990, s. 110 in Fanon 2008, s. 80). Osoba, trpící Prosperovým komplexem má potřebu dominovat a distancovat se. Kolonizátor, podobně jako Prospero trpí nedostatkem povědomí o světě Druhých, světě, ve kterém musí být Druzí respektováni. To je totiž svět, ze kterého kolonizátor uprchl, protože nedokáže přijímat lidi takové, jací jsou. Tento svět tedy odmítá a zároveň trpí nutkáním dominovat. Nutkání dominovat má původ v raném dětství; nezdařilo se jej v socializaci disciplinovat a zvládnout. Je to to, čemu Adler říká „komplex nadřazenosti“ (Adler 1995, s.53; 1999 s.35) Kolonizátor může udávat různé důvody, proč opustil domovinu, ale ve všech případech jde v jádru o pokus o kompromis s přáním světa bez lidí²². (Mannoni 1990, s. 108 in Fanon 2008 s. 80).

2.8.3 Fanonova kritika

Fanon Mannoniho rozbor využívá, nicméně je ostře kritický vůči primordialitě závislosti v Kalibánově komplexu. Pro Mannoniho - pokud si ČERNOCH v kolonii přeje stát se BĚLOCHEM (protože to je **jediná** forma lidství), je to komplex méněcennosti. Může se snažit s tím vyrovnat tak, že se pokusí BĚLOCHEM stát, to znamená bude se snažit jako běloch chovat, vzdělat, dosáhnout rovnocennosti. Ovšem – paradoxně – s tím, jak bude postupovat, bude se stupňovat i jeho duševní strádání. „*Jinými slovy – Malgaš snese, že není běloch; to, co jej krutě zraňuje, je, že nejprve zjistí, že je člověk (skrže identifikaci) a později zjistí, že lidé jsou rozdělení na černé a bílé. Pokud tento „opuštěný“ nebo „zrazený“ Malgaš pokračuje ve své identifikaci, začne naléhat; požaduje rovnost způsobem, který nikdy předtím nepovažoval za nutný. Rovnost, kterou hledá, by bývala byla užitečná předtím, než se jí začal dožadovat, ale poté se už ukazuje jako neadekvátní k utišení jeho bolesti – protože každý další nárůst rovnosti ukazuje ty zbývající nerovnosti čím dál nesnesitelnější,*

²² Určitou paralelou by u nás – v některých případech - mohlo být samotné angažmá v sociálních službách a také antropologii, je to motiv, charakteristický též pro cestovatelství. Rozhodně pokud čteme třeba dobové texty zmíněného Romana Křištofa (2004), nacházíme zde určitou zlučovitost z toho, že lidi, které má koordinovat jsou patrně nesnesitelní.

neboť se ukazují jako mučivě neodstranitelné. A toto je cesta, po které Malgaš kráčí od psychologické závislosti k psychologické inferioritě.“ (Mannoni 1990, s. 84, Fanon 2008, s. 73)

Fanon ovšem předpoklad komplexu závislosti v *kolektivní psyché* kolonizovaných považuje za „*nebezpečný omyl*“ (Fanon 2008, s. 69). Protože Malgašům nabízí pouze dvě alternativy: závislost nebo méněcennost. „*Pokud si Malgaš úspěšně vytvoří vztahy závislosti na svých pánech, jeho méněcennost ho už víc netrápí..., pokud se mu to nepodaří a jeho pocit nejistoty není tímto způsobem utišen, ocitne se v krizi*“ (Mannoni 1990, s. 61-62).

2.8.4 Orientalismus

Fanon Mannonimu vyčítá, že v případě Malgašů opomíjí koloniální situaci a skutečnost, že Malgaši existují s BÍLÝM MUŽEM, nikoli samostatně. A vyčítá mu, že fantazíruje o domorodcích a jejich pradávne kolektivní psyché a ignoruje současnost. Jakkoli se může zdát od věci, že se v práci, věnované Romům, zabývám starými texty o psychologii kolonizace Madagaskaru a Antil a odvádím pozornost do exotických krajín, v romské problematice to je skoro požadavek žánru. Romská problematika je od teoretických pojednání až po praxi ve vyloučených lokalitách silně orientalizovaná. A není tím vinna jen jedna osoba nebo jedna škola přístupu k této problematice. Orientalizace má několik různých příčin.

Edward Said o orientalismu říká, že je to velmi obecně jakási forma radikálního realismu, intelektuální praxe, předpokládající skutečnou orientální skutečnost, kterou lze partikularizovat a rozdělit na malé části. Je „*absolutně anatomický a výčtový*“. „*Psychologicky je orientalismus forma paranoie, vědění zcela odlišného druhu od vědění historického*“ (Said 1977, s. 73). Je to vědění o bezčasém duchu Orientu. Orientalismus je produkován vědeckým provozem a legitimizuje se v něm. „*Podle tradičních orientalistů by měla existovat určitá esence, občas dokonce jasně popisovaná v metafyzických pojmech, která konstituuje nezcizitelnou a společnou základnu všech zvažovaných jsoucen; tato esence je jak „historická“, protože sahá až do úsvitu časů a je zároveň fundamentálně ahistorická, protože přikovává „objekt“ svého zkoumání uvnitř jeho nezcizitelné a vývoje zbavené specifčnosti, místo toho, aby ho definoval stejně jako jiná jsoucná, státy, národy, lidi a kultury jako produkt, jako výsledek sil, které operují v historickém vývoji.*“ (Said 1977, s. 98)

S jistou mírou licence lze říci, že v České republice se politika vůči Romům po roce 1989 odvíjela podle dvou paradigmat, která jsou obě orientalistická. První paradigma, kterému říkáme „romantické“ předznamenala zpráva Charty 77 „Postavení Cikánů-Romů v ČSSR z prosince 1978“ a dominovalo romskému diskursu v období od roku 1989 do cca 2002. Je to paradigma, které staví na herderovské koncepci duše národa, obrození Romů, paradigma, které stojí na odkazu M. Hübschmannové a jehož programem je emancipace Romů jako celku skrze zkoumání dávné indické

prehistorie, jazyka, zvyklostí, folklóru a unikavé a zároveň naprosto rozhodující esence Romství, výuku romštiny, podporu romské kultury atd. Je to diskurz romské elity, která se hlásí k romské národnosti. Akademickou baštou tohoto paradigmatu byla katedry romistiky na Univerzitě Karlově v Praze.

Druhé paradigma můžeme nazvat jako „funkcionalistické“ a vzešlo z terénních výzkumů, prováděných na přelomu devadesátých let a později zejména antropology kolem Západočeské Univerzity v Plzni. Toto paradigma dominovalo diskurzu ve dvoutisících letech a našlo svou cestu do různých aspektů přístupu k Romům, do praxe nevládních organizací a do organizace sociálních služeb pro obyvatele vyloučených lokalit. Základním principem tohoto přístupu je, že Romové jsou a/ dědici určitých patologických tradic a b/ jejich sestěhovávání do ghatt vede ke vzniku specifických adaptačních strategií, shrnovaných pod pojmem „kultura chudoby“. Ústřední patologickou tradicí je „institut rituální nečistoty“, tj. neustálé rozdělování a sklon považovat různé osoby a rody za nečisté. Díky tomu Romům (podle této školy) chybí pojem pro rovnost jako předpoklad demokratické organizace jejich společnosti. Romové spolu být nechtějí a v ghettu si navíc navzájem škodí, takže myšlenka jejich emancipace jako skupiny je absurdní a nefunguje.

Tato paradigmatu spolu soupeřila a asi ještě stále soupeří (Křištof 2004; Laubeová, Hrabáňová, Veselý 2009). Ovšem orientalismus je spojuje. U romantiků je to metafyzický pojem romství, u funkcionalistů je to stejně metafyzický institut rituální nečistoty²³. Obě tyto fundamentální esence jsou neměnné, ahistorické a zároveň prehistorické entity, které základně určují svůj objekt. Obě pojetí staví na kulturním mysticismu a specifčnosti. Orientalismus je tu dvojitý – jednak v samotném obsahu a pak v přesvědčení o určité fatální vyvolenosti předmětu bádání – jistých věcí, které předmětu brání v tom, aby byl univerzalizován, tj. chápán v pojmech neorientálních.

Příčiny této orientalizace tkví v dílem v potřebách a teoretických konstruktech disciplin, které je ustavovaly (filologie-indologie v případě Mileny Hübschmannové, antropologie v Plzni) dílem v různých terénech, ze kterých tyto diskurzy prakticky čerpaly informátory, témata a situace, dílem v proměnách historického vědomí a reality na niž se reagovalo (70. a 80. léta v socialistickém Československu a 90.+ léta v Česku s komplexní proměnou celé společenské reality) a dílem v potřebě radikálně delegitimizovat asimilační praxi socialistického státu²⁴. Dílem – a řekl bych nemalým – tato orientalizace vedla (nevím, jestli to bylo vědomým cílem) k zakrývání či vytěšňování znepokojivé a prohlubující se nerovnosti mezi majoritou a minoritou. Tak jak Said orientalismus charakterizuje, je to také vědění o světě bez lidí, orientalisté charakteristicky ignorují

²³ Mají samozřejmě mnohem víc metafyzických pojmů, tyto používáme jako vzor a generativní prototyp.

²⁴ (tj. a/ zdůvodnit nevyhnutelnost emancipace národa; b/ zdůvodnit nevyhnutelnost individualizace)

skutečné události ve prospěch „orientálních faktů“. V jistém smyslu jsou „romství“ i „institut rituální nečistoty“ *symptomy* společenské neurózy.

2.9 Teorie konfrontace

Namísto primordiální závislosti Fanon koncipuje koncept (vycházející z rozsáhlé psychoanalytické, fenomenologické a osobní reflexe), kterému můžeme říkat **teorie konfrontace** (naš pojem, nejde o Fanonův pojem) a který má zásadní význam a paralely i v našem terénu. Primordiální závislost spolu s jinými předjímanými „zvláštnostmi“ domorodé duše považuje především za mýtus. Říká, „*to čemu se často říká „černá duše“, je artefakt bílého muže*“ (Fanon 2008, s. 6). Teorie konfrontace je specifickou teorií psychického vývoje, které Fanon říká „sociogeneze“ (nevím, jestli je to náhoda, nebo má k Vygotskému nějaký vztah, nikde o něm nemluví, spíš oba nejspíš vycházejí ze stejných tradic nebo předpokladů. Sociogeneze zde je ontogeneze sociálního já. (Fanon 2008, s. 4). V teorii konfrontace nejde jen o to, že se jedinec přizpůsobuje společnosti v socializaci, ale spíš to, že přizpůsobením v socializaci se odcizuje a neurotizuje – nikoli však proto, že by mu společenské konvence bránily v uspokojování vnitřních pudů. Socializace tu nakonec vede k odhalení jistého tajemství. Fanon v této souvislosti cituje Sartra a jeho studii o antisemitismu: „*Některé děti se už ve věku šesti let perou se spolužáky, kteří na ně pokřikují Židi. Jiní se o tom dlouho nic nedozví. Dívka z jedné z rodin, které jsem znal, až do svých patnáctých narozenin nevěděla, co přesně slovo „Žid“ znamená. Jeden židovský lékař přežil Okupaci uzavřený ve svém domě ve Fontainbleau a vychovával své děti aniž by jim řekl jediné slovo o jejich původu. Ale lhostejno jak, jednou k tomu dojde, jednou se musí dozvědět pravdu – z úsměvu svého okolí nebo z drbů či nadávek. Čím později k tomu dojde, tím násilnější je to šok. Náhle uvidí, že ostatní o nich ví něco, co oni sami ne, že je lidé označují ohavným a protivným názvem, který se v jejich rodinách nepoužívá*“ (Sartre 1976, s. 75).

V našich rozhovorech narážíme často na podobný motiv, když romští informátoři hovoří o nástupu do školy, nebo srovnatelných situacích:

Přemysl (2013): Já, ač je to divné, já mám malé dítě, dospělého syna, mám malé dítě, půjde do 2. třídy. Celou 1. třídu s tím bojuji, teď se ty vztahy zlepšily, já si to nenechám líbit, komunikuji, nedávno jsem udělal, to víte, svolal jsem školskou radu, chtěl jsem aby u toho byl psycholog školy, ředitel školy, třídní učitel a prostě jsem chtěl řešit tyhle věci, protože to dávaly pěkně sníst moji malé děcka a učitelé to neřešili. Moje malá dcerka se na školu hrozně těšila, protože má kamarádku

a ta do školy už chodila, ona chtěla být jako ona, hrozně se těšila. Myslím, že je dostatečně inteligentní, najednou se jí zhoršovaly známky a holka chodila domů a byla z toho hrozně špatná. Můžu vám říct, že když šla na ty pohovory jako předškoláček, říkali jsme Ivetko, až se tě zeptají, jestli umíš zpívat, můžeš jim klidně nabídnout i romskou písničku, neřikali jsme jí hele zazpíváš jim romsky, ale můžeš jim nabídnout i romskou písničku. Taky že jo, ona jim říkala, umím zpívat, já vám zazpívám jednu českou a jednu romskou, zazpívala jim i romskou písničku. Do té doby, než přišla do první třídy, neměla žádný problém, nevěděla, že jsou takové problémy, my jsme ji v tom směru nepřipravovali na to, že se s tím může setkat, chtěli jsme ji, ať je sama sebou, nevěděl jsem, že jí to takhle zasáhne, jeden čas to bylo hrozně špatné, dnes už je to dobré. Jí se zhoršovaly známky, od té doby co jsem byl na tom setkání, teď to dokončila s vyznamenáním, ale je to první třída.

Badatel: Vy jste to potom s ní nějak řešili?

Přemysl: Potom už i s ní, mě to nenapadlo, že v první třídě může něco takového být. Dokonce argument třídní učitelky byl, že to je jeden z dětí, který to vyprovokuje, všichni, většina na něj dá, je to syn vlivných rodičů a paní učitelka má strach do toho zasahovat, že jednou se snažila, bylo jí dáno najevo, že by neměla zacházet daleko, že by mohla přijít do práci. Ona to otevřeně řekla, když jsem to zaslechl, byl to pro mě impuls.

Ač se říká, že děti rasově nerozlišují, v praxi české školy to není pravda (zmíněný příklad je zápletkou typický, s jediným rozdílem, že otec se umí bránit, má příslušnou moc). Ale pravda je také, že iniciátory jsou rodiče, kteří se doma otevřeně oddávají nadáváním na CIKÁNY, tady navíc mocní. A dalším faktorem je univerzálně paranoidní atmosféra ve školních třídách, které jsou posedlé komplexem „symbolického nikoho“, viz níže.

Na rozdíl od rozšířené naivní individualistické představy, že duše a vědomí vychází z těla a jeho biologické historie, teorie konfrontace říká, že tělo je sociální objekt a objeví se teprve sekundárně prostřednictvím srovnání s radikálně odlišnými těly. Teprve pak se objeví jako objekt vědomí, jako dokonalý a morbidní důkaz. Ale nejen jako objekt vědomí, ale také jako symbol, který se účastní transakcí mezi kulturou a subjektivitou. Fanon píše, že na prvním místě je tedy zrod vědomí rozdílu mezi ČERNÝMI a BÍLÝMI. BÍLÍ jsou ve francouzských koloniích i v Čechách vždy ti bohatí, mocní. Veškeré školství a kultura má BÍLÝ původ. Kdokoli chce mít nějaké ambice, musí je navázat na tuto BĚLOŠSKOU superioritu. Samotný rozdíl v barvě kůže by nic neznamenal, problém je v tom, že tento rozdíl nikdy není neutrální, vždy je hierarchický. Každý, kdo si sebe chce vážít, se musí stát BĚLOCHEM, rozhodně v kulturní a konzumní rovině. A to se také děje. Všichni ČERNOŠI na Martiniku byli horlivými příslušníky francouzské maloburžoazie. Většina obyvatel vyloučených

lokalit chce žít po kulturní (filmy, TV, hudba, někdy knihy a časopisy) a konzumní stránce (auta, kuchyňské linky, oblečení, mobilní telefony) jako jejich nevyhloučení sousedi. Velké množství úspěšných Romů na své romství „zapomene“ a pokusí se zmizet v majoritě, pokud to jejich konkrétní fyziognomie a ekonomické možnosti dovolí.

Přemysl (2013, NNO): Zase je to o tom, tak to romská inteligence začíná cítit a v tom začíná být veliký spor, ať uděláme cokoli, tak vždycky budeme těmi podřadnějšími, to začíná cítit ta inteligence. Jak jsem říkal, že mám kamaráda chirurga, který se snažil dlouho zůstat Romem, jeho celý rod jsou léta chirurgové a jeho strejda dostal před 2 roky nějaké ocenění jak jeden z nejlepších plastických chirurgů v Evropě, mají spoustu uznání a přesto on řekl, já na to kašlu, já budu popírat, že jsem Rom i když to je na něm vidět, já to budu popírat, cítím velikou neúctu, já nemám šanci udělat kariéru, dokud budu ten hrdý tradiční Rom, tak nemám šanci udělat kariéru. Já chci být ředitelem nemocnice, já chci něco dokázat, on má přítelkyni, je to operní pěvkyně, která zpívá ve Vídeňské opeře, Romka, a on říká, ona už to popřela a dostala se do Vídně, já také chci něco dokázat.²⁵

Ale jen dokud...

Fanon hovoří o Martiniku, ale můžeme zde snadno najít paralely i k naší situaci. Říká – dokud je malé ČERNOŠSKÉ dítě mezi svými, sleduje víceméně stejný směr, jako BĚLOŠSKÉ dítě – ale je to teprve v momentě, kdy přijíždí do Francie, kdy zjistí, že je ČERNOCH a dopadne na něj veškerá tíha tohoto zjištění. Jsou to oči bělocha, které z něj teprve ČERNOCHA utvoří. (Fanon 2008, s. 116).

„K čemu se zde dostávám? Celkem jednoduše k tomuto: Ve chvíli, kdy se černocho dostane do kontaktu s bílým světem, proběhne určitá senzitivizační akce. Pokud je jeho psychická struktura slabá, můžeme pozorovat kolaps ega. Náš černocho se přestane chovat jako činná osoba. Cílem jeho chování bude Druhý (v přestrojení za bělocha), protože ten jediný mu může dodat cenu.“ (Fanon 2008, s. 119) To je pro Fanona ovšem pouze část příběhu, která se týká sebevědomí (my tomu rádi v našem materiálu říkáme hrdost nebo respekt). To ale není vše.

2.9.1 Popkultura

Nejde jen o konfrontaci s rasistickým pohledem. Tento pohled je zároveň pohledem na sebe sama. Touto dětskou traumatizující zkušeností se myslí především popkulturní a posléze školní identifikace. Svět se možná od časů, které Fanon na Martiniku popisuje, vyvinul dále, pro naši

²⁵ Na konkrétní čísla je těžké přijít. Sám znám nejméně dva lidi, kteří představují nespornou českou kulturní elitu, kteří mají romské kořeny. V praktickém životě se k tomu ale také nehlásí.

situaci určitě platí, že romské děti, podobně jako malí Antilané ve čtyřicátých letech 20. století, mohou své kulturní identifikace stavět téměř výhradně na bělošských obrazech, tedy na obrazech těl, která jsou -schematicky- radikálně odlišná. Fanon má ve své době na mysli především komiksy. V našem případě jde předně o televizní, filmové nebo hudební vzory, obrazy v učebnicích, počítačové hry a širší oblast kulturní produkce. Byť mohou být klipy plné „barevných lidí“, jen velmi málo z nich jsou prototypičtí Romové. Malé dítě tak nevědomky vstřebává identitu, která „není jeho“ (z pohledu BÍLÉHO muže) a připravuje se tak na šok, který přijde dříve nebo později. (Fanon 2008, s. 112-115)²⁶

S tím souvisí i otázka, zda ČERNOCH, u kterého se rozvine neuróza pramenící z komplexu méněcennosti, musí na vlastní kůži v dětství zažít nějaké ponížení nebo reálné trauma. Fanon tvrdí, že ne. (2008, s. 112) Kde se tedy bere zdroj tohoto neurotismu u osob, které třeba ani BĚLOCHA nikdy bezprostředně nepotkaly? Jediným vysvětlením se zdá být cosi nadindividuálního, co je nicméně součástí psýché jedince. Fanon říká: „*Bez toho abychom použili onoho děsivého postulátu - jenž tak ničí naši rovnováhu – který nabízí Jung a sice kolektivního nevědomí, nic nepochopíme.*“ Nicméně myšlenku jakéhosi vrozeného kolektivního nevědomí Fanon odmítá.

2.9.2 Kolektivní nevědomí a archetypy

Fanon reaguje na Jungovy pojmy archetypu a kolektivního nevědomí, dva „*děsivé postuláty*“. Kolektivní nevědomí je podle Junga (Jung 1992, s. 52-58) nejhlubší vrstvou nevědomí v tom smyslu, že jde o nejobecnější nevědomí na úrovni biologického druhu²⁷. Toto nevědomí je tedy pamětí druhu z níž vychází každý individuální příběh jedince. Obsahem tohoto nevědomí jsou archetypy – mytologické vzorce, zobecněné představy, jakési základní situace či příběhy lidství. Je to koncepce, která se dá popsat jako určitý psychologický orientalismus, protože se odvíjí také od určitých substancí, které jsou zároveň ahistorické a prehistorické (archaické). Zároveň obsahuje také silné stopy antropologického evolucionismu 19. století, který má v orientalismu výsadní postavení. Pojem archetypu je dle Jungova vlastního vyjádření „přežitkem“, pozůstatkem evoluce, který je v ideové rovině tím, co v biologické rovině slepé střevo nebo kostrč. „Přežitek“ (survival) přitom Jung zjevně přejímá přímo ze zmíněného antropologického evolucionistického slovníku, kde přežitek představuje jednu z ústředních myšlenek a předmětů výzkumu – kultura je jakýmsi

26 Velmi pěkně to ukazuje scéna z českého filmu *Mistři*, kdy do hospody, kde muži fandí národnímu hokejovému zápasu, přijdou Romové a ptají se zvědavě: „Tak co, jak hráli naši?“ A jeden z ožralů jim odpoví: „Vaši nehráli.“ (Což je možná zároveň i lidový vtíp). Fannon popisuje jinou suvisející scénu – promítání Tarzana v kině v Paříži a Fort-de-France. Zatímco ve Fort-de-France Zuluové a Křováci vzbuzují posměch (černošského) publika, mladý antilský student, který navštíví ten samý film v Paříži se zděšením zjistí, že bílé publikum ho identifikuje s těmito Zuluy. (Fannon 2008, s. 118).

27 Jung o tom hovoří tak, aby měla tato informace náležitou mytohistoricky potápěčskou atmosféru (nošení se, nerozlišenost, temnota hlubin) a obecnost (kde jsme všichni stejní).

odkladištěm zvyků, jejichž původní funkce neznáme, byly zapomenuty a jen se automaticky opakují ve formě přežitků. Evoluce v antropologickém evolucionismu se tedy také odehrává v jakési bezčasé, archaické dávnosti, což se stalo předmětem kritiky řady antropologických autorů počínaje Franzem Boasem, který evolucionismus napadl, že nahrazuje konkrétní historii spekulativní pseudohistorií. (Boas s. 171, 178). Vedle metafyzické koncepce historie (evoluce) dalším problematickým prvkem je samotná mechanika dědičnosti představ, kterou Jung předpokládá. Je to lamarckovská představa o evoluci jako o zaznamenání individuálních adaptací do paměti druhu, tj. v kulturní rovině představa, že ideje se během života jedince nějak otisknou do jeho genetické výbavy. Jung totiž na jedné straně předpokládá šerý bezčasý dávnověk archetypů, ale zároveň zároveň nové kulturní „vrstvy“ duše se pobytem v určitém prostředí dostávají „pod kůži“. Civilizace je vlastně postupným vrstvením dalších a dalších vrstev kolektivního nevědomí. Ale jak dochází k té proměně ideové vrstvy kulturních obsahů na biologickou univerzální dědičnost je nejasné²⁸.

Ovšem stranou kritiky jsou archetypy zajímavým konceptem, pokud se z nich odstříhne ten orientalismus. Když si všimneme více druhovosti archetypů a jejich společenskosti. Potom se dá říci, že do jaké míry jsou lidé společnější, do té míry sestupují na archetypální úroveň. Nechme stranou kolektivní sentimenty a všimněme si spíš prototypičnosti archetypů – jsou to jakési kondenzáty, které umožňují rychle a efektivně sdělovat určité komplexní a důležité kulturní situace. V divadle, filmu je výhodnější používat archetypické situace, protože jsou něco jako slova, umožňují rychle aktualizovat a uspořádat vědění, které lidé mají, takže se nemusí dlouze informovat a autor nebo režisér pak může přijít s nějakým rozehráním, s nějakou novou rovinou. Vzhledem k tomu, že prototypičnost by měla být vlastností kognitivního aparátu (jak Lakoff ukazuje na příkladech tzv. bazových kategorií Lakoff 2006, s.56), v existenci společných jednoduchých témat nemusíme hledat nic mystického. V divadle má mystická atmosféra své místo, s vědeckými texty je to těžší. Takže pokud budeme místo archetypy říkat stereotypy nebo prototypy, nebude to tak kontemplativní, ale bude to možná užitečnější.

Fanon v tomto duchu Junga kritizuje. Tvrdí, že kolektivní nevědomí je kultura, komunikovaná na nevědomé úrovni. Klíčem je pro něj myšlenka *kolektivní katarze*. Každá společnost podle něj potřebuje svůj kanál na ventilování nahromaděné agrese. Popkultura právě nabízí mnoho takových kanálů. Komiksy, říká, dělají velcí BÍLÍ MUŽI pro jiné malé BÍLÉ MUŽE. A ČERNOŠI, DOMORODCI zde vždy hrají úlohu VLKA, ĎÁBLA, ZLÉHO DUCHA. Vítězové ve všech zápasech jsou vždy BÍLÍ. Malé černošské dítě, které je čte, se identifikuje s těmito BÍLÝMI vítězi. A tak se toto

²⁸ Archetypy by měly být společné všem lidem univerzálně, i těm, co se nikdy nepotkali a kde je efekt výchovy a komunikace vyloučený. Tj. musí být součástí druhové biologie. (Jung 1992, s. 57)

malé dítě snadno stane v duchu misionářem, dobrodruhem, kterému hrozí, že bude snědeno divochy. (Fanon 2008, s. 114). Ačkoliv se od těch dob v obecné popkultuře mnoho změnilo, je faktem, že malé romské dítě se nachází v docela podobné situaci. Pokud se chce s někým identifikovat – v televizi, filmech nebo v učebnicích, bude to někdo jiný (myslíme v rovině prototypu sebeobrazu). To by samo nijak nevadilo – ovšem do okamžiku, než ho na to někdo upozorní a toto dítě si všimne, že je jiné a než se to stane předmětem všeho toho, co se romskému dítěti v konfrontaci s bílým světem děje. Pozoruhodná je v tomto kontextu úloha černošské hudby (Michael Jackson zejména v dobách své slávy, hiphop nebo svérázný fenomén amatérského romského dabingu černošských filmů²⁹). Alespoň malá přítomnost romských novin a pořadů v TV, s romskými hlasateli a novináři hraje určitě důležitou úlohu, nicméně stále jde o postavy a média okrajová, v nesrovnatelném postavení s mainstreamovými žánry a vzhledem k mainstreamovému publiku. Navíc je celá věc komplikovaná tím, že ač zde existuje určitý prototyp, mnoho lidí, kteří budou svým okolím považováni za Romy nemá žádné výrazné fyzické rysy, jsou „bílí“ a fyzická sebeidentifikace tu pak probíhá skrze čistě různá znaková rezidua (např. černé vlasy, černé oči, byť i lehká pigmentace). Fanon píše, že o tom každý ví, každému to připadá vlastně legrační a nikdo si neuvědomuje důsledky.

V Jungovských pojmech Fanon situaci charakterizuje tak, že pro Antilana je normální odsuzovat ČERNOU. Skrze kolektivní nevědomí je Antilan BĚLOCHEM. Ovšem pro Fanona toto kolektivní nevědomí pramení v socializaci, vtělesnění kultury, které je kulturou BÍLÉHO MUŽE. Všemu ČERNÉMU v sobě podvědomě nedůvěřuje. Všechny momenty, ve kterých je Antilan spontánní, má zvrhlé nápady, je zlý nebo líný, prožívá jako ČERNOŠSKÉ (etický přenos a funkce kolektivního nevědomí), zatímco vše, co je protikladné, je BÍLÉ – a toto je podle Fanona zdroj negrofobie mezi Antilany. Na proměně Antilana na BĚLOCHA se *podílí kolektivní nevědomí, jeho vlastní nevědomí a virtuální totalita jeho mechanismů individuace. Ale jeho kůže je černá.* (Fanon 2008, s. 148-149).

2.9.3 Rodina:

Fanon říká, že pokud by to mělo vést k závěru, že ČERNOCH se dělá méněcenným, je to hluboký omyl. Není to subjektivní proces. Mladý černý Antilan je Francouz, který je neustále (v obrazové, symbolické rovině) vybízen k tomu žít s bílými spoluobčany. Ovšem antilská rodina má

²⁹ Nevíme nic o původu těchto videí a narazili jsme na ně náhodou, parodický dabing romštinou nebo etnolektem se objevuje i u filmů, kde hrají běloši nebo asiáté. Nicméně je to pozoruhodné. <https://www.youtube.com/watch?v=3utqaYhF9uQ>, <https://www.youtube.com/watch?v=H9TRwwE8XWw>

jinou strukturu, než rodina národní, tj. rodina kontinentální Francie. Antilan si tudíž musí neustále vybírat mezi svou rodinou a evropskou společností.

Fanon se na instituci rodiny dívá klasicky, rodina je podle něj „agent určitého systému“, společnost vidí jako součet všech rodin v této společnosti. Rodina je vzorem širší instituce (mohli bychom říci, že je zdrojem prototypických efektů) – sociální a národní skupiny. Zatímco v evropské francouzské rodině je rodinná struktura internalizována do superega a projikována do sociálního/politického jednání, v případě Antil ten, kdo chce vystoupat na společenském žebříčku do „bílé a civilizované“ společnosti má sklon odmítnout svou rodinu - ČERNOU a DIVOŠSKOU v rovině imaginace, na základě své dětské traumatizující popkulturní zkušenosti³⁰. Rodinná struktura je pak vržena zpět do id. (Fanon 2008, s. 115). Černoch si uvědomuje, jak nereálné jsou jeho představy, založené na internalizovaném subjektivním postoji BĚLOCHA. Na možnou námitku, že je to pouze popis procesu dozrávání, kde přizpůsobení se společnosti je známkou dospělosti Fanon odpovídá, že je to špatně namířená kritika, protože ve chvíli, kdy si v kontaktu s bělochy uvědomí nereálnost svého subjektivního postoje, naplno na něj dopadne „mýtus ČERNOCHA“.

2.10 Rasismus a negrofobie

Rasismus je komplexní fenomén a má řadu rovin. Je důležité si uvědomit, že z psychologického hlediska to není jen hlasité vědomé přesvědčení o rasové nerovnosti, podložené nějakou lidovou či odbornou teorií, ale že jde také o silně iracionální nevědomý komplex. A že jím často trpí i ti, kdo se mu vědomě brání, kdo jsou v rovině vědomí rozhodně protirasističtí a za rasismus se stydí. Fanon se zabývá nejen rozbořením ČERNÉ subjektivity, ale také rozmanitým aspektem negrofobie, úzkostného strachu z ČERNOCHŮ. Pro naši situaci jsou jeho rozborů také velmi zajímavé, protože ukazují paralely mezi rasistickými fenomény, které jsme zaznamenali a jeho pozorováními. Ciganofobii lze považovat za určitou variantu negrofobie. Negrofobii je třeba prostudovat, máme-li pochopit fenomény „DISSENTU“, kterým se budeme věnovat v dalších kapitolách.

Růžena (2013): Já teď jsem studovala v Praze pedagogickou školu, studovala jsem se sestrou, tak je taková tmavší jako, je trošku jiná, přišly jsme do té školy, jmény nás vyvolávali, já Toračová, dobrý teď Jitka, Jitka Toračová, teď jí viděli, před ní, to je shoda jmen, já jsem na ně zůstala koukat, ne proč, je to moje sestra. To myslíte vážně, že je to vaše sestra, už jenom to, že je tmavší, jakože shoda jmen. Bylo mi z toho blbě, cítila jsem se trapně. Měly jsme třídní učitelku, tak řekla, že nedělá žádné rozdíly, s mojí ségrou od 1. do 5. ročníku nemluvila, ona jí nezdravila a veškeré věci, které se

³⁰ Čteme to tak, že zatímco pro majoritu je zde spojení mezi otcem a vladařem (prezidentem atp.), otec v černošské rodině se v obrazové rovině se jím stát nemůže (jako ČERNOCH).

týkaly sestry řešila přese mě. Takže to potom, já jsem říkala, že mi to je docela trapné, že jsme dospělí lidé, ségra je taky dospělá, jestli chcete něco řešit, tak to řešte s ní, neřešte to se mnou, ona říkala, mně se s ní špatně komunikuje. Já říkám a proč, ona mluví úplně stejně jako mluvím já, já nevidím problém v komunikaci, já vidím problém z vaší strany, ona říká, já se nebudu se s vámi o tom bavit a šla pryč, byli jsme dospělí, byl to pedagog na střední škole, na střední pedagogické škole, kde vyučuje a takovéhle chování a nebyla to jenom ona, bylo jich tam víc těch profesorů, kteří měli problém s Jitkou, jenom proto, že jsme na celé školy byly jediné dvě Romky, ségra byla tmavá prostě, já tak tmavá nejsem, ona měla docela velký problém na té škole.

...

Když jsme odmaturovaly, měly jsme předávání slavnostní předávání maturitního vysvědčení, já jsem odmaturovala, sestra neudělala němčinu, bude maturovat v září, přišli učitelé nějakí, přišla i ta třídní učitelka. Mně to nedalo potom, když jsem odmaturovala, ptala jsem se jí na to, jestli jí vadilo, že ségra je Romka a proto se s ní nebavila. Říkala, když viděla moje chování a její chování, její výsledky a moje výsledky, že jí nešlo se s ní bavit. Říkám, každý člověk je jiný, má jinou mentalitu, já nemám problém se učit, ona fakt všechno dřela, mně stačilo si to přečíst 2x, zapamatovala jsem si a stačilo mi to, ona ne, musela dřít, říkám, vždyť to je. Ona se tady cítila hrozně špatně, neumíte se vcítit do člověka jak mu tady je. Říká, to mě vůbec nenapadlo a pedagog.

Fanon říká, že ČERNOCH je fobogenický objekt = vzbuzuje specifické úzkostné fantazie. „Černoch je fobogenický objekt, je stimulem úzkosti.“ (Fanon 2008, s. 117). Jde o to, že rasový konflikt má nevědomou rovinu, ale zejména ze strany BÍLÉHO. ČERNOCH se musí vyrovnávat s potlačenými fantaziemi BĚLOCHA. Fakt a zkušenost (trauma) vlastní fyzické odlišnosti není nevědomá, ČERNOCH na ni neustále naráží a nemá čas jí uklidit nikam do nevědomí. Neobjevuje se u něj pro neurózy typická afektivní amnézie. Jeho komplex méněcennosti je vědomý. Rasista ovšem prostor na odklizení do nevědomí má a tu se objevuje nový prvek – vina (Fanon 2008, s 116).

Snažit se o psychoanalýzu ČERNOCHA je podle Fanona problematický pokus, tvrdí, že Freud, Adler ani Jung ve svých pracích nad ČERNOCHEM nikdy neuvažovali. Tvrdí dokonce, že (navzdory mínění Lacana, který byl údajně přesně opačného názoru) 97 procent rodin na Antilách není schopno vyprodukovat oidipickou neurózu a že prakticky všechny neurotické manifestace zde jsou produktem popisované kulturní situace. Nicméně je možné dobře zkoumat ČERNOCHA právě jako fobogenický objekt, tedy jak vystupuje jako fobogenický objekt ve fantaziích bílého muže a bílé ženy.

2.10.1.1 Genitální panika

Fanon považuje rasismus, který nabere formu fobie – tedy panické hrůzy z kontaktu s fobogenickým objektem – za sociální neurózu, tj. abnormální chování v kontaktu s Druhým (ať jím je kdokoli).³¹ Fobie není racionální obava z něčeho, s čím máme špatnou zkušenost, je to iracionální úzkost z objektu, který je předeterminovaný, tj. nese další významy. Specificky polysémický. Je nositelem všech možných atributů zlé síly. Afekt – hrůza - zde má prioritu před racionálním. Někdy souvisí s určitým předešlým zážitkem, ale není to ani nutné. Fanon popisuje své zkušenosti s negrofobními pacientkami a říká, že ani jedna z nich nebyla znásilněna ani neměla reálnou špatnou zkušenost. Původ této fobie musel být jinde. Přitom konkrétně v případě žen byl tento strach spojený s fantazií o sexuálním útočnickovi a obecně strachem z mužů (*„protože mi jsou schopni udělat všechno možné a nebudou to žádné běžné krutosti, budou to nemorální a hanebné činy,* Fanon 2008, s. 120). Fanon tvrdí, že tyto úzkosti ze znásilnění vycházejí z potlačené touhy *„...negrofobní žena je není než putativní sexuální partner, stejně jako negrofobní muž je potlačený homosexuál... Vzhledem k černochům se vše odehrává na genitální úrovni.“* (Fanon 2008, s. 121).

Jestliže fobogenický objekt je zároveň určitým prototypem, prototypickou kategorií, je důležité sledovat její prototypickou tendenci, směr a zde si Fanon všimá rozdílů mezi rasistickými fantasiemi vůči ŽIDŮM a ČERNOCHŮM. Obavy ze ŽIDŮ spočívají v jejich domnělém potenciálu k nenasytnosti - *„jsou všude, jsou jich plné banky, vlády, burzy, ovládají všechno, brzy jim bude patřit celá zem, atd.“* ČERNOŠI jsou zase podezírání z ohromné sexuální síly. *„Co taky čekat jiného s tou jejich svobodou v džungli. Kopulují pořád a všude. Mají tolik dětí, že je ani neumí spočítat. Je třeba se před nimi mít na pozoru, jinak nás zaplaví malými míšenci“.* (Fanon 2008, s. 122) Fantazie, že *„naše ženy jsou vydány na pospas černochům“*, vychází z rasistova iracionálního přesvědčení o zaručené omračující sexuální síle ČERNOCHŮ. Celý tento komplex je zaplněný sexuální úzkostí. Fanon říká, že všechny negrofobní ženy, se kterými se setkal, měly abnormální sexuální život, jejich manželé je opustili nebo jinak selhali. Všechny obdařovaly černochoy mocí, kterou jejich muži neměli. Element perverze, který se zde objevuje, je pozůstatek infantilních formací: *„Bůh ví, jak to dělají. To musí být něco příšerného“.* (Fanon 2008, s. 122)

Pokud jde o negrofobní muže, Fanon si klade otázku, zda na této genitální úrovni běloch, který nenávidí černochoy nedává průchod svým pocitům impotence nebo sexuální méněcennosti, zda – vzhledem k tomu, že jeho ideálem je nekonečná mužnost, není není náhodou jeho reakce založená

31 Cituje přitom text Joachima Marcuse (Marcus 1949 s. 282 in Fannon 2008, s. 122), které uvádí, že nejsilnější antisemitské osoby pocházely z nejkonfliktnějších rodinných struktur. Antisemitismus zde byl odpovědí na frustrace z rodinného prostředí. Postava Žida je zde náhradní. Ty samé rodinné podmínky podle situace produkují nenávist k černochům, katolíkům nebo jakýmkoli jiným skupinám. Je to postoj, který hledá objekt, nikoli naopak.

na ponížení vůči ČERNOCHOVI, který je nahlížen jako symbol penisu a zda lynč není aktem symbolické sexuální pomsty. Samozřejmě, že každý ví, že tato černošská nadřazenost není reálná, ale na tom podle Fanona nezáleží, protože v rovině prelogického myšlení, ve kterém se fobie vyskytuje, už bylo o této superioritě rozhodnuto. (Fanon 2008, s. 122-123)

Fanon říká, že negrofobie se nachází na instinktivní, biologické úrovni (z psychologického hlediska) – ČERNOCH kvůli svému tělu zabraňuje uzavření posturálního schematu na úrovni, na které tento černoš vstoupuje do fenoménového světa bílého muže (tj. malé dítě vidí černocho). Antisemity podle Fanonova názoru ani nenapadne, že by měli ŽIDY kastrovat. Chtějí je zabít nebo sterilizovat. ŽID je napadán vždy v celku své kultury, náboženství a rasy. Ale ČERNOCH je napadán v rovině tělesnosti. Je to vždy jedna určitá osoba, která je lynčována a považována za konkrétní hrozbu. Mannoni uvádí typickou destabilizující otázku, která negrofobní osoby zaručeně vyvede z míry: pokud byste měli dceru, provdali byste jí za černocho? Tato otázka v nich vzbudí úzkostné incestní pocity a oni se obrátí k rasismu jako obrannému postoji (Mannoni 1990, s. 111 in Fanon 2008, s. 127).

Fanon se ptá, proč ovšem nepovažovat obavu otce z černošského zete za formu prosté žárlivosti, obavu otce z toho, že ČERNOCH uvede jeho dceru do sexuálního univerza k němuž o nemá přístup? Jeho odpověď je, že se jedná o něco jiného – totiž že intelektuální a společenský vzestup sebou nutně nese potlačení sexuálního potenciálu – civilizovaný bílý muž sní o neomezeném orgiastickém sexu, nepotrestaných znásilněních, nepotlačeném incestu³². Bílý muž si svá přání promítá do ČERNOCHA a chová se, jako by ČERNOCH tyto žádoucí vlastnosti a možnosti měl. „ČERNOCH symbolizuje biologické nebezpečí, ŽID intelektuální nebezpečí.“ Negrofobie je strach z biologického (pudového). „Protože ČERNOCH je pouze biologický. ČERNOŠI jsou zvířata. Chodí nazí. A jen bůh ví, co tam všechno dělají“ (Fanon 2008, s. 128). Mannoni v této souvislosti říká: „Ve svém nutkání identifikovat antropoidní opice, Kalibána, Černocho nebo dokonce Žida s mytologickými postavami satyrů člověk ukazuje citlivé body, které v lidské duši nacházíme na úrovni, kde myšlení začíná být zmatené a kde je sexuální vzrušení prapodivně spojeno s násilím a agresivitou“. (Mannoni 1990, s. 111 in Fanon 2008, s. 127) S tím také podle Fanona souvisí další oblasti fantazií o nezničitelném zdraví, pevné tělesné konstituci, nezničitelnosti (např. senegalských vojáků). (Fanon 2008, s. 129).

2.10.1.2 Obětní beránek

Vedle genitální paniky vzbuzuje podle Fanona ČERNOCH také morální paniku. V

³² K morálním sexuálním tabu je třeba v dnešní době připočíst tabu volného času. Flákání je čím dál víc moralizované, volný čas je čím dál méně morálně obhajitelný. Nevím, jestli to nesouvisí nějak s procesem mizení lidské práce v civilizaci a nahrazování automaty.

jungovském duchu uvažuje o nezbytnosti kulturní a psychologické instituce „Obětního beránka“ – což je kolektivně sdílená projekce vlastních pudů a instinktů do zlého ducha, který je sdílen kulturou, ke které dané osoby patří (což je ČERNOCH). A obětním beránkem pro BÍLOU společnost, založenou na mýtech pokroku, liberalismu, civilizace, osvícenství budou přesně ty síly, které stojí proti těmto mýtům. A touto hrubou protisilou je ČERNOCH. Pochopitelně pak ten, kdo se s BÍLOU společností identifikuje, musí z ČERNOCHA udělat obětního beránka svého morálního života (Fanon 2008, s. 150). Nevíme, jak to s kolektivní katarzí doopravdy je, každopádně černá barva má své prototypické asociace s morálními tématy. Je to schema. Schema agresora je spojené s černou barvou. Je to prototypický rys, který se váže na předpokládané vady charakteru a zároveň fyzické a morální špíny. *„Černý muž je ekvivalentem hříchu... černota, temnota, stíny, noc, labyrinty podzemí, očernit někoho; na druhé straně záře nevinnosti, bílá holubice míru, magické nebeské světlo“*. (Fanon 2008, s. 146) Problém je, že ČERNOCH musí zápasit se svým vlastním obrazem – ten je potlačován do nevědomí, vlastní vzezření je nepřijatelné nebo je známkou toho, co je nepřijatelné.

„Nejenže je ČERNOCH genitální, ale spolu s ŽIDEM je symbolem ZLA a OŠKLIVOSTI“. (Fanon 2008, s. 139) ČERNOCH reprezentuje vše potlačené v nevědomí Evropana, všechny potlačené amorální choutky, zahanbující přání. Tak jak se Evropan snaží být morální a čistý, potlačuje tyto ČERNÉ ambice. Ovšem toto potlačené self se brání a energie zápasu se přenáší do zástupných symbolů (ČERNOCHA, ROMA, ŽIDA) s tím, jak společenské napětí, nutnost disciplinovat se, podřít se a také strach z pudu nabírají na síle. Úhledná maloměstská čtvrť? Pogrom, represe a úzkost. Ovšem pocit viny a strach z ostudy nakonec brání maloměšťanům v pogromových pochodech pokračovat – spatřili svou orgii a lekli se. To ovšem neznamená, že za určitých okolností společenského deliria se jí zase neoddají. Proto je možná omyl, domnívat se, že pogromy propukají pouze z důvodů sociálního napětí nebo se mohou objevit jen tam, kde je velká nezaměstnanost; je to složitější a i specifický lokální význam „pochodu“ by bylo nutné zkoumat. Rasistické výbuchy mohou zcela bezproblémově propuknout i v „krásných a čistých městech“ - jak se ukázalo v Českých Budějovicích³³ („kde by každý chtěl žít“), Hradec Králové („nejzdravější město k životu“) má nyní svou živě sdílenou petici a otevřený dopis manažerky obchodního domu Atrium za důkladnější policejní dohled nad Romy, kteří chodí kolem obchodáku a odhánějí tak podle jejího mínění zákazníky. Taky ten široce rozšířený výraz „nepřizpůsobiví“ je v tomto kontextu instruktivní, chápeme-li ho jako žárlivý výraz, vycházející z potlačených fantazií.

33 Jedna z teorií výbuchu násilí – z úst bílého odborníka na menšiny – znělo - Ludvík (2013): *Bohužel takoví ti populističtí politici nerozlišují, všichni jsou „kurvy“, všichni zneužívají, vraždí. Na tom Máji (dějiště konfliktu) žije můj kolega 35 let a říká, hele tady žádný problém nebyl, než se sem navezli nějací ti Slováci, migranti, ta děcka jsou hlučná, i ti dospělí, když jim odstraní ty lavičky, tak leží na trávníku, vypadají jak ožralí, jsou ožralí a tak dál, ale to se dá řešit jinak než výbuchem násilí...*

Fanon – jakožto psychiatr a psychoanalytik – se zabývá detaily fobií a fantazií na straně černochů i bělochů, mužů i žen. Jeho líčení je velmi přesvědčivé, ovšem necítíme se na to ho do hloubky rozebírat, nemáme příslušnou psychoanalytickou kvalifikaci a užití v našem případě naráží také na nedostatek dat, nemáme odpovídající klinická nebo terapeutická data. Nicméně jeho postřehy, týkající se zmíněných fantazií jsou podivně aktuální i v našem terénu. Pozoruhodné je, že zatímco u Afričanů, Afroameričanů je tělesný rozdíl vzhledem k typické české populaci na první pohled patrný, u Romů mnohdy ne a má spíše symbolický charakter, nebo je vedený schematem, přesvědčením o tom, že rozdíl se nachází skutečně v tělesné rovině. Ovšem i zde u fantazií příslušníků majority (ale i u některých Romů, kteří se za Romy nepovažují a distancují se) setkáváme s tématy neomezené plodnosti, „jiné lásky“, ohnivě vášně. Rasisté nikdy nevynechají příležitost poukázat na množství dětí, které Romové mají a které hrozí málem že zaplaví celý vesmír³⁴. Učitelky důvěrně špitají o „předčasném vývoji“ a poznámky o hygieně jsou skoro vždy spojené s domnělým nebo vyzpovívaným nedostatkem *genitální* hygieny (je to vždycky takové – *mezi námi... oni když to na ně přijde...*). Nesmírně důležitý motiv je zde stále zdůrazňovaná domnělá absence kontroly nad dětmi a sebou samými. Rovněž i Romové jsou (zcela v rozporu s realitou života v chudobě, někdy dost nevyrovnané stravě, kouření, depresím atd.) rozšířeně považováni za kypící zdravím; děti, které zůstanou doma ze školy *musí* simulovat (jinak to ani nejde, když jsou přeci všichni tak zdraví). Pokud by došlo ke znásilnění, spustí to hotovou paniku, celé město je na nohou (jak se stalo v roce 2010 v Novém Bydžově). Logické v této souvislosti je rozšířené přesvědčení o endemičnosti incestních rodin nebo potomků zplozených v zásadě incestním způsobem a z toho vyplývající omezení intelektových schopností (ad nauseam).

Domnívám se, že i v tomto světle je třeba se dívat na akty skupinového násilí (které zatím probíhá hlavně v rovině veřejného představení), kterým jsou romské komunity vystavovány.

Ovšem schema ČIKÁN je trochu něco jiného, než schema ČERNOCH nebo ŽID. Jako by přebíralo některé prvky z ČERNOCHA (část sexuality), některé z ŽIDA (peníze, ale v jiné podobě – stojí nás všechny peníze, kradou).

Marie (2013, NNO): Dost často chodí na soukromý mail takové ty přeposílky, když to poznám, tak to už neotevírám, mě to strašně rozčiluje. Oni „oblblují“ lidi, jeden případ, že na ně platíme, že nedělají, že viděl kolik berou, že berou dávky, ústřížek složenky, říkám jak jsou ti lidé „blbí“, zrovna minule jsme to probíraly s kolegyní, její kamarádka, ta dělá nebo má tu školu... a ona jí přeposlala nějaký mail, kolik bere čtyřčlenná členná rodina romská a tam je ústřížek a že my na ně děláme. Říkala, víš co mě rozčiluje, ona ví, že je to blbost, nesmysl, ona to šíří dál... Není složité podívat se

34 Což vzhledem k odhadovaným 2% celkové populace v ČR prostě jasně nerealistické.

*do tabulek, kolik můžou brát. Tady to většinou vzniká, ti lidi si žádají o dávku, ale je kvůli něčemu pozastavena, musí se něco doložit, pak jim to vyplatí zpětně za 3 měsíce. Já úplně chápu, stojíte na poště frontu, před vámi stojí Rom, jde si pro dávku a koukají, kolik jim tam odpočítávají tisícovek ti co stojí ve frontě, to jim neuteče. Ted' se může stát, že je to doplatek, že oni 3 měsíce neměli ani korunu, to už se nemluví, že si museli půjčit nebo ukrást, museli do pusy něco dát, to nikdo neřešil. Ale že si jdou za 3 měsíce pro peníze, to všichni viděli, hned to rozesílají a šíří to. Když to šíří „obyčejní, hloupi“ lidé, tak si říkám no jo, jsi hloupý, **ale když to šíří středoškolák či studentka, tak si říkám něco je špatně.***

Připojuje se k tomu oblast hygieny/špíny, která nejspíše odkazuje na jiné infantilní fixace. A nesmírně silný je motiv „nemačání“, ztělesňovaný oblíbeným a absurdním rasistickým sloganem „Cikáni do práce“. Tento motiv je komplexní. Nacházíme v něm submotivy fyzické dřiny (masochismus a sadismus), odcizení (povinnost obětovat svůj čas zaměstnání) a subordinace řádu (my musíme a oni nemusí). V naší lokalitě došlo v předcházejícím roce k další imigraci romských obyvatel, kteří žili předtím ve vyloučených lokalitách ve vesnicích mimo obec, přímo do města, protože zde podnikatelé s nemovitostmi zřídili další ubytovny a město privatizovalo objekt bývalé praktické školy. Bydlení ve městě je pro někdejší vyloučené vesničany jednodušší z celé řady důvodů, ovšem atmosféra se zde vyostřila, takový vývoj se mnoha místním nelíbí.

Olga (2013, starostka): Oni zpátky na tu vesnici se nám chtít vrátit nebudou, to je už víceméně dneska jasné. ...Zase na druhou stranu, nějakým způsobem se pravidelně setkávám s náčelníkem policie, vedoucím oddělení, ptám se ho, jestli je nárůst kriminality, on říká není, oni nemají problém nějaké kriminální, který by tady byl. Bohužel je to zakořeněné v těch lidech, kteří mají v sobě rasistické věci a on je to Rom.

V samostatném rozhovoru nám místní policista a preventista potvrdil, že největší problémy s násilnostmi a rušením nočního klidu zde způsobuje místní diskotéka, nikoli Romové, ale Romové uchvátili obraznost místních – hlavně tím ovšem, **že nic nedělají, lelkují nebo jsou hluční.** A s tím je spojená samozřejmě rozšířená představa zneužívání sociálních dávek.

*Igor: Já si myslím, že tady v těch obcích jako je Alfa, není nějaký rasismus, že je to cikán nebo to. Tady je spíš o to, že ta společnost vnímá to zneužívání sociálních dávek, jim je jedno těm lidem, jestli je bílej nebo černej, když je cikán a chodí pracovat, tak žijou tady normálně. To si myslím, že proto není mezi těmi dětmi žádný problém, **protože tam vůbec ta ekonomická stránka ještě nehraje roli.** To hraje roli u těch dospělých, protože když vidí, že oni tady celý den skáčou před barákem a popijejí pivo a dostávají dávky, tak jsou na ně naštvaní, ať jsou to bílí nebo černí. Máme obchod u toho Vietnamce, kde se slučují bílí a černí, a je to problém, protože tam sedí, pijí pivo a*

zneužívají dávky. Takže ta společnost, ta alfská společnost to vytlačuje a tohle nepřijímá. Takže jim je to jedno jestli je to bílej nebo černej a říkám naopak, ty černý, když jsou a jsou zaměstnaní, tak v pohodě je berou.

Nezvládneme zde rozebrat konkrétně tuto tematiku do všech podrobností, protože jsme se na majoritní rasismus výzkumně výslovně nezaměřovali, nicméně neustále ze všech stran prosakuje a považuji za nutné se k tomu alespoň částečně vyjádřit. Protože „romský problém“ není jen nějaká kulturní nekompatibilita nebo ekonomický či sociální problém, ale také problém iracionální a emocionální. Bílý negrofobní rasismus tu nejde škrtnout.

2.10.2 Některé další aspekty kalibánského komplexu

Je třeba mít stále na paměti, že cílem našeho textu není povrchní masochistické obvinění majority z rasismu a hýčkáni minority, která je pouhým pasivním objektem tohoto rasismu. Chceme porozumět patologii situace, která není setkáním dvou sobě rovných entit, ale vztahem mocenské nerovnosti. Což znamená především paradoxní výzvy pro subjekt, který je na slabší straně. Chceme porozumět fenoménům pasivity, distanciaci, a tomu, co člověku působí situace, kdy jediným řešením je tělesná transformace, která je ovšem nemožná. Jaké to má patologické důsledky pro tento subjekt a jaké má tento subjekt také reálné možnosti emancipace, výchovy, cíle. Jedním z problémů, které se hodně diskutují je možnost emancipace skrze dříve zmíněné národní obrození. Jaké má v rasistické situaci možnosti? Fanon říká: „*Antilané nemají žádné vlastní hodnoty, vždy se vše odvíjí od přítomnosti Druhého*” (Fanon 2008, s. 163). Ačkoliv tady jsou různé folkloristické pokusy o odhalení nějakých vlastních romských hodnot, je zcela zjevné, že i zde se jedná o komplexní závislost. Ekonomickou i kulturní. Iniciátory a mentory romského obrození jsou zase bílí experti³⁵, kteří kodifikují jazyk a učí ho ty Romy, kteří ten jazyk už zapoměli, poučují o tradicích, které zmizely (jejich původ a autenticitu nechme stranou, stejně jako u jakýchkoli jiných tradic)³⁶. Modelují romské obrození na německém modelu kultury jako duše národa. Pomáhají z bídy. Financují romská periodika.

Situace „v divočině“, není ale jiná. Gadžové ovládají všechny zdroje a k nim jsou zaměřené veškeré aktivity. Dnes je to nejvíc patrné z konzumní orientace, popkulturní orientace a tam, kde dojde k nějakému vzestupu, také z tendence k zapření původu. Implozi komunit na úrovni vyloučených rodin nelze považovat za zahradu hodnot, respektive něco jako kulturní preferenci.

Pokud jde o **absenci skupinové solidarity mezi vyloučenými** – kterou se tak opovrhuje,

³⁵ Buď doslova, nebo vzděláním a reálnou životní praxí.

³⁶ Ludvík (2013): *Rom prostě má k těm Romům blíž, mně to nakonec taky vyčtou, ty nejsi Rom, ty nám nerozumíš. Ale já s tím počítám, vrátím se oknem, vysvětlím mu to romsky, zazpívám mu písničku, kterou on nezná, povím mu jak slavil Vánoce, že vaří blbě golubky, že na to „mariklafu“ má dát víc maku, a to mu babička vyprávěla si vzpomene.*

když se mluví o distanciaci mezi romskými skupinami – je to důsledek specifického narcismu, ke kterému rasismus podle Fanona vede. Může se zdát absurdní zde mluvit o úplné absenci solidarity. Solidarita v rodině a mnohde i na úrovni komunity existuje skrze sdílení potřeb na vaření, náradí, péče o děti atd³⁷. Ale zároveň zde existuje žárlivá a paranoidní úzkost vůči těm, kdo se odcizí, kdo ztratí své ROMSTVÍ. Solidarita tu operuje jen v poměrně úzkém pásmu odporu vůči všelijakým DEGEŠŮM a GADŽŮM.

Marie (2013, NNO): Právě to dítě, když se narodí a je tmavé, tak už má děsný mínus než ti ostatní. To jste třeba vyčetli nebo často slyšeli, oni opravdu i když někteří chtějí vybočit, oni je odsoudí, ta jejich komunita je odsoudí a nechťejí je zpátky a když se zařadí mezi bílé, bílí je nikdy nebudou brát jako rovnocenné, teď je nebudou brát, asi bych si za tím stála. Mám zkušenosti, kdy jenom s bydlením, ještě tam nebydlí, je podaná žádost, sepisují se petice, neví, neznají je, jenom ví, že jsou to černí, hotovo, jestli se chovají slušně nebo ne, to je v pozadí, prostě jsou černí a už píšou petice. Nemají to vůbec lehké. Oni když chtějí normálně fungovat, to samé s prací, to neříkám žádnou novinku, do telefonu říkají máme volné místo, přijdou, bohužel už máme obsazeno. Neprokážete jim to.

...

Josef (2013, NNO): Já jsem se narodil jako cigán, nevadí mi to, když mě někdo osloví cigán, samozřejmě respektuji, když někdo z Romů chce být nazýván Romem.

Přemysl: Já jsem jenom vysvětloval jakože ne Rom říká „cikán“ a Rom, když tak říká „cigán“. Když řekne Rom „cikán“, když to vysloví takhle, tak okamžitě je zařazen mezi asimilované blbce.

Cikán a Cigán je vlastně až klasické strukturalistické vyjádření (k-g) duality tohoto narcismu. CIGÁN, který o druhém Romovi řekne „Cikán“ vyjadřuje afinitu, která je v rámci úzkého pásma solidarity vyloučených absolutním prohřeškem.

„Rodák z Martiniku nesrovnává sebe sama s bílým mužem jakožto Otcem, Vůdcem nebo Bohem; srovnává sebe se svým soukmenovcem proti vzorci bílého muže.“ (Fanon 2008, s. 167) Možná by se to dalo říct tak, že srovnává svého soudruha s BÍLÝM MUŽEM, kterého v něm s úlevou nenachází a tím se ujišťuje, že tím BÍLÝM MUŽEM je sám.

Zdeněk Uherek ve studii věnované problematice romských migrací a sociálního vzestupu popisuje něco velmi podobného a konstatuje, že slovenští Romové na cestě do Čech hledali a hledají ekonomický vzestup, vyjadřovaný v hodnotách majority: „Z uvedeného výčtu vidíme, že oceňované hodnoty a vlastnosti jsou velice pestré. Ad hoc snad lze vyslovit hypotézu, že se **liší od**

³⁷ Toto sdílení ale nebývá docela nekonfliktní, je v něm vždy otázka: Půjčíš? Dáš? Ne? Tak to máš nos nahoru, chováš se jako Gadžo.

hodnot společnosti majoritní spíše v hierarchii než ve složení... Při jabloneckém výzkumu, když o hodnotách, vlastnostech a životním stylu komunikovala Markéta Rybová s Rumungry, logicky nezaznamenala, že by se někdo sám zařazoval do skupin, jež mají neoceňované vlastnosti. Z textu vyplývá, že Markéta Rybová nehovořila ani s jedním Romem, který by sám sebe zařadil do skupiny sociálního neúspěchu. Je také logické, že Romové jako ostatní společenské skupiny hledají strategie, které by je obrazu společenského neúspěchu vzdálily. Neúspěšní jsou především „ti druzí“, ale nebezpečí klesnout mezi „ty druhé“ je velké.“ (Uherek 2003, s 289-290).

2.11 Perspektivy

Problémem narcismu ČERNOCHA je, že jakmile si ČERNÁ osoba uvědomí, že ČERNOCH (nebo CIKÁN) a tedy symbol hříchu, začne se nenávidět. A z tohoto konfliktu pak zdánlivě vedou dvě cesty. Buď se snažím přimět druhé, aby si mé kůže nevšímali nebo naopak chci, aby si jí byli vědomi, snažím se na ni upozornit. Přitom se snažím **přidat nějakou hodnotu** k tomu, co je ZLÉ (ukázat skrze folklór a domnělé mystické kvality empatie, muzikálnosti atp. nějakou skutečnou historičnost, unikátnost, jedinečnost) - protože jsem nevědomky **ustoupil** rasistické fantazii, že černý muž je barvou zla. Toto „ohodnocování“ Fanon vidí jako nezdravé a založené na nenávisných fantaziích (tj. proč bych se měl snažit zmizet a proč bych se měl snažit dokázat, že černá kůže je něco zvláštního?). Filosofickým tématem jeho knihy je zásadní emancipační otázka: Jak se dostat z tohoto „*absurdního dramatu, které kolem mne druzí inscenují*“? A jeho odpověď je odmítnout obě stejně neakceptovatelné neurotické cesty (zapření nebo skanzen) a sáhnout po **univerzálním** (v té době marxismu) (Fanon 2008, s. 153). Myslím, že tato otázka je zásadní i zde. Tragickým svědectvím neúspěchu národního projektu původních romistů je stále se snižující počet lidí, kteří se hlásí k romské národnosti a neschopnost tohoto hnutí oslovit a přesvědčit „romské masy“; úpadek jejich politických hnutí, který vedl od slušného parlamentního zastoupení na počátku 90. let k praktickému prodeji tohoto hnutí neonacistům v roce 2002³⁸; a další smutné události. Je fakt, že se k tomuto hnutí možná stát chová v některých ohledech ignorantsky, ale jeho hlavní problém je malá politická podpora od Romů samotných, proto se k němu tak chovat může. Je

38 Ve zprávě o romských komunitách z roku 2004 se uvádí, že „Sám na vlastní pěst (předseda ROI Ličartovský), ovšem jménem ROI, uzavřel dohodu s ultrapravicovou Národně demokratickou stranou (NDS) o „řešení sociálních otázek“ a „národním usmíření“. Jak stálo v dohodě, „ROI ČR poskytla NDS svůj vysílací čas ve volebních spotech, aby NDS ve volbách, jako parlamentní strana, mohla výše uvedené principy prosazovat a vést občany k národnostnímu smíru.“ (Společné prohlášení NDS a ROI ČR). NDS totiž podle jejího představitele, neofašisty Jana Kopala, slíbila Ličartovskému, že pokud získá ve volbách 1,5 % hlasů, věnuje z volebního příspěvku ROI za spolupráci 800 000,- Kč. (Romové jdou do televize společně s krajní NDS, 11. června 2002, s. 6). Konečný výsledek pro ROI dosáhl nelichotivých 0,01 %, tedy 523 hlasů.“ In: Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989, M. Mareš, ed. CDK 2003, str.139

velmi bolestivé, vzhledem k tomu, že tento proromský diskurz je v české společnosti jedinou oázou, kde jsou Romové bráni s úctou, přijmout, že je to také rasistický diskurz. Na druhé straně ti, kdo se pokusí vymanit tím, že budou pouze napodobovat Gadže, riskují, že se octnou v zóně nikoho, nepřijati majoritou, odvrženi minoritou a sami neustále posedlí tím, že nejsou dost BÍLÍ.

Emancipačním cílem podlé této analýzy by mělo být něco, co tyto dvě alternativy překoná. Něco originálního, co způsobí, že srovnávání ČERNÝ-BÍLÝ ztratí význam.

2.12 Škola jako scéna konfrontace

2.12.1 Symbolický nikdo

V našich předcházejících textech (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011; Levínská 2013) jsme se věnovali výzkumu vztahu Romů ke vzdělání. Nemalou úlohu v tom hrála otázka přestupů na praktické školy, fenomén, který byl široce mezinárodně kritizován. Markéta Levínská ovšem ve svém výzkumu, který našim výzkumům předcházel, narazila na zvláštní věc, že romští rodiče sami preferovali umístění dítěte do praktické školy nebo se mu moc nebránili. Na rozdíl od představy, že segregace probíhá až v praktické škole jsme si všimli, že naši informátoři referují o tom, že problém je spíš v samotné mainstreamové škole, v jejímž designu je něco, co integraci brání. Cítili se školou poníženi a v praktické škole – ač s ní nebyli spokojeni – nicméně jejich děti zažívaly úspěch, který jim mainstreamová škola upírala.

Když jsme v 90. letech prováděli s Pražskou skupinou školní etnografie longitudinální výzkum v české škole, popsal jsem určitý fenomén, který jsem pozoroval v první třídě a tehdy mě zajímal především z hlediska budování vztahů mezi učitelem, třídou a jednotlivcem. Tento fenomén jsem pojmenoval „symbolický nikdo“ (SN).

Učitelka: Kdo bude dneska psát úkoly? Kdo za tebe bude psát ta písmenka?³⁹

Symbolický nikdo je určité vyjádření zápasu s TEMPEM. Symbolický nikdo je vztah závislosti. Kdo nespolehá na sebe, spoléhá na nikoho a nestane se tudíž sebou, ale stane se nikým. SN je partnerem učitelské figury *každý sám*. Symbolický nikdo je obrovská propast non-identity, ne-místa, a bezčasí, která se rozprostírá kolem dítěte, které si nevezme k srdci, že se má zdisciplinovat a proměnit na sebe sama. (Jak vyjadřuje hyperbolizující adynaton „*v lampárně, na hlavním nádraží, a to mám čekat na ten úkol až do vánoc příštích?*“⁴⁰)

39 Citace učitelky z výzkumu PSŠE v roce 1994. Viz (Doubek 1998a, s. 318)

40 Citace učitelky z výzkumu PSŠE v roce 1994. Viz (Doubek 1998a, s. 318)

Napsal jsem tehdy: „Vedle každého žáka tu tedy vidím vztyčovat jeho negativní potencialitu, možnost selhání a symbolického nebytí, jeho samotného bez sebe, symbolického nikoho, kterému uniká - a v tom spočívá zápas s tempem. To vidím jako princip situace, ve které se stojí. Symbolický nikdo vyznačuje dále nezastupitelnost, nepřenositelnost, individuálnost "žakovy osoby" Vzhledem k tlaku vidím tedy zápolit každého samotného. Ke každému je vyvíjen tlak zvlášť. A každého také vyděluje do samoty.“ (Doubek 1998a, s. 318-319)

Tato samota ovšem není samotou slastného individualismu, ale samotou vyloučení. Ve formalistické mánii jsem uvažoval nad banální větou, již podobnou slyší děti v každé české první třídě každou chvíli: - *Někdo je velice zručný, rychle mu to jde, někdo než se rozhybe, my máme 3 slova.* Ve své práci jsem se tehdy pokoušel ukázat, jak funguje řeč učitelky ve třídě jako komplexní moc a symbolický nikdo je komplex práce se zájmeny já, ty on atd. Tato zájmena nejsou „jen slova“, naopak jsou naprosto zásadní při konstrukci morální subjektivity a intersubjektivitu. A já jsem se v rámci komplexu SN pokoušel ukázat, jak skrze „neviditelné“ prostředky výraziva, které učitelka používala patrně nevědomky a automaticky, rutinářsky, se konstruuje žákovská subjektivita. A ve výše zmíněné větě lze číst rovnici, že ten někdo, kdo „*má s námi*“, tj společně s učitelkou, Školou, Morálkou, Státem, Bohem a Celým Kosmem, **je jen někdo** – ten, kdo se poddává TEMPU⁴¹. TEMPO přitom není jen to, že se něco stihá, je to povinnost, musí se to stihnout, je to určitý systém morálních závazků učitele vůči kolegům, škole, rodičům atd. (Doubek 1998a, s.319) Přitom na TEMPO si zároveň v našich rozhovorech romští rodiče nejvíc stěžovali a považovali ho za jeden z klíčových důvodů, proč dochází k přechodům na praktické školy. Ty totiž na TEMPU založené nejsou. (Bittnerová, Doubek, Levínská 2011, s. 229)

Otázka je, jak v takové situaci obstojí subjekt, který se dozví, nebo ví, že do toho „my“ nepatří, respektive kterému jeho tělo, které se naplňuje historkami o krádežích, špíně, hlouposti atd., dává nezvratný důkaz. Nejde jen o to, že někdo dostane mizerné vzdělání, když je vyloučený, jde vůbec o to, jakou strukturu bude jeho subjektivita mít.

Symbolický nikdo také není Já. Symbolicky jsem jej navrhl zapisovat jako -On. Třetí osoba, tělo, které v souladu s Fanonovým pojetím v případě rasismu není jen nějaké jedno tělo, ale celý zástup.

⁴¹ Napsal jsem: *Ani My ani -On však nejsou statické kategorie, jakési výčetem, určené stabilní skupiny, ale dynamické kategorie - instrumenty zacházení se třídou, s dítětem, ale zřejmě i se vztahem Já-Ty, se kterým je třeba se v pedagogickém vztahu rovněž vyrovnat. Množina My pak není určena výčetem, ale exkluzivním vztahem k -On. Tak je touto instrumentací produkována kategorie individuality a tato individualita je konformizována. Je to, zdá se, jeden z prvků "svádění" dětí. A zároveň technika rozrušování solidarity, vznikající v opozici k tlaku tempa a nudy. Řeč jako akce tu tlačí ve směru individuace "každý sám" a lákající tohoto "samotného" do aliance v My a stavící jej do opozice k -On. (Doubek 1998a, s. 320)*

2.12.2 Vrstevníci a trojúhelníková touha

Pokud se na problém Romství díváme očima teorie konfrontace, Romství začne existovat až skrze konfrontaci. Tato konfrontace, jak jsme naznačili, není omezená jen na školu, probíhá neustále. Ovšem ve škole získá institucionalizaci. Nejde jen o figuru symbolického nikoho, kde mají Romové chronicky sklon se do něj zhroudit. Takové dítě není ušetřeno ani ve vrstevnických vztazích. Opět se nedomnívám, že jde o nesoulad v primordiálních kulturách. Ten sám o sobě nevádí, děti se snadno naučí, co je třeba vědět nového. Problém je v „majoritě“. A je nevitáním a nechtěným vedlejším produktem jejích vlastních operací a principů. To ho ale nedělá o nic méně reálným a problematickým. Tak například chtěným a žádoucím principem moderní koedukované školy je univerzální rovnost všech dětí ve třídě jakožto žáků. Přitom každé dítě do školy přichází plné touhy se stát někým. Při pobytu v první třídě jsem si všiml, že jakousi elementární formou sociální existence dítěte ve třídě je *chlubení*. Přitom jsem si všiml, že *chlubení* není spontánním auto-aktem individua, ale sociálním vztahem. Dítě se chlubí vždycky někomu: *Dominika: A chceš vidět, jak se podepisuju?* (Doubek 1998a). A v tomto hegelovském aktu hledá skrze uznání od druhého vlastní existenci. Děti, podobně jako marnivci nemohou čerpat své touhy ze sebe, hledají je u druhých. Chlubení je vždycky otázka a vyžaduje potvrzení. Bez potvrzení je k ničemu. Je to tedy vztah určité závislosti. Druhý, kterému se chlubím, je prostředníkem mé touhy. Takové touze říkám podle Girarda „trojúhelníková touha“ (Doubek 1998b, s. 3). Ovšem, jak píše Stendhal, „...*Narůstající rovnost - přiblížení prostředníka - neplodí harmonii, ale stále se zostřující konkurenci...*“ (Girard 1968, s. 117) Druhý se tak stane rivalem, což vede ve třídě k vychloubání, které je takovým marnivým soupeřením. V marnivém soupeření jde o to, kdo se stane „hvězdou salonu“, kterou budou všichni napodobovat, kde největší úspěch projeví ten, kdo nejlépe dokáže předstírat, že o ty druhé nemá zájem a přitom je nenápadně k zájmu ponoukat, protože bez nich sám nemůže být⁴². Tak se ve třídě rodí módy a vznikají a rozpadají se aliance vzájemných napodobitelů. Děti, které nezvládnou nástrahy tohoto provozu, ocitají se na okraji třídy se všemi důsledky vyloučení. Nejhorší pozici má ten, kdo nedokáže potlačit svou závislost na druhých a *doležá*. (Doubek 1998b, s. 6) Rovněž i v této rovině je situace romských dětí komplikovaná, protože uspět v takové situaci je pro ně mnohem těžší, ne-li nemožné⁴³.

42 M. Kučera, který se vztahům ve třídě z identifikačního hlediska podrobně věnuje tomu říká „hysterická identifikace“ (Kučera 2008, s. 112-113).

43 Domnívám se, že rvačky, ke kterým ve škole občas dochází, jsou posledním krokem, kdy nemožnost uznání v této marnivé hře a zároveň závislost vedou ke ztrátě kontroly a pokusu se uznání domoct pěstmi, ponižováním. V rámci jedné debaty s romskými informátory v roce 2012 jsme zažili zvláštní situaci – byl jsem požádán o vysvětlení, co znamená „šikanovat“ a když jsem to zkusil vysvětlit, dostalo se mi podivně bujaré odezvy, že to dobře znají a že to dělali (starší) nebo stále dělají (mladší). Vůbec se nedomnívám, že by šlo o nějakou primordiální zálibu v násilí, ale o akt neúspěšné sebeidentifikace.

Škola je bojiště konformního individualismu. V konformním individualismu nejsou žádná aktivní individua, pouze různě vyloučené osoby. Nejen ve vzhledem ke škole, ale také vzhledem ke spolužákům. TEMPO a soutěživá rovnost jsou s vyloučením úzce spjaté⁴⁴. Pokud by s vylučováním Romů chtěl někdo skoncovat, musel by nejdřív udělat něco s těmito dvěma démony.

Romské dítě, které přichází do školy dokázat, že je taky člověk – a rodiče mají všechnu tu pýchu atd. – je tam velmi rychle ujištěno, jaká je pravda. (Tak jako mladý Antilan, přijíždějící do Paříže studovat, Sr. Fanon 2008, s. 118.) Otázka je, jak v této věci funguje integrace a jestli a jak se v rámci integrace na tyto věci myslí, zda se o nich ví. Zvláštní škola (škola pro mentálně postižené) přirozeně není ta pravá odpověď, protože je jen dalším potvrzením a ztělesněním rasistického animálního mýtu, který do schematu CIKÁN patří (nemyslí, neovládají se a mají spoustu dětí). Ale nemůžeme se z toho nějak poučit – z těch traumat, která romské děti v normální škole zažívají - a modifikovat systém podle toho? Nebylo by možné zorganizovat praktické (říkejme jim třeba integrační) školy zaměřené systematicky na to, aby tyto děti obstály ve vyšších stupních a nestávalo se jim, že zkušenost se školou je pouze materializací nerovnosti?

2.13 Závěr teoretické části

Ludvik (2013): Já vám zapatlám spoustu času, tam budete mazat, ale tohle je myslím si fakt epocha toho romského nějakého – dějin, na kterou nebudou vzpomínat ti Romové v dobrém, skepse, apatie, oni se propadli úplně na samé dno. Dřív ano, všichni měli práci, všichni jsme se měli dobře, já ač ten komunismus bytostně nesnáším, tak přesto to můžou ti lidé dole takto vnímat, protože opravdu pádem těch statků státních, kde Alfa, Beta, Gamma, Delta, kde už 20 let nejezdí ani autobus, kde se o ně nikdo nestará. Já vždycky říkám Romům ve městech, buďte rádi, tam na těch oblastech mají hliněné podlahy, děcka jsou nahatý jako na tom východním Slovensku, ne že nezavádíte o práci, nezavádíte o základní občanskou vybavenost, krám, doktor, to je problém, kam pokud nemáte auto, kde se skládají potom na to, aby ho dovezli k doktorovi a zaplatí to i tomu, kdo nemá řidičské oprávnění a podmínku za řízení bez řidičáku a tak dál, to jsou ty věznice plnicí tresty, kdy Romové, protože musel dítě odvézt k doktorovi a chytili ho bez řidičáku.

Dokument Charty 77 z roku 1978 (Hejránek, Havel 1978), který se věnuje situaci romské menšiny, konstatuje nuzné životní podmínky, rasismus a kritizuje zneužívání Romů při industrializaci poválečného Československa, jejich unáhlené přesídlování z rurálního Slovenska do průmyslových center a využívání jako nejlevnější manuální pracovní síly, čemuž slouží jejich

⁴⁴ Rovnost, která dá průchod všem formám „kapitálové nedostatečnosti“ na startu, ať to jsou dovednosti z rodiny, finanční zázemí, kulturní kapitál, zasněnost, pomalost, tmavá kůže nebo obezita. Tato rovnost je jen lstí, žádoucí faktickou rovnost nenabízí.

udržování mimo vzdělání, potlačování romských elit skrze zrušení Svazu Cikánů-Romů a kriminalizace. A praví, že až průmysl dožene své zpoždění a manuální práci nahradí automaty, této manuální síly nebude potřeba a Romové budou ohroženi masovou nezaměstnaností s nebezpečnými důsledky. A vybízí k tomu, že situaci této menšiny je třeba pozvednout, k čemuž má posloužit rozvoj národního sebeuvědomění, vzdělanosti a kultury, tak aby se možnosti společenského uplatnění Romů výrazně otevřely. Po roce 1989 se tyto možnosti objevily, ale osvětová činnost a politické zastoupení nepřinesly kýžené změny, situace Romů se nezlepšila. Předpověď masové nezaměstnanosti se naplnila, ne však tak docela kvůli robotizaci provozů, zrušeny byly celé továrny a zemědělské statky, bytová situace se zkomplikovala, takže se z průmyslových center Romové museli přesunout do vyloučených lokalit, kde přežívají ze sociálních dávek a příležitostné práce načerno. Objevily se docela nové věci jako exekuce, rozhodčí řízení a jakési automaty, ale ne ty, které zpráva předjímala. Iracionální rasismus, který zpráva zmiňuje, se zesílil. Z Cikánů-Romů, nekvalifikovaných dělníků, se stal symbol selhání, nezaměstnatelní a zaměstnání se štítící CIKÁNI. (Bittnerová 2013, s. 8) V proromském tisku se píše úkorně, že Romové nabídnutou příležitost nedokázali využít. Zároveň s tím proběhl proces akademické orientalizace a etnizace Romů. Z Romů, kteří oficiálně neexistovali se stal oficiální problém. Zatímco Romové své příležitosti využít nedokázali, romisté a antropologové ano⁴⁵. Na jedné straně se odehrával sesun do bídy, způsobovaný silami mimo kontrolu Romů i romistů. Na druhé se rozvinula bohatá diskuse o kulturních specifikách a motivech toho, proč se z bídy nemohou vymanit. Část této diskuse našla také cestu ke koncipování pomoci těmto vyloučeným komunitám, jejichž potíže pronásledují novou republiku od jejího zrodu (první rasové vraždy se odehrály už v roce 1990), kdy rasové násilí v první polovině 90. let vedlo k exodu Romů do zahraničí s důsledky, se kterými se musela ČR nějak oficiálně začít vyrovnávat; zároveň zmiňované společenské změny vedly ke vzniku a rozšíření ghett, vyloučených lokalit, které představují taktéž problém, který je nutné řešit. Integrace romské minority představuje problém, který je od roku 1997 řešen na vládní úrovni, prostřednictvím různých programů a zákonů⁴⁶. Přitom procesy, které Romy postihují, způsobují mnohé zmatení mysli, problém zastírá jakýsi závoj, který si žádá další a další výzkumy. V rámci našeho výzkumu vztahu Romů ke vzdělání jsme si všimli, jak významnou úlohu přitom hrají lidé, kteří Romům ve vyloučení pomáhají. Této pomoci je věnovaná další (empiričtější) část práce, ve které se pokouším popsané teoretické závěry využít při zkoumání problému pomoci z vyloučení, procesu desegregace, tak jak je koncipován praktickými realizátory pomoci, pomáhajícími profesemi.

45 Existuje malá skupina Romů, která byla schopná se aktivně zapojit do etnizace a národního obrození a jich se výše zmíněné netýká. Vedle toho existuje řada Romů, kteří se dobrovolně a cíleně asimilovali a k romství se nehlásí a zaujímají místa v celé společnosti od řemeslníků přes obchodníky k umělcům a dalším profesím.

46 Zpráva o situaci Romských komunit (Rada vlády pro záležitosti romské menšiny, 2009-2013), *Koncepce romské integrace* (Vláda ČR 2009)

3. Empirická část: Pomáhající profese a desegregace

Během našich výzkumů přístupu Romů ke vzdělávání v letech 2008-2011 jsme naráželi na velké problémy se získáním přístupu k informátorům. Naráželi jsme na nedůvěru, hráz mlčení a nespolupráce. Průlom v tom nám pomohli získat zejména právě pracovníci nevládních organizací nebo učitelé, tedy pomáhající profese, kteří sehráli úlohu gatekeeperů, těch, kdo výzkumníka uvádí do reality, která by mu jinak zůstala uzavřená. Přitom jsme si všimli, jak hrají úlohu překladatelů mezi majoritou a minoritou. Jejich schopnost přecházet mezi oběma sférami jsme obdivovali; domnívali jsme se, že jsou to právě oni, kdo by mohl vnést nějaké impulzy do překonávání neporozumění mezi majoritou a minoritou. Začali jsme na ně spoléhat jako na experty na tento překlad. S tím zároveň přicházely ale i otázky. Když jsme se začali pomáhajícím profesím věnovat, zjistili jsme, že vůbec nejsme sami, kdo na ně spoléhá. Vzhledem k tomu, že romská minorita není politickou minoritou, jako například polská menšina nebo gayové, ale je to minorita vyloučená, jednou z jejích důležitých vlastností je „bezhlésnost“. Je to minorita do značné míry němá, která se spíše skrývá a uniká. Z různých důvodů se zpochybňuje schopnost tzv. „romských lídrů“ tuto minoritu hodnověrně reprezentovat a minorita sama se ke své identitě nehlásí ráda. Dochází tedy k tomu, že hlas této minority nevzniká v ní, ale vytváří ho právě tito překladatelé v pomáhajících profesích (což někdy jsou i ti romští lídři, někdy ne). Myslíme tedy ten expertní, nikoli bulvární, či populární obraz a hlas. Považovali jsme tedy za velmi žádoucí se této skupině „prostředníků“ výzkumně věnovat. Chtěl bych také zdůraznit, že naším cílem tady hodnotit efektivitu pomoci, nejsme žádnými evaluátory. Také všichni, s kým jsme mluvili, si zaslouží náš respekt a úctu za to, že se nám věnovali a že se věnují praktické pomoci osobám na okraji společnosti. Co nás zajímá jsou myšlenkové rámce, myšlenky v praxi, tedy věci jako konceptualizace pomoci, klienta, deficientní situace, změna společnosti atd. V následující části se budu věnovat IKM pomoci (Romům). Text představuje etnografickou analýzu našich nálezů z let 2012-13. Vychází dominantně z rozhovorů s profesionály, jejich klientům jsme se věnovali v předcházejících výzkumech.

3.1 Selhání systému

Ač se může zdát prostě o pomáhajících profesích mluvit (prostě pomáhají), je nutno nějak popsat proč se vlastně má pomáhat, stanovit nějak situace, směry a určitou logiku pomoci. Aktéři by například uvítali pomoc ve formě zdarma rozdávaných cigaret, to se však za pomoc nepočítá. *Alice (2013, NNO): ...To jsme si říkali, že je můžeme odkázat, vyřídit osobní doklady, když víme že nemají občanku nebo nemají požádáno o důchod, mohli by mít nárok nebo jsou nemocní, mohli by*

mít invalidní důchod a jeden pán ten nám to všechno sabotoval, tabák, tabák mi dones, peníze na to „ser“, peníze nepotřebuji. Tabák mi dones. Ten ví přesně co chce, tak mu nebudu cpát individuální plán.

Ne každá nouze se počítá a musí se nějak přijít na to, kdy už bylo pomoci dosaženo. Což předpokládá vědět, kdo pomoc potřebuje a schopnost ji fakticky poskytnout. Což prakticky vždy vyžaduje víc, než jen osobní angažmá, tj. zatažení dalších aktérů, institucí i s jejich diskurzy, problémy atp. Naši etnografii začneme od kategorie SELHÁNÍ SYSTÉMU. Ne protože bychom chtěli postulovat nějakou lacinou kauzalitu, ale protože tvoří určitý nejobecnější rámec, ve kterém se pohybujeme. Byť se v jednotlivých případech (osob i institucí) pomoc daří, problém sociálního vyloučení se za dobu, kterou se výzkumu v dané lokalitě věnujeme (od r. 2008) výrazně zhoršil – podle T. Dvořákové, která pro kraj vypracovávala studii, se počet vyloučených lokalit v kraji v období od r. 2006 do 2012 více než zdvojnásobil (ze 13 na 31) a podobně i počet lidí, kteří se ve vyloučení ocitli (3-4 tis v r. 2006, 7tis v r. 2012) (Dvořáková 2013, s. 6) s tím, že osob a lokalit ohrožených vyloučením je ještě více. Tyto studie přitom nezmiňují vůbec osoby, které nepatří mezi tradiční reprezentanty kategorie vyloučení, (někdejší příslušníci středních stavů, majitelé rodinných domů atd.) které jsou nicméně rovněž ohrožovány charakteristickými problémy jako jsou dluhové pasti a nezaměstnanost. Tito lidé se podle vyjádření jedné z našich informátorek stydí se ke své situaci přihlásit a pomoc vyhledávat, přitom ale řeší dluhy, které jsou o řád vyšší, než dluhy nejchudších vrstev, ve své situaci se uzavírají a představují také specifickou situaci ukrytého vyloučení (podle Marie, 2013, NNO). Přitom ale sdílejí jistý nedostatek kompetence i prostředků svou situaci vyřešit a není jim přitom nabízena účinná institucionální pomoc.

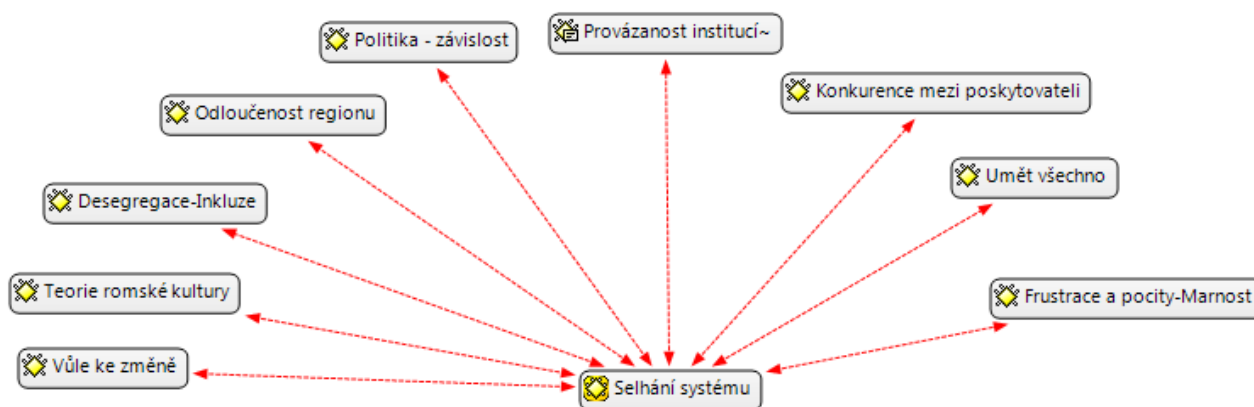
Pod kategorií SELHÁNÍ SYSTÉMU se skrývají výroky, ve kterých pomahači mluví o tom, že instituce nefungují jak mají, zákony jdou proti nim, dobrý politický úmysl je zneužit atd., ale také, že rodiny nefungují jak mají, lidé nerespektují dobré mravy, nemají respekt k policii atd. Například Olga, starostka, ráda výmluvně říká mantru *tak tady je něco špatně, že*. Jiná oblíbená charakteristika je *začarovaný kruh*.

Tato kategorie je velmi obsáhlá a týká se mnoha témat. Ovšem lze říci, že je to nějaký obecný pocit a rámec, ve kterém se pohybujeme. Tedy SELHÁNÍ SYSTÉMU je základní myšlenkové pozadí. Věci nejsou, jak by měly být. SYSTÉM je taky vždycky větší a neovladatelný. SYSTÉM nejsou klienti, kteří neposlouchají nebo vlastní omyly pomahačů (říkejme jim tak). Je to zahrnující koncept, který se týká institucí, státu, zákonů, prostředků, politiků, nálady ve společnosti, ekonomiky. Dalo by se tedy říci, že to je jakési fundamentální paradigma okolí, ke kterému se mluvčí rádi odvolávají a na kterém se shodnou. V SYSTÉMU dělají svou práci. Problém SYSTÉMU je,

že vlastně všichni mají docela dobrou vůli, ale SYSTÉM je to, co ji nakonec zhatí.

Tuto základní situaci znázorňuje následující schéma, ve kterém jsou nejdůležitější kategorie, ke kterým, se SELHÁNÍ SYSTÉMU v našich datech váže:

Obr. 1

Tyto související kategorie jsou: DESEGREGACE-INKLUZE, FRUSTRACE A POCITY-MARNOST, KONKURENCE MEZI POSKYTOVATELI, PROVÁZANOST INSTITUCÍ, ROZSAH POMOCI, UMĚT VŠECHNO, ODLOUČENOST REGIONU, POLITIKA – ZÁVISLOST, TEORIE ROMSKÉ KULTURY, VŮLE KE ZMĚNĚ.

Abychom do nuancí konceptu selhání systému pronikli hlouběji, budeme se nyní věnovat těmto vztaženým kategoriím. Tyto kategorie nepředstavují subkategorie, ale asociační kategorie, které se k selhání systému vztahují různým způsobem. SELHÁNÍ SYSTÉMU tak představuje jakousi radiální kategorii, jak ji definuje Lakoff (2006, s. 101).

DESEGREGACE A INKLUZE představuje cíl, ke kterému díky selhávání systému nemůže dojít, nebo který špatně dopadne. FRUSTRACE A POCITY-MARNOST je základní pocit, který k SELHÁNÍ SYSTÉMU patří. Mezi nejčastěji uváděná selhání jsou ta, která vychází z POLITIKY. Pod kategorií POLITIKA – ZÁVISLOST se nachází mnoho stesků nad zákony, chováním politiků, trablům lokální politiky, dotačními strategiemi atd. Dalšími podezřelými jsou INSTITUCE, které by se měly spolupodílet na dané pomoci, ale z různých důvodů nekomunikují, hrají si na svém písečku nebo úředníci zde pěstují svá dominia a moc namísto cíle pomoci. Tyto úvahy spadají pod kategorii PROVÁZANOST INSTITUCÍ. ODLOUČENOST REGIONU je také důležitou dimenzí, odloučenost zde znamená také určité obecné vyloučení, díky kterému chybí pracovníci, kvalifikovaný personál, nikdo se o oblast nezajímá atd. Velmi často se taky zmiňuje určitý chaos, ve kterém se pomoc vyloučeným nachází, díky organizaci této pomoci, kterou dílem poskytují různé nevládní organizace, dílem centrální státní instituce (sem řadíme i krajské instituce), dílem místní samosprávy. Respektive spíše absence organizace, protože celá scéna má spíše charakter do jisté míry živelného trhu. Tyto úvahy se skrývají v kategorii KONKURENCE MEZI POSKYTOVATELI. Často

zdůrazňovaným aspektem chaosu nebo dezorganizovanosti, ale i přílišné velikosti problémů a nedostatečnosti helpera je určitá prekarizace pomahačských kompetencí. Mají pocit, že by měli UMĚT VŠECHNO. TEORIE ROMSKÉ KULTURY pak vysvětluje proč chybí VŮLE KE ZMĚNĚ.

3.1.1 Desegregace-Inkluze

Naši informátoři poskytují pomoc, asistenci v řadě specifických problémů. V přístupu k problematice jako celku se liší podle svého postavení, podle toho jaký „generátor logiky pomoci (GLP)“ používají (viz kapitola Konkurence mezi poskytovateli). Tomu patrně odpovídá i jejich konkrétní představa o ideálním cíli jejich práce. Vzhledem k těžké životní realitě svých klientů se do ideálních představ nejspíš nepouštějí. Jakýsi ideál – ne ve smyslu ideálního dosažitelného stavu ale organizačního principu tu však existuje.

Všichni se shodnou na slovu DESEGREGACE, ale co konkrétně znamená, tj. kam by měla vést se liší a do značné míry to ovlivňuje další jednání a uvažování. Je cílem překonat hrubou nezaměstnanost a špatné bydlení? Emancipovat tak, aby Romové pronikli do elit? Národně emancipovat? Představu ideálního cíle nepochybně ovlivňuje také skutečnost, že ve vyloučení nejsou jen Romové (ti kdo jako Romové vypadají či mají nějaké příbuzenské vazby). V tom určitě existují rozdíly, a tak nejde hovořit o stejném sdíleném ideálu. Vlastně se moc nespekuluje, co to vlastně znamená. Je to rozptýleno do mnoha témat. Zobecnění se objevuje spíš u překážek a odporů. DESEGREGACE o sobě dává vědět především ve výpovědích o nezdaru. Myslím, že ale úplná DESEGREGACE vlastně znamená začít ŽÍT JAKO BĚLOCH. Tj. požívat stejné postavení, stejná reálná práva, stejný relativní komfort, stejný respekt, což zase znamená další věci, jako finanční soběstačnost, vzdělání, orientaci. Otázka pak je, co to všechno znamená a nakolik je to možné.

3.1.2 Perspektivy desegregace

Myslím, že není úplně všem jasné, kam má DESEGREGACE postoupit a co se pro to má udělat, kolem celého problému je řada složitých podproblémů, že se mi zdá, jakoby se aktéři spokojovali se slovy jako takovými útěšnými ostrůvky s magickým významem, který nějak sám zajistí, že dojde k úspěchu. To se týká samotného slova *desegregace*, a samozřejmě také slova *vzdělání*. Panuje důvěra, že VZDĚLÁNÍ je cosi samorodého a zároveň je zde sklon ignorovat, jak velkou úlohu v tom, jestli člověk sežene práci adekvátní svému vzdělání, hrají další věci jako pohlaví, věk nebo etnicita⁴⁷.

Růžena (2013, NNO): ...Málo podniků, které Roma zaměstnají a je úplně jedno, jaké má vzdělání, je Rom, nikoho nezajímá jestli má maturitu, nebo vysokoškolské, je to Rom a hotovo.

⁴⁷ A také je vzdělání jediná věc, na kterou ještě můžeme trochu působit, poté, co se stát zbavil průmyslu a bytů, a tak se jí všichni drží jako klíšťata.

DESEGREGACE je vnímána jako obtížná a naráží do překážek, vznikajících v rámci SELHÁNÍ SYSTÉMU zejména díky nedobré PROVÁZANOSTI INSTITUCÍ, KONKURENCI MEZI POSKYTOVATELI služeb a odporům v majoritě i minoritě (DISSENT).

3.1.3 Předpoklady k desegregaci

Někteří Romové mají také lepší předpoklady než jiní. U těch úspěšných, které jsme poznali, to byla jistá domácí výchova a background, nezačínali z úplné nuly, měli podporu ve škole a za sebou zážitek úspěchu. Rozhodně tu hraje velkou roli určitý sociální a kulturní kapitál. Například Alici, naší hlavní informátorku a pracovníci NNO, přenechala její matka na starosti úřední věci v rodině, Přemysl – významný romský aktivista – také vzpomíná na ambiciózní domácí výchovu (citace k tématu se nachází v první části v kapitole Fanon-Mannoni – Prospero a Kalibán), stejně tak jeho kolega Josef.

3.1.4 Je desegregace otázkou spřátelení nebo odstranění nepřátelství?

Zášť vůči Romům existuje i mezi lidmi, kteří s nimi nemají vlastně žádné osobní zkušenosti. Mohlo by se zdát – a k podobnému závěru jsme došli v minulém výzkumu také – že nedostatek společných zkušeností mezi majoritou a minoritou stojí za vzájemnými konflikty. Bude to ovšem patrně komplikovanější problém.

Badatel (studentka): Já jsem se chtěla zeptat, mluvila jste o těch nějakých aktivitách, jak tady opravujete cestu a takové ty věci, které máte ty projekty, tak jste říkala, že se na tom podílí všichni mošní. Dá se to nějak jako, osvědčí se to, pak ty lidi, když spolu spolupracují na nějakém konkrétním projektu, že si toho víc váží, i se stmelí dohromady, když tam jsou ti Romové a ti bílí a společně pracují, jestli se stmelí díky nějakým projektům dohromady.

Olga (2013, starostka): Ty ruční práce.

Igor (2013, koordinátor zaměstnávání): To určitě, základ je to, že když někdo něco udělá, tak to sám nezničí... To je hlavní prim.

Olga: Motivace

Igor: Motivace a hlavní plus toho, že oni tihle, když něco vytvoří, ať je to u nich na vesnici, přijdou za mnou potřebuji novou houpačku, tak to nezničí, nebo aspoň se to snaží nezničit. I když to udělají ve městě, tak je to to samé, myslím si, že je to určitě dobře. A to spřátelení, já bych řekl, nevidím problém černý – bílý, já vidím fakt tu ekonomickou stránku.

Pokud je řeč o rasismu a nenávisti, bylo by omylem se domnívat, že je věcí osobního přátelství či nepřátelství. Nejvíc matoucím paradoxem je, že lidé, kteří rádi nadávají na „TY ČERNÉ“, nemusí mít problém se běžně s ČERNÝMI bavit až téměř na úrovni kamarádství nebo hodně neformálního kontaktu. Problém je právě v tom, že jde vždy o skupinové hodnocení. A koordinátor přiměřeně posouvá pointu z kamarádění na *ničení*. Protože ničení společných a veřejných prostor je v obecné obraznosti s Romy spojeno (a je a bylo to bohužel velmi viditelné, není to úplná fikce)⁴⁸. A tento obraz je problém, takže koordinátorovi nepřipadá důležité kamarádění, ale změna veřejného obrazu Romů v obci. Když zdůrazňuje ekonomickou stránku, tak jde o napětí, které je artikulováno skrze ekonomickou situaci a projekci Romů jako zátěže (dávky), která se ještě chová nevychovaně (ničí). Fakt je ovšem, že dávky v obci nepobírají zdaleka jen Romové, ale – jak koordinátor jinde poznamenává *je na ně víc vidět*. Také lze říci, že někteří lidé v obci v nich mohou vidět svou situaci a nenávidět ji⁴⁹.

3.1.5 Podsvětí a desegregace

Setkali jsme se s informací, že jedinou sférou, ve které mají Romové otevřené dveře a nejsou diskriminováni je podsvětí a věznice. Jediná úspěšná DESEGREGACE probíhá v podsvětí.

Badatel: Napadá mě, jak jsme se bavili s panem Přemyslem, on říkal, že jediné místo, kde Romové nepociťují diskriminaci, ten pohled takový, je podsvětí. Už jsme byli pryč, nemohli jsme se na to ho

48 Domy, které jsme měli možnost pozorovat, měly poničené společné prostory jako schodiště, sklepy, jejich okolí bylo také zřetelně poznamenáno. V obecném povědomí se to spojuje se stereotypem ČIKÁNI VŠECHNO ZNIČÍ. Nikdo ovšem nezkoumá podrobnosti. Jaký vztah k dané nemovitosti místní Romové mají nebo mohou mít, jak často se zde rodiny střídají, v jakém stresu žijí, jak s nimi jedná majitel nemovitosti (většinu nyní vlastní soukromí vlastníci, kteří se o domy málokdy starají a většinou také ani v obci nebydlí, takže je stav domů nepálí).

49 Musíme říci, že jsme v této otázce silně zmateni. Do té míry, do jaké je problém desegregace otázkou identifikace, což se nám neustále vrací a nějak ukazuje, narážíme na dva problémy. Asi jsme odsouzeni v této věci k tápání, ale pokoušíme se v tom vyznat. Ty dva problémy jsou: je segregace ČIKÁNŮ věcí imaginárního odporu nebo symbolického? Jsou tím *druhým* nebo Druhým? Fanon hovoří o tom, že v lacanovských pojmech ČERNOCH je pro bělocha zrcadlový druhý (Other), neasimilovatelná absolutní jinakost, biologické. Ale – nevíme jestli je to věc překladu do angličtiny – používá pro designaci velké písmeno. Zároveň zdůrazňuje – skrze archetypičnost, kategoričnost – symbolickou rovinu kategorie. V naší etnografii jsou vždy reprezentováni jako nesnesitelní **sousedí**, což je pojem, který Miloš Kučera používá ve svém podání lacanovské teorie identifikace pro zrcadlového druhého, který má být objektem narcistické agrese, se kterým se nejde spřátelit. Přitom ale – jak to Kučera popisuje, by na ně sedělo také to, co je vyhrazováno Nepříteli, tedy symbolickému spojovateli, antiideálu. Nevíme. (Fanon 2008, s. 125-127; Kučera 2006, s. 157). Každopádně by bylo možné uhadovat, že naše poukazy na problém ve společných zkušenostech jsou možná chybné, společných zkušeností je dost, ale chybí jim spojovatel, kterým byla pro některé armáda, pro jiné komunistická strana, pro jiné státní statek, ale celkově možná vědomí společné společenské třídy, které se rozpadlo. Další s tím patrně související fenomén je to všudypřítomné téma dávek, kde zuřivost majority nezná mezí – mezi minoritou a majoritou jakoby nesměly probíhat transakce, žádná výměna. Přitom z racionálního hlediska je sociální podpora romským příjemcům zanedbatelná proti jiným podporám, v ekonomice „ztrát“ státu nehraje žádnou roli. Ještě jeden matoucí příklad – Marie (2013, NNO) si nám postěžovala, jak je obtížné shánět sponzory, kdy jeden její dobře situovaný známý jí odmítl se slovy: *dám na cokoli, ale na cikány ani korunu*. Přitom šlo o jinak bohuľibou akci, nějaký výlet pro děti a mělo jít o celkem zanedbatelnou částku.

zeptat. Říkali jsme si, jestli v tom podsvětí musí ty kasty jako operovat, jakou s tím máte zkušenost?

Ludvík (2013, STU): Jenom Přemysla potvrdím, protože přesně tak, v tom podsvětí platí jiná pravidla, ukaž co umíš. Pokud jsi v tom dobřej, pokud si dobřej ve falšování dokladů nebo umíš hezky otevřít pokladnu, tak tě vezmou i když jsi Rom.

V dřívějších rozhovorech v minulém výzkumu jsme se setkali se sentimentálním vzpomínáním na vojenskou službu, kde Romové také zažívali jakousi rovnost. Je otázka, zda věznice nepřevzaly do jisté míry tuto funkci (pokud už jí tehdy neměly, ale to netušíme, nevíme jestli s objevením kategorie nezaměstnanosti a zmizením vojenské služby nemohly věznice změnit význam a funkci).

Josef (2013, NNO): Z předešlého pracoviště mám zkušenosti, že čím delší kriminální kariéra, tak tím byl významnější osobností v té věznici.

Přemysl (2013, NNO): To už je ta asimilace, nám je přes 50, něco pamatujeme, kdysi to bylo v romské rodině, když se dostal do toho vězení, tak byl odsuzován, v romských rodech byl hrozně odsuzovaný a ženská, to by bylo vyloučení z rodu, to bylo neúnosné, to nebylo přijaté nikdy, když se tam dostala žena i chlap tím rodem byl odsuzovaný.

Věznice představují určitou podivnou desegregační alternativu a konkurenci ke školám a jiným emancipačním snahám.

Josef (2013, NNO): Tenhle jedinec právě potom nemá v té věznici problémy.

Badatel: Co má kriminální zkušenost?

Josef: Že má kriminální zkušenost.

*Přemysl: Dneska to funguje tak, přijdeme tady, **hele co chceš, můj syn tam byl kápo, tady je taky.***

Josef: Oni se těší na svobodu z té věznice, ale tady nemají ty možnosti jako v té věznici a proto se tam lehce dostanou a páchají trestnou činností.

Přemysl: To je všeobecné.

*Josef: Uvědomujeme si, že následují nějaké normy, víme, že následují sankce, tak nechci, víme, že pak máš problém se uplatnit v zaměstnání, kdybych se ucházel o lepší post. **Jim je to jedno. Já jsem tam něco.***

Romové nalézají ve vězení jakousi podivnou možnost stát se člověkem (být někdo, ne nikdo). Tato možnost je ale také potvrzením rasistického stereotypu a dále posunutým vyloučením.

Nicméně úspěch této roviny DESEGREGACE silně podráždí nohy legálním desegregačním iniciativám.

3.1.6 Provázanost institucí

Desegregace je ideální (byť celkem neurčitý) cíl, který ovšem naráží podle mínění aktérů na různé překážky. Nejprve se budeme věnovat překážkám, které ztěžují práci a jsou jaksi **vnější** samotnému vztahu mezi pomáhajícími profesemi a potřebnými osobami. Nacházíme zde zejména kategorie PROVÁZANOSTI INSTITUCÍ a POLITIKY.

Pokud jde o koncepty provázanost institucí a konkurence mezi poskytovateli, nacházíme zde jakési přepínání mezi koncepty systému a trhu. Provázanost institucí představuje základní koncept, schema, že **SPOLEČNOST JE SYSTÉM, KTERÝ BY MĚL KOOPEROVAT K DOSAŽENÍ SPOLEČNÉHO DOBRA, ALE TO SE NEDAŘÍ**. Nepochybně v řadě případů instituce fungují jak mají, ovšem naši informátoři si velmi často stěžují a tudíž hovoří o tom, kdy instituce nefungují a proč a maří tím pomoc. Zdůrazňujeme tedy, že **nejde o absolutní hodnocení, ale o koncepty, které se vztahují k maření pomoci**. Tato část textu představuje především určitý katalog a přehled témat, která jsou předmětem stížností a úvah, hlubší interpretace a usouvztažnění se nachází v kapitole Konkurence mezi poskytovateli. Zatím zachycené dimenze konceptu SELHÁNÍ SYSTÉMU jsou následující:

3.1.6.1 Rovina jednotlivých institucí

3.1.6.1.1 Státní instituce

3.1.6.1.1.1 Nefunkční nebo špatně fungující jednotlivé státní instituce

Můžeme zde hovořit o třech oblastech, které v této souvislosti helpři rozebírají. V případě institucí státu se zde setkáváme s koncepty (a zkušenostmi), že **STÁTNÍ ÚŘADY BUĎ NEPLNÍ SVOU FUNKCI VŮBEC NEBO ŠPATNĚ**, zmiňován je případ zcela laxního OSPODu z jednoho velkého města, který patrně z personálních důvodů neplní svou úlohu, podobně jsou kritizovány školy, místní radnice, úřady práce atd.

Zikmund (2014, NNO): Tam je to hrozné, to je úlet, to nebudu komentovat, v M. to je nejhorší ORP v celém kraji, co se týče sociální práce a vůbec, to je šílené. Ti jsou tím vyhlášení.

Marek (2014, zastupitel): Já jiné zkušenosti nemám.

Zikmund: O tom se mluví všude, třeba OSPOD v M., odbor sociálně právní ochrany dětí, to prostě fakt nefunguje podle mě tak by mělo, můžou dělat daleko více věcí.

Marek: Na ty přestupkové komise chodí takoví divní lidé, kteří mají mimikry, jako by byli ze světské

komunity.

M: Mají úředníka, který dělá přestupky, pak dělá kroniku a sociálně právní ochranu dětí, jak to může vypadat, když ten člověk má takovouhle náplň práce. To je na vedení toho úřadu, na tom městě, říkám M to je prostě. Oni to nepotřebují, oni mají turistiku a je to nezajímá.

3.1.6.1.1.2 Instituce, které fungují mechanicky

Někdy aktéři za selhání systému považují okamžiky, kdy INSTITUCE FUNGUJÍ PODLE PŘEDPISU, ALE JEJICH ZÁSAHY JSOU MECHANICKÉ a nezohledňují smysl nebo správný cíl, proč k těmto zásahům dochází. Mezi příklady nacházíme například zásahy ombudsmana proti kontrole alkoholu u mladistvých, zásahy OSPOD, přístup školy k prospěchu, slepá aplikace pravidla „padni komu padni“ u dětí z vyloučených lokalit ap. Vzhledem k tomu, že aktéři se v představě optimálního cíle liší, je jejich hodnocení tady ovlivněné hodně jejich vlastní perspektivou.

Zikmund (2013, NNO): No, kolegyně to také zažívají, když třeba pracujete rok na zakázce vrácení dítěte z výchovného ústavu do rodiny, povede se vám to, dokážete ne přesvědčit úředníky, ale ukázat jim, že ta rodina se snaží, povede se to a po roce se to dítě dostane zpátky do ústavu, že ti rodiče neměli na nájem a přišli o bydlení. Mě štvete to, že ten systém není nastavený tak, že to selže na tom systému, a ne na tom přístupu k tomu dítěti, chovali se k němu hezky, snaží se, starají se, ale pak to skončí tak, že přijdou o bydlení a dítě se vrátí do dětského domova.

3.1.6.2 Odbornost a legitimita

3.1.6.2.1 Nedostatek odbornosti nebo zaujetí

Další rovinou hodnocení selhávání systému je pozorovaný nebo předpokládaný NEDOSTATEK ODBORNOSTI NEBO ZAUJETÍ, který spočívá buď v nedovzdělanosti a pasivitě učitelů, kteří se nezajímají o Romy a jejich kulturní a sociální specifika, v prosté neznalosti zákonů nebo problematiky nebo pasivitě či úplném ignorantství ze strany politiků či úředníků.

Ludvík (2013, STU): (O členu DSSS, který je v jednom blízkém městě romským poradcem) Člověk, který se netají rasistickými sklony, byť na 0,01 úvazku, ale takovýto lidé dělají tyto funkce, u nás jsou to konkrétně, abych opět mluvil do červeného, M, K, A, pan V na Městském úřadu v A je mnou profláklý poradce na úrovni celorepublikové, kdy dělá zároveň 4 další funkce, on je zároveň tiskový mluvčí, já nevím co všechno, prevence kriminality a všechno tohle a na 0,01 úvazku romským poradcem. V praxi to vypadá tak, že na 7 pověřených obcích tady v kraji, jsme nejmenší kraj,

v těch 7 obcích funguje 1 klasický romský poradce na plný úvazek a to tady na magistrátu, kam jsem instaloval svou kamarádku Z, ale vím že je místní a ty lidi zná. Pak to fungovalo kdysi v Ch a svého času 2,3 roky v S, kde už dlouho romský poradce není, pak tam vymysleli jako i v Ch člověka, koordinátor inkluzivních nástrojů a takhle se to debilně jmenuje, kdy jsou to lidé, kteří nevědí o Romech, o romské problematice vůbec nic, nezajímající se.

Také s tím souvisí pocíťovaný nedostatek odborné podpory či péče v rámci institucí samotných, kdy například preventista v Policii si stěžuje, že Policie se tématu nevěnuje a nenabízí systematicky podporu policistům a ti si musejí shánět materiály amatérsky nebo zastupitelé si stěžují na nedostatek informací k problematice vyloučení, bydlení atp.

3.1.6.2.2 Nelegitimita

Variací na nedostatek odbornosti je koncept DEETNIZACE PROBLÉMU. V tomto případě aktéři, zejména okolo proromského hnutí a někteří Romové kritizují vládní úřady i NNO za to, že se zbavují etnických Romů a místa v nich obsazují BÍLÝMI příslušníky majority. Tento proces je nahlížen jako ztráta legitimacy i určité odbornosti (JEN ROMOVÉ VÍ, CO ROMOVÉ CHTĚJÍ).

Přemysl (2013, NNO): Ted' se hodně kritizuje, agentura byla párkrát v poslední době ohrožena tím, že by úplně padla, ted' v poslední době, ale celou dobu se kritizuje agentura, kdysi to byla romská agentura pro sociální začleňování, pak se vymazalo to romská, dnes je to agentura pro sociální začleňování, ta disponuje prostředky pro sociální začleňování jenom pro romskou menšinu, tam nejsou prostředky pro sociálně slabé. To je čistě pro romské projekty a pro romskou problematiku. Tak se kritizuje, kde jsou ti Romové. Pan Šimáček nám ukradl našeho zaměstnance, hrozně vzdělaného Roma, šikovného, tím se zastřešuje, když se ho někdo zeptá, řekne: vždyť my tady máme.

3.1.6.3 Nevládní neziskové organizace

Podobně jako u státních institucí i NNO v určitých případech fungují a mají úspěchy, ale zde se věnujeme tomu, co je zmiňováno jako nefunkční nebo nefungující dobře jak zvenku tak zevnitř. Podobně jako u státních institucí i zde hodně záleží na úhlu pohledu, tak jak jej rozvrhuje GLP, který daný informátor využívá.

3.1.6.3.1.1 Formální přístup

Někteří vnější aktéři kritizují NNO podle modelu NNO MAJÍ PĚKNÉ PR ALE PRÁCI S LIDMI NEDĚLAJÍ. Kritizují přitom pozorovaný nebo předpokládaný nesoulad mezi profesionálně

vytvořenými prezentacemi, výkazy a realitou. Kritizují také kontraktivní přístup, kdy NNO dělají svou práci jen do výše cíle, stanoveného daným grantem.

3.1.6.3.1.2 Profesionalizace NNO

Paradoxně výše zmíněné aspekty profesionalizace NNO, kdy každý klient, každý zásah musí být zdokumentován a podléhat státem stanoveným standardům, jsou kritizovány i ze strany samotných NNO jako KONTRAPRODUKTIVNÍ BYROKRATIZACE.

3.1.6.4 Dobré a špatné propojování mezi různými institucemi

Problém sociálního vyloučení a celá romská problematika je příliš komplexní, než aby ji mohla vyřešit jedna instituce a zpravidla vyžaduje spolupráci více úřadů, NNO, rodiny atd. Proto jsou rozhovory plné odkazů na dobrou i špatnou spolupráci. Je to zároveň oblast, ve které se mísí jakási horizontální spolupráce s vertikální mocí a subordínací. Někdy spory, které vznikají jsou vyjednáváním, zda vztah mezi jednotlivými aktéry je vztahem spolupráce nebo subordínace. Subordínace také zpravidla obsahuje různá vyjednávání a i zde se rodí komplikace.

Ludvík (2013, NNO): Kolikrát jsem seděl v letadle, nebo zamluvenou letenku, kdy si mě vyžádala EU do Dublinu, do Madridu abych byl konkrétní, pak jsem zase kecnul něco, porušil jsem náš interní řád, kdy nesmíme jednat se starosty měst přímo úředník, a ač já žádný úředník se necítím, bohužel nosím tuhle ceduli a tedy jím jsem. Dovolil jsem si zavolat panu starostovi, že je trouba a pan starosta přes našeho pana ředitele se postaral, že jsem do toho Madridu, Dublinu a Pretorie a dalších nikdy nejel.

3.1.6.4.1 Vládní rovina

3.1.6.4.1.1 Státní správa

Aktéři si stěžují na CELKOVÉ SPRÁVNÍ USPOŘÁDÁNÍ, které přineslo vytvoření krajů a jejich agendy, na vnitřní rozpory mezi státními instancemi (např. spory ministerstev a ombudsmana ohledně veřejné služby, vztahy mezi obecní a krajskou správou), na to, že „*ti nahoře vůbec neznají tu situaci v terénu*“. Vedle toho si stěžují na komplikované předpisy a načasování při čerpání dotací, kontraproduktivní zákony, jako například povinnost ukončit pracovní poměr u dotovaných míst po roce, aby se lidé střídali ap.

Olga (2013, starostka): (o ubytovnách a majitelích) Ale problém máte vy potom, protože on jim sice napíše nájemní smlouvu, ale ty lidi si neudělají třeba změnu trvalého pobytu a tím pádem my po nich nemůžeme vymáhat poplatky za odpady, takže vám se tady vytváří neskutečné množství

odpadů, které vy musíte jako obec zlikvidovat, musíte zaplatit, ale nemáte možnost ty prachy dostat zpátky. Dostanete pouze od toho majitele té nemovitosti pětistovku.... on ty lidi, ty lidi si tady nenahlásí trvalý pobyt, ale de facto vám odpady tady produkují jednoznačně. Ale z nich ty prachy nedostanete, protože zákon vám to neumožňuje. To jsou jenom takové detaily, se kterými potom ta obec nějakým způsobem musí pracovat. Takže vám nezbyvá než šlapat po tom podnikateli, dusíte ho jak ho dusit můžete v rámci zákona, takže pak se dotazujete na FÚ, jestli přiznává všechny příjmy, dáte dotaz, FÚ napíše váš podnět prošetříme, o výsledku vás budeme informovat. Takže to jsou jen takové detaily, které pak fungují. Potom dalšími cestami řešíte a zjišťujete jak to je.

Romská problematika je vnímána jako cosi příliš velkého, co bylo nicméně uvaleno na místní samosprávy a aktéry, kteří si s tím neumí poradit.

Ludvík (2014, STU): Přece by se daly systémové věci nastavit z úrovně vládní a už se měly nastavit v roce 92 než to aby řešily obce a samosprávy. Ano říká se, že začít nebo vyjít by se mělo z úrovně zameť si svůj práh a obecně, ale jsou věci systémové, které musí řešit jenom vláda, jenom rada vlády pro romské záležitosti. Pokud oni už 3 roky marně prosazují návrh zákona o sociálním bydlení a Nečas a další to shazují ze stolu a neslyšíme to nikdo jaké tam jsou politické lobby a další nevím, nebo vím, ale to je to, proč tady bouchají ty třaskaviny v Budějovicích, ve Varnsdorfu a ve Šluknově.

Zvláštní pozici má Agentura pro sociální začleňování, což by měl být jakýsi prostředník mezi místní samosprávou a vládou, ale je (možná právě proto) předmětem rozmanité kritiky, právě pro domnělou odtrženost od reality nebo deetnizaci, působení Agentury shrnuje model ÚMYSL DOBRÝ, ALE ZÁVĚR ROZPAČITÝ.

Ludvík (2013, STU): Tak to byl podnět Agentury pro sociální začleňování, která přišla před 2 roky do S., vypracovala strategický plán jako v každé lokalitě a určila právě několik takových škol v kraji k rozpuštění cílenému, ač říkám, desegregace je argument, který prostě je nepominutelný a chápu to, ale s citem. V Alfě se zrušila škola zvláštní s tím, že tam bude vybudované v prostorách centrum, kde budou neziskovky, kde budou služby pro sociálně vyloučené, k tomu také nedošlo. V Toužimi byl dokonce podán projekt, nakonec to zhatila petice místních, kteří si to tam nepřejí a tak dál. Úmysl dobrý, ale závěr rozpačitý.

3.1.6.4.1.2 Obce

Další vertikální rovina, kterou aktéři zmiňují jako problematickou je vztah mezi obcemi (zřizovateli) a organizacemi, které pod obce spadají, zejména školami, a dalšími sférami kde obce mají údajně reálnou moc na desegregaci zapůsobit (dluhy na nájemném, odpadech) ale podle aktérů to nedělají nebo to nedělají dobře, případně sledují jiné cíle pod záminkou desegregace.

Zikmund (2013, NNO): Pokud ty zřizovatelé, obce v tomto případě nebudou vědět co chtějí v té

oblasti vzdělávání, tak se nic nezmění na základních školách. Zřizovatel má obrovskou moc to změnit a zlepšit, ale ty obce to nedělají, kašlou na to, je jim to jedno, ne všude, ale fakt ty politiky na těch obcích to vzdělávání nezajímá, jim je to úplně logr. V S., jenom to, my jsme přišli na jednu věc, že aby se scházel zřizovatel s řediteli základních škol, to se děje v málo obcích, ve velkých obcích se to skoro vůbec neděje. V S. se schází jednou měsíčně, vedoucí odboru a všichni ředitelé základních a mateřských škol a řeší ty problémy, řeší finance, kde sehnat peníze na asistenta, kde sehnat peníze na psychologa, když ví, že to potřebují, to město se jim snaží pomoci, snaží se jim na kraji vyjednat ty peníze, dofinancovat to popřípadě ze svého rozpočtu, plánují s nimi i investice do škol, co se týče oprav a těhle věcí, nefunguje to tak, že ředitel kamarád má někoho v zastupitelstvu a prosadí si tam svoje, takhle to funguje jinde, dost často bohužel... V Z. je to katastrofa, tam ty děti jdou do těch čtvrtí, které jsou na okraji toho města, popřípadě zdravotně znevýhodněné, to tam nikdo nevezme z těch ředitelů do té školy, ačkoliv by měli. To dítě končí někde v O v té svazkové škole, což je úžasná škola, já jsem hrozně rád, že tam je, ale vyloženě se těch dětí jakoby zbavují. To je šílené.

V rovině obecní správy jsou také výhrady vůči nejednotné koncepci přístupu k různým fenoménům, které s vyloučením souvisí, jako je bydlení, dluhy, záškoláctví. Zikmund (2013, NNO): *Třeba v tom záškoláctví, tam je to o tom systému, že málokterá obec má sjednocený systém v prevenci záškoláctví, vůbec jakým způsobem to ty školy mají řešit, že to mají ohlásit na OSPOD po 2 dnech, jakou mají hranici počtu omluvených absencí, kdy to pak mají řešit, jakou mají hranici neomluvených absencí, kdy to mají řešit, každá škola to má jinak. Dost často to pak selže i v tom, že ten OSPOD nekomunikuje dostatečně s tou školou, protože ta pracovnice z toho OSPODU by měla jít do té rodiny, zjišťovat proč to dítě do školy nejde, oni mají malé kapacity na tom OSPODU, takže to nechtějí moc řešit, takže ty školy vidí, že to nefunguje tam a už to nechtějí řešit. To je to v čem selhává ten systém, ten systém selhává v těch opatření, jako je třeba to záškoláctví, to není represivně myšleno. Třeba je zajímavost v tom záškoláctví, že ten systém může být dobře nastavený, ale pokud doktorka to bude těm dětem pořád omlouvat, tak s tím nic neuděláte. Ta doktorka má právo to dítě omluvit, to nemusí zdůvodnit, ona se vždycky bude odkazovat na lékařské tajemství. Ale vím to v jednom případě, že ti rodiče na tu doktorku řvali, tak to ta doktorka to prostě omluví těm dětem a neřeší to jestli je nemocné nebo ne. A to dítě pak kvůli tomu nechodí do školy.*

3.1.6.4.2 Horizontální rovina

V předcházející kapitole se jednalo o percipované neduhy a problémy ve správě jaksi shora dolů. Zikmundova citace o unikavosti klíče k řešení záškoláctví ovšem naznačila, že instituce a

NNO operují také v jakési horizontální rovině, kdy by si měly předávat informace, podnikat společně řešení, ale z různých důvodů k tomu také nedochází. Pravdou je, že jsme získali řadu příkladů, kdy zejména terénní pracovníci z různých NNO referovali o dobré spolupráci jak mezi NNO samotnými, tak mezi NNO a školami, OSPOD, poradnami pro prevenci proti domácímu násilí, případně o korektním přístupu ze strany úřadů.

Marie (2013, NNO): Hodně ty dluhy, soudy, často taky třeba, dnes jsem byla s klientkou, dělala jsem ji doprovod na soudě, kdy má minulost ne dobrou, vrátila se za krádež byla ve výkonu trestu, vrátila se, docela dobře nastartovala, sehnala si podnájem, takže mi pracovnice OSPOD, je tam spolupráce s těmi úřady, že nejdeme proti nim, ale jde nám o něco společného, zavolaly, že tu mají tuto paní, jestli bych do té lokality a nemohla bych tam docházet. Tím, že byla ve výkonu, tak dítě, dcera byla v dětském domově a teď se zkoušelo na zkušební dobu 1 roku, že dcera je právě u té matky. Volaly mi, jestli bych nemonitorovala situaci, podala jim písemnou zprávu pokud si ji vyžádají, šla jsem i s tou malou do školy. Naše organizace, kolega má dobrovolníky, doučovatele, sehnala se doučovatelka, mladá studentka, která tam dochází a vypomáhá, zkušební doba skončila, dneska byl soud a ta malá je svěřena do výchovy zpátky s dohledem, ale je to velký úspěch tohle když se povede. Ta matka potřebuje sama i ten dohled, má trošku problémy. To je toto co děláme, co konkrétně já ještě.

Pro práci terénního pracovníka je nezbytné udržovat řadu funkčních kontaktů na různých místech, v úřadech, ve školách, v jiných organizacích, ale také i mezi majiteli domů, kteří poskytují ubytování, podnikateli a firmami, kde je možné získat zaměstnání atd. Nepřístupují k problému z hlediska síly, ale z hlediska kontaktů a jisté diplomacie. Proto řada z nich zdůrazňuje svou schopnost spolupracovat.

Alice (2013, NNO) Někdy to (na nás) hážou záměrně, že se tak domluvíme, že je to forma určité spolupráce takového druhu, že když někdo bude chtít řešit tohle, tak my jim v tom rádi pomůžeme, aby tím nezdržovali ty úředníky, ale aby přišli s nějakou předvyplněnou věcí nebo to hážou, ale není to nic neadekvátního něco coby chtěli víc nebo coby neměli chtít. Je to naše práce, zatím nikdy ten úřad nechtěl nic a snad za celou tu éru zvedl nějaký jeden úředník myslím, že z náhradní rodinné péče z M. paní K., zvedla telefon a říkala, podívejte se, mám tu a tu paní, vy můžete jí pomoci nějak, doptá se, my řekneme, jo, ne. Ještě paní doktorka A., tak má problémy zdravotní s nějakými děcký ze sociálně vyloučené lokality z Bety, že nechodí na pravidelné očkování, tak tyhle nás oslovily, jestli jim můžeme pomoci, že oni slyšeli, že tam jezdíme nebo něco. Zatím nechtěli nic, coby nemohli

chtít.

Zikmund (2013, NNO): To je zajímavé, s tím mám docela zkušenost. (Raná péče) V S. s tím přišel zřizovatel, což jakoby se moc často nestává, přišla vedoucí odboru s tím, že by stála o to, aby v S. byly 2 přípravné ročníky, jestli bychom jim nepomohli zasít'ovat ty rodiny a ta děcka, která by tam mohla nastoupit. Takže jsme v terénu informovali klienty, o čem ty přípravné ročníky jsou, v čem je dobré když tam ty děti budou chodit. Nakonec se nám podařilo zasít'ovat 12-13 dětí, což je předpoklad k tomu, aby se jedna třída otevřela, je to takový rozumný počet, aby se zaplatil jeden úvazek toho pedagoga a jedna třída se otevřela. To se nám podařilo, ani co vím, tak holky v terénu neměly problém rodiče přesvědčit, asi u 3-4 rodin to problém byl, ty na to nepřistoupily.

Na druhou stranu zde v horizontální rovině existuje tenze mezi těmito poskytovateli. Jak citace výše uvádějí, školy buď často nejsou otevřené spolupráci nebo jsou pasivní, případně se místní samosprávy dívají na NNO jako na vetřelce, kterých je třeba se zbavit. Podrobněji viz kapitola „Konkurence mezi poskytovateli“. Ale i představitelé státních institucí si stěžují na vzájemnou horizontální nevráživost.

Laura (2014, výchovný poradce): Jako my jsme se pokusili navázat spolupráci s OSPODem jako lepší, ale měli jsme smůlu, že tahle paní. F, co tam pracovala x let a ten terén naprosto dobře znala skončila, my nevíme proč, jestli šla už do důchodu, nevím, jo, a nastoupila tam taková mladá dívčina a je pravda, že teda vždycky, když jeli do terénu, tak mi volali, jestli mám nějakou konkrétní rodinu, kam by oni měli opravdu zajet, aspoň v tom se to opravdu zlepšilo a zlepšilo se to teda ještě v jedny věci, že na základě našeho hlášení ze školy nebo dopisu ze sociálně preventivní komise jsme si zatelefonovali a vysvětlili jsme si to per hubam, jo občas jsme na sebe i řvali s panem N. Protože on nechtěl pochopit, proč jsme to udělali tímto způsobem, takže já po telefonu jsme se mu snažila vysvětlit, že tento způsob se nám v danou dobu zdál nejvhodnější a možná krutej, ale jinak to nejde, protože už jsme tam byli šestkrát...

3.1.7 Politika

Pod kategorií POLITIKA – ZÁVISLOST se nachází mnoho stesků nad zákony, chováním politiků, trablům lokální politiky, dotačními strategiemi atd. Konceptualizace politiky s koncepty o provázanosti institucí úzce souvisí. Vyskytuje se zde několik dimenzí. **Politika jako jakési patologické prostředí**, ve kterém se problém desegregace řeší, **politika jako nepřátelská síla rasismu**, **vztah místní politiky a centra** a **politika jako nástroj vlastní práce**.

3.1.7.1 Politika jako patologické prostředí

V této dimenzi politiku charakterizuje schema POLITIKA JE NEFUNKČNÍ NEBO JDE PROTI DOBRU VĚCI. Politika často zhatí dobré věci a vytváří umělé problémy. Aktéři se vůči ní cítí víceméně bezmocní. Byť někteří z nich jsou sami aktivními politickými hráči, politika ve výpovědích vystupuje jako nebezpečný a trochu nevyzpytatelný externí živel, který patří dominantně neromským aktérům. Ovšem vzhledem k tomu, že každý občan je nějakým politickým aktérem, je tato sféra představ plná protichůdných a zvláště propletených modelů. Rovněž bylo zřejmé, že témata níže využívají jako problémy a argumenty (jako například ZBYTEČNÉ VÝZKUMY nebo NESMYSLNÉ INVESTICE) lidé na velmi rozmanitých pozicích.

3.1.7.1.1 Placebo politics

Pojem placebo politics přejímáme od B. Brattona (2013), který tím ve své kritice infotainmentu označuje povrchní politické akty, které se dělají jen pro show, jen pro média, s minimálním vhladem do komplexnosti problému a s minimálními výsledky⁵⁰. Politická řešení romského problému a problému sociálního vyloučení mají podle našich informátorů nádech právě takové PLACEBO POLITIKY. Zmíněné dva typy nevyčerpávají pravděpodobně celý problém, ale jako příklady poslouží.

3.1.7.1.2 Potěmkinova vesnice

Aktéři kritizují hlasitě politicky propagované úspěchy desegregace či integrace, které dle jejich mínění jsou ve skutečnosti pečlivě uměle vypěstovanými jednotlivými příklady, jejichž životnost je daná velmi specifickými podmínkami a nepředstavují systémové nebo systematické řešení, které by mělo šanci na širší úspěch.

Ludvík (2013, STU): Tomu jsem dalek těmhle iluzím o tom, jak Romy vrátíme do normálních kolejí, ale teď agentura všude vyřvává, vybubnovává jak tím vzorovým městem je Psi. Kdy já bohužel zase pamatuji ty doby, kdy stejný pan V., opět poslanec Parlamentu, oni všichni starostové je to vyneslo i náš pan hejtman, je poslanec Parlamentu, to se mi líbí, jak všichni sedí na 3 židlích, zároveň ve 3 správních dozorčích radách a tam všude jsou platní, aspoň podle odměn a stihnou všechno. V Psi křičí, že Psi je tím vzorem, kdy to prostupné bydlení město s tím vyjelo a teď pojedou podle toho ostatní a jezdí tam na exkurze podobně jako do Ný jezdí na exkurze na asistenty prevence

⁵⁰ Perhaps the pinnacle of placebo politics and innovation was featured at TEDx San Diego in 2011. You're familiar I assume with Kony2012, the social media campaign to stop war crimes in central Africa? So what happened here? Evangelical surfer Bro goes to help kids in Africa. He makes a campy video explaining genocide to the cast of Glee. The world finds his public epiphany to be shallow to the point of self-delusion. The complex geopolitics of Central Africa are left undisturbed. Kony's still there. The end. (Bratton 2013)

kriminality. Já se opět ptám, znalý té reality, k čemu jsou pro početnou Psi-skou romskou komunitu jsou 3 vzorové byty, co to řeší. Kdy tam je odhad 600-1000 Romů jenom v Psi, co řeší 3 byty pro já nevím 50 lidí, když to nafouknu. Systémově to opět vyřeší problém 3 rodin. Samozřejmě, abyste mě nepodezíral z přílišného skepticismu.

Nebo jsou odkázáni na politická fóra, která jsou v jejich očích jen dekoracemi.

Přemysl (2013, NNO): Protože i vláda samotná říká, vždyť tady je rada vlády a ta je složená i z Romů, nejsme všichni Romové, ale i z Romů, se tím zastřešují a my nemáme žádný vliv. My sice jakoby navrhujeme školský zákon, bytový zákon, nikdy nic neprojde. Pak je tam agentura, která má tu váhu, která se sejde mimo tu radu vlády jako se schází a pak teprve to má váhu, dokud byl Nečas, tak se sešel Nečas. Nečas k nám nepřišel ani jednou do toho Senátu, měl tam své zástupce.

3.1.7.1.3 Zbytečné výzkumy

V percepci aktérů symptomatickou součástí placebo politiky jsou různé výzkumy, které provádí různé organizace (Agentura pro sociální začleňování, Kraj, OSF, GAČR aj.), po nichž ale stále nepřichází žádné zlepšení. Tyto ZBYTEČNÉ VÝZKUMY jsou pro informátory frustrující protože jsou buď špatně provedené a aktérům se závěry zdají nicneříkající, nepokrývající všechny oblasti, které by se měly pokrýt nebo tvoří první část akce, která ale pak nepříjde.

Marek (2013, zastupitel): Další a další analýzy budou.

Zikmund (2013, NNO): Ne, ne, tohle je teď aktuální co se dělala tenhle rok.

Marek: Já tady mám velkou kritiku k agentuře, výběrové řízení na situační analýzy.

Zikmund: S ní jsme měli také problém, to dělala ta ZZ. To je pan CH.

Badatel: Mě by zajímalo jestli je znáte. My je vůbec neznáme.

Marek: Já jsem se k tomu nedostal, nakonec když tu byl Saša Oláh, tak to nesměli použít, protože k tomu byly nějaké výhrady. Na webových stránkách sem nic nenašel, neexistuje to, já bych z toho chtěl vidět nějaké východisko. Jestli ta firma se dostane na nějakou černou listinu, protože vyhrála výběrové řízení v několika těch, nezpracovala zřejmě pro nás pro Alfské nic podstatného, jestli něco obšlehnou.

Zikmund: To bylo zoufalé.

.....

Ludvík (2013, STU) PT tady udělali práci, záslužnou, říkají, že pilotní v České republice, bohužel školami ne moc kladně přijatou, jak se ukázalo na té závěrečné konferenci tiskové, někde nebyli

vůbec, někde telefonicky, jinde nebyly osloveny školy, které jsou uvedeny v Gabalově analýze. Zeta, budu zcela konkrétní, místní se divili, starosta, místostarosta, když to jelo podle Gabalovo mapy sociálně vyloučených lokalit, proč se neobjevily „PT“ v Sigmě a tak dál, což snižuje relevantnost toho výzkumu, když potom máte vybrané školy a tak dál.

Nebo jsou výzkumy provedeny dobře, ale nikdo se jimi nezabývá. Po výzkumech nenásleduje žádná náprava, politici je neberou v potaz.

Ludvík (2013, STU): Aby vás přijali, pak pošlu do terénu během měsíce 3 výzkumné skupiny a efekt žádný, vždycky to stojí akorát spoustu peněz, jak tvrdí Romové a docela oprávněně, mě jste nezastihli v nejlepší moment, já jsem se před půl hodinou našťval při jiném jednání, kdy si právě Romové stěžovali, že před rokem jsme absolvovali takovou tu schůzku o zaměstnávání a po roce výsledek nula a to je to co jim potom samospráva slibuje a přijďte za týden, iniciujeme jednání s Ministerstvem práce, s úřadem práce a nikde nic.

3.1.7.2 Nekompetence a chaos

Určitým protějškem k nekompetencím v institucích je pozorovaná nebo předjímaná NEKOMPETENTNOST POLITIKŮ, kde ale faktor nedostatku kompetencí je mnohem silnější a je nabitý ještě dalšími významy. Politici samozřejmě nemusí být nutně odborníci. Objevují se zde ale konotace nekalých úmyslů, nejasných cílů. Nekompetentnost se dává do souvislosti s omezeným obzorem volebního období nebo neschopností vidět skutečný veřejný zájem.

Ludvík (2013, STU): V Omeze jsem minulý týden přednášel, tvrdil mi místostarosta, my necítíme potřebu něco měnit, já říkám, takže čekáte až se vám děti poperou na pískovišti. Vy to všechno zveličujete, vy jim straníte, vy to přeháníte, já říkám, to mi říkali v Rotavě taky. Já nevím na co se čeká furt.

Zikmund (2013, STU): Myslím si, že ti zřizovatelé můžou situaci změnit a zlepšit, je to o těch politicích, když vám místostarosta v Ný vám řekne, že pro něho je prioritou vzdělávání, je to odeesák, vám to řekne, že my tohle chceme řešit, pro mě je to politická reklama, pro mě je to dobrá vizitka, když to jakoby tady zlepšíme to vzdělávání s ohledem na tu minoritu, kterou tady máme, je to pro nás problém, ale chceme to zlepšit, jde o děti, pro nás je to důležité. A to vám řekne pravicový politik. Ale je to pravda, já se divím, že ti politici nepochopili to, že vzdělávání je politické téma, že se na tom dá, když se snaží, že na tom můžou získat politické hlasy. Když se o to základní školství budou v té obci starat, fakt se to neděje.

...

Marek (2013 zastupitel): My jsme si školství ve zničili na dlouhou dobu v kraji, Omegou a Ný,

postavit dvě fabriky na vzdělávání.

Zikmund (2013, NNO): To si myslím, že je to úlet. To si zase politici, pak hejtman si to nalajnoval.

Marek: To se bude táhnout léta, protože bude snaha naplňovat ty budovy samozřejmě ekonomicky, aby ten provoz jel.

Zikmund: Je to tak, jak děti z P mají dojíždět na učňák do Ný, vždyť je to úplně postavené na hlavu, když v Noně mají učiliště, které je oborově úplně mizerné, ty obory co tam jsou, podle mě jsou nesmyslné, kdyby změnili ty obory a mohly dojíždět do Nony.

Marek: Nona je 7-8 tisícové město, tam by mohl být učňák nebo střední školu.

Zikmund: Oni to zruší a ty děti budou jezdit do Ný, kam nemají ani spoj.

Marek: Teď se dostáváme k tomu co jsme mluvili na začátku, tam mají být učitelé středoškolský, v 7tisícovém městě mají být.

Stela: Má tam být střední škola, má tam ten život být. Tyhle fabriky jsou špatně, to politici nechápou, takhle oni neuvažují, není to politika, je to služba obci, je to služba vlastníku korytu, my to máme ještě jinak nastavené.

Zikmund: No je to tak.

Absence reálného průběžného řešení je podle informátorů nahrazována POLITICKÝMI DIVADLY (jakási forma placebo politiky), kde se sehrává represe nebo „zásah“, který ale nic ve skutečnosti nevyřeší.

Ludvík (2013, STU): K. se tady znemožnil, P. ještě neměl čas, i když ho bude mít podruhé, K. se konkrétně znemožnil ve Varech, přijelo sem ministerstvo zatočit s drogami vietnamskými. To byla fraška, televizní štáby, snad i CNN a Aldžazýra u toho byly, já nevím, tam byl všechno, hejtman, Kubice a vietnamský tlumočnick. Vietnamci se smáli už při tom projevu, který pak odvysílali všichni i na Aljašce, ten vietnamský tlumočnick byl za drogy odsouzený Vietnamec, který strávil v lochu 6 let.

Badatel: Asi uměl dobře terminologii.

Ludvík: Přesně tak, oni říkají, že jsou všichni stejní, ti Vietnamci přesně věděli, když jim tenhle člověk tlumočil a mluvil za Kubiceho, že zatočí s výrobou drog a varnama na českých tržištích. Takové věci z neznalosti těch komunit se prostě dějí na úrovni rady vlády pro národnostní menšiny a pak jsou takovéhle úsměvné situace.

3.1.7.2.1 POLITIKA JE ZLATOKOPECTVÍ – nekalé úmysly

Určitou gradací konceptu NEKOMPETENTNOSTI POLITIKŮ je koncept politiky jako nástroje na

odklánění prostředků, zneužívání tématu vyloučení k osobnímu obohacení nebo zanášení „kukaččích vajec“ do jinak správně zaměřených projektů. Opět je nutné zdůraznit, že se jedná o konceptualizaci problému, nikoli jeho skutečnou skutkovou povahu, ta je mnohdy neznámá nebo nejasná. POLITIKA JAKO SFÉRA NEKALÝCH ÚMYSLŮ představuje rovněž určitou univerzálii v konceptualizaci politiky mezi obyvatelstvem.

3.1.7.2.1.1 Nesmyslné investice

Prvním příkladem je oblast investic, které cílí nominálně k desegregačnímu účelu, ale díky své velikosti nebo nepřiměřenosti v očích aktérů neplodí smysluplné výsledky, tedy NESMYSLNÉ INVESTICE.

Marek (2013, zastupitel): Já si myslím, proč my tady máme mít za 8 milionů něco, když já bych tady potřeboval trenéra dorostu a trenéra žáků, ať ten chlap má 5000 měsíčně, bude tam pravidelně chodit po práci, bude s nimi ty soboty, manželka mu nebude doma nadávat a jsou to výborně investované peníze, udělá to 10x 5000 je 50000 a jsou to podle mě zlatě.

Zikmund (2013, NNO): To se mi líbí, že na těch Ž., že ti se k tomu staví takhle, že pro ně jsou důležitější lidské zdroje než opravit budovu za x milionů a zřídit nějaký klub pro děti. Pro ně je důležité, aby tam toho pracovníka dělal někdo ze Ž., aby to dělal někdo místní... Aby se tam natáhl někdo jakoby jiný s odpovídajícím vzděláním, aby tam někoho udrželi a to se mi na tom líbí, že ta motivace jejich není to opravit si budovu za x milionů a tvářit se že něco děláme, ale fakt to investovat do těch lidí a vytvořit základ do budoucna, aby to mohlo jako fungovat, jenže prostě bohužel, agentura má problém ten, že ta motivace pro ty obce jsou většinou investiční peníze, protože si na to můžou dosáhnout ty menší obce.

Marek: Finanční politika je strašlivá.

Zikmund: Je to fakt kvůli penězům, strašně se to zvrťává.

Investice jsou pro místní politiky nicméně z různých důvodů lákavé, jak zmiňuje v předešlé citaci Zikmund. Zda skutečně poslouží DESEGREGACI je ovšem věcí diskuse, právě pro svou velikost, nápadný kontrast s jinými investicemi, které obce dělají nebo mohou dělat a dojmy, které to pak vzbuzuje.

3.1.7.2.1.2 Kvalifikační šikana

Jiný podobný příklad ukazují situace, kdy zadání nějakého sociálního projektu předepisuje určitou účast Romů (dlouhodobě nezaměstnaných), ale další instance do něj zanesou kvalifikační podmínky, které je zase vyřadí, jde o OBCHÁZENÍ PRAVIDEL.

Ludvík (2013, STU): A teď jsme se o tom bavili, že tady práce bude, přísliby jsou, mýcení

bolševniku velkolepého a po půlročních výběrových řízeních a domluvách s majiteli pozemků, a složitých věcech, se ty firmy, které vyhrály, i přes podmínku 10% zaměstnávání dlouhodobě nezaměstnaných vymyslely tu obezličku, že pro to mycení je potřeba certifikace práce s jedy, což Romové nesplňují a žádná sociální firma. Proboha co je to za blbost, takhle zakázka má 2 roviny, odbornou práce s jedy a mechanickou, kterou by ti Romové úplně krásně zvládli, nějakým srpem.

3.1.7.2.1.3 Střet zájmů

Maření úspěšné sociální politiky pramení dle aktérů také v možných konfliktních zájmech, kdy ti samí politici, kteří by měli řídit školství či reformovat ubytování mají vlastní skryté zájmy na fungování starých pořádků.

Ludvík (2013, STU): Ted' jsem vám poodhalil, takovou zkušenost mají moji kolegové všude, když fakt už si nevíte rady, tak přijdete na to třeba přes noviny, přes kontakty naše na policii a jinde, že majitelem nebo majitelkou, většinou je to psané na manželky, ubytoven, jsou manželky politiků krajských a okresních. Viz Ústí nad Labem, kde byl ten průser a přišlo se na to, že je to manželka pana F., šéfa ústecké ČSSD. Kdy ČSSD a u nás vládnou taky spolu s komunisty, ČSSD má svoji, nevím jak to nazývají, oranžovou knihu, nebo řešení romské problematiky a kolik let, kde se mluví o těch ubytovnách, o tom zlořádu, už za Paroubka se o tom mluvilo, jak to vymýtí. Dneska je tam Rusnok, bude tam jinej „hejhula“ a na papíru už to bylo kolikrát napsané, třeba ze zkušenosti z toho Španělska, kam se jelo ještě za Kocába, za Karáska, nebo kdo tam všechno seděl na pozicích vládních zmocněnců. Mluví se o tom pořád dokola, viz sociální bydlení, ano tahle vláda už to prosadí, pak je to o těch těžkooděncích, o tom milionu, který to stojí pokaždé minimálně. Kdyby se za to postavilo jedno dětské hřiště nebo se dalo na poplatky za kroužky romským děckám, nemusely by přepadávat na sídlištích důchodce.

3.1.7.2.1.4 Velké finanční zpronevěry

Přímo s touto problematikou nesouvisí, ale zprostředkovaně a jako obraz se v prostoru politiky jako zdroje problémů vyskytují také nadregionální FINANČNÍ SKANDÁLY.

Ludvík (2013, STU): To jste slyšeli náš STROP, regionální operační program, my jsme Ú – K, tam přišla až korekce z EU 2 miliardy se vracet zpátky, tady jsou veškeré prachy ted' stoplé na základě těch pochybení. Veškeré investice zastavené, já jsem ze Zety, Zeta investovala 80 mil, to je to předfinancování, do sportovní haly, ted' jim ty peníze visí, ted' přemýšlí, kde vezme na odpadky, na policii městskou, díky tomu, že předfinancovali ze svého, vzali si úvěr. Kde je kontrola, jak to že těch pár lidí, kteří sedí K., ano oni opravdu sedí, tady se zneužily takové prachy, o kterých se G⁵¹.

51 Medializovaný příklad romského lídra, který byl obviněn ze zpronevěry.

ani nesní a může za to Kalousek nebo za to může EU, nebo za to můžou úředníci z ROPU a o tom se nemluví. O 10 milionech G. to věděli až v Ostravě.

3.1.7.3 Politika a rasismus

Vedle politiky jako komplikovaného a patologického prostředí vystupuje politika také jako nepřítel v podobě RASISTICKÝCH KAMPANÍ, nálad obyvatel, stran a politiků, kteří rasismu využívají k politickým cílům.

Ludvík (2013, STU) Bohužel ten populismus a ta averze v té většinové společnosti je už tak daleko, že jsme na ty Romy tak vysazení, viz průzkumy 83% by nebydlelo vedle romského souseda, nesvěřilo by svou dceru Romovi, už je to tak všeobecně zažitě. Politik, viz Čunek a další si můžou dovolit kecat cokoli na půdě parlamentu pod rouškou imunity, není to trestně postižitelné, nikdo je neodsuzuje moc. I když ta občanská společnost, ta kontrola jakž takž pořád ve střehu je, viz Českobudějovický policejní ředitel, jak prohlásil tu krásnou perlu, že to „černé svině“ neřvali na Romy, ale na těžkooděnce. Tohle si dovolí prosím říct nejvyšší policajt Jihočeského kraje, tak coby si extrémista potom netroufnul. Tohle by samozřejmě se mělo okamžitě hned, ať na jedné nebo na druhé straně potrestat, zavřít, jakmile to projde jednou, tak to zkouší, ať Rom nebo ten vyholenej „blbec“ podruhé zase.

...

Olga (starostka): Nemůžu ho regulovat prostě (obchody s nemovitostmi). Teď lidi chodí a řeknou, vy jste to prodali X, já říkám, proč jsi nepřišel ty a nekoupil jsi to, ty jsi měl stejnou možnost, jako má tenhle dotyčný člověk. Pak tady diskutujete, my tady máme nějaký Alfský zpravodaj, a nějaký anonym mě tam napadl už v minulém čísle, jestli vůbec chodím městem, co budu dělat s nově žijícími obyvateli v ulici K., jestli čekám až poteče krev a jestli mají vzít občane spravedlnost do svých rukou, až takováhle odezva. Tak tomu dotyčnému zjišťujete na redakci Alfského zpravodaje, kdo to teda psal, je to o přibližlé politice, kterou já nesnáším tady na městě. Manželka bývalého starosty vám sdělí, která je předsedkyní nebo šéfovou redakční rady, no ale ten člověk se podepsal, vždyť on napsal zkratku svého jména. Říkám ta zkratka může být smyšlená a jako aby mi tam někdo napsal rozzlobený občan AM nebo AZ, to je anonym, tím se nehodlám zabývat. Ona říká, ale on tam nechal mailovou adresu v redakci, říkám fajn, tak mi ji pošli. Tak jsem na tu mailovou adresu napsala, vážený občane, pokud máte nějaký problém, zavolejte mi, zastavte se a můžeme si o něm promluvit, já nevím co máte na mysli. A on mi odepsal, že má strach o svoji bezpečnost a bezpečnost své rodiny, prostě cancy, pindy, řekla jsem mu pokud nechcete, nemám se s vámi o čem bavit na další váš jakýkoliv anonymní vzkaz nehodlám reagovat tečka. Tou ulicí chodím pravidelně,

dokonce po osmé, po deváté hodině večer, protože chodím se psem, tak si to procházím. Nevím jaký problém má na mysli, jestli má problém těch Romů kteří tam přibývají, který holt, je léto, jsou na ulici a jsou hluční.

3.1.7.4 Místní lidé vs. Centrum

Na mnoha místech se objevuje figura, kterou zařazujeme pod kapitolu o politice, ale mohla by být i v kapitole o institucích, a sice schema CENTRUM NEVÍ NIC O MÍSTNÍCH LIDECH. Domníváme se, že jde o jakýsi univerzální klíč, který obhajuje, proč musí existovat nějaká místní specifika, proč se nelze podřídit nějakým obecným pravidlům; vyjadřuje nedůvěru místních aktérů ke vzdálenému centru, které produkuje podivné nápady; vyjadřuje neschopnost centra se k nim dostat a zároveň vyjadřuje jakousi vyloučenost místních lidí, kterými mohou být Romové, ale taky kdokoli jiný. *Marek (2013, zastupitel): Problém je zvyšující, já jsem odeesák, mám hezkou historku, měli jsme radu v Lambdě (krajské město) před rokem a já jsem si tam stěžoval, jak ti odeesáci v Lambdě brečí v Praze v centru neví, kde je Lambda. Já jsem jim říkal, ale vy si myslíte, že z Prahy do Lambdy je daleko, ale věřte, že z Lambdy do Alfy je ještě dál.*

...
Ludvík (2013, STU): Proto se taky s F. dnes už nesejdeme na pivu jako jsme spolu chodili celé ta léta. Ale nevím, pokud mě spolužák učí nebo vysvětluje něco z Prahy něco od zeleného stolu a já jsem v těch lokalitách, myslím si, že by se mohl do těch lokalit přijet podívat taky.

Marek (2013, zastupitel): Chybí tu ta přidaná. Já jsem se Ž. mluvil před 5 lety, já jsem mu říkal, já bych se bral za archiv, protože archiv v takovém městě jako je Ž., když byl státní archiv, tak znamená 2-3 pracovní příležitosti, ale tenhle člověk, ne vždycky, ale přidanou hodnotu pro to místo má.

3.1.7.5 Ideologické spory

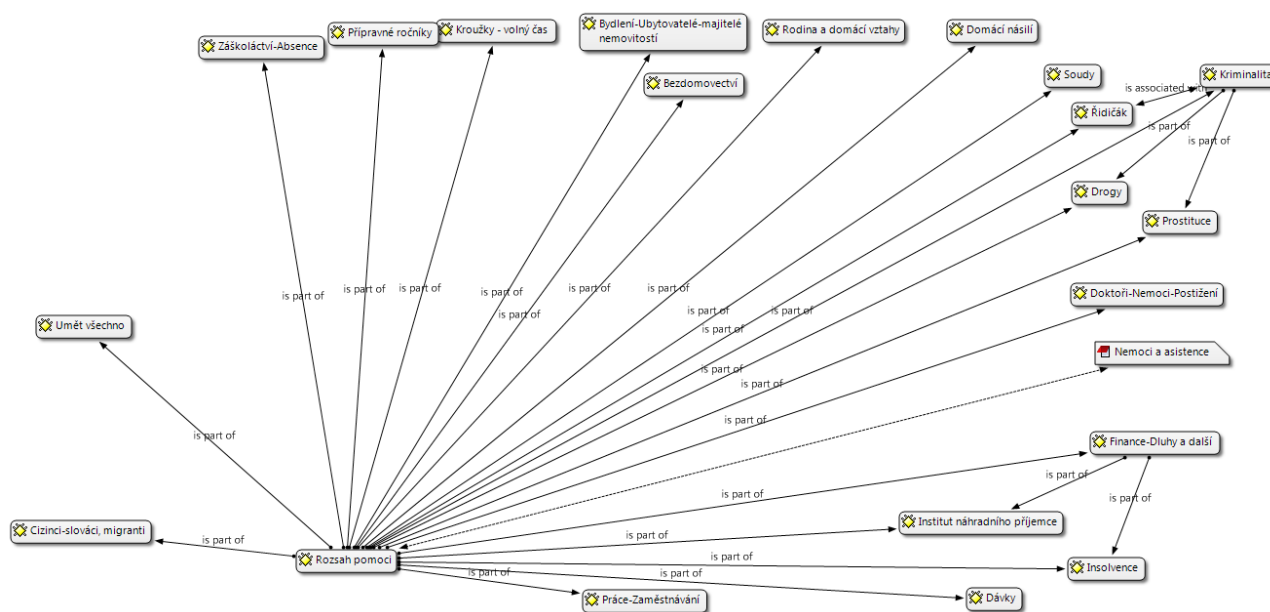
Politika ve výpovědích vystupuje často jako jakési vnější prostředí nebo síla, cosi, co je aktérům cizí a od čeho se víceméně distancují. Nicméně, jak bylo řečeno, sami jsou přítom politickými hráči, někteří na úrovni místní politiky, jiní na krajské nebo celostátní úrovni. Ač všichni pracují na pomoci vyloučeným (Romům) a pokud víme, nikdo z nich nepatří do výše zmíněné kategorie politiků ve STŘETU ZÁJMŮ, každý do jisté míry reprezentuje zájmy své nebo organizace, kde pracuje a to nějak ovlivňuje jeho výpovědi. Někteří naši informátoři reprezentovali spíše proromská hnutí, jiní neromské nevládky, jiní státní instituce. Zároveň také zastávají různé představy o pomoci, různé GLP – generátory logiky pomoci a podle toho se také angažují ve

prospěch či neprospěch určitých věcí. Podrobněji se tomu budeme věnovat v kapitole KONKURENCE MEZI POSKYTOVATELI.

3.1.8 UMĚT VŠECHNO – rozsah pomoci

Často zdůrazňovaným aspektem chaosu nebo dezorganizovanosti, ale i přílišné velikosti problémů a nedostatečnosti helpera je určitá prekarizace pomahačských kompetencí. Mají pocit, že by měli UMĚT VŠECHNO.

Marie: *To děláme taky, určitě. Zrovna teď jsem měla. To je práce co říkám, očekává se od nás, že bychom měli umět všechno, státní občanství, když žádají české občanství, tak to vyřizujeme, rodné listy, doklady ze Slovenska, většinou je to ze Slovenska, kdy nemají doklady, přijedou na návštěvu, už tady zůstanou, zdravotní karty ze Slovenska, Češi chtějí jiné, i když je EU, takové věci vyřizujeme, ty doklady, rozvody sepisujeme, ty děti. Ohledně těch dětí to je docela často. Teď dělala ta kolegyně, já to dělala před pár lety, odškodnění taky, když chtějí psát ombudsmanovi nějakou stížnost, částečné prominutí trestu sepisujeme.*

Rozsah pomoci: (nepočítáme sem vysloveně specializované osoby, kterým pomáhá obranná hráz jejich profese, jako jsou poradenští psychologové nebo lékaři, ale ani oni nejsou úplně odstínění od nároku „umět všechno“). Tyto oblasti pomoci si můžeme přibližně rozčlenit na několik skupin, podle nichž se někdy některé NGO nebo osoby uvnitř snaží specializovat:

3.1.8.1 Zdravotní problémy:

DOKTOŘI-NEMOCI-POSTIŽENÍ.

Pomoc je zde poskytována při hledání vhodného specializovaného lékaře, terénní pracovníci zde předběžně diagnostikují potíže klientů a definují, co s nimi. Komunikují s lékaři, zprostředkují vyšetření, někdy suplují sanitky, dopravují klienty z odlehlých vesnic k lékařům.

Pomáhají s hledáním stálých praktických lékařů a zubařů (vzhledem k relativně častému stěhování nemají klienti často žádného domluveného a nezvládají si ho domluvit, zejména v případě zubařů, ke kterým mají problémy se probojovat i plně kompetentní příslušníci majority). Zaznamenané příklady obsahovaly odkazy na pomoc kontaktováním specialistů v oborech: psychologie, psychiatrie, gynekologie, těhotenství, oční, neurologie, rehabilitace, interna, zubař. Zároveň pomáhají s vyřizováním zdravotní dokumentace, jako jsou zdravotní kartičky, tělesná postižení, příspěvky na auto, invalidní důchody.

3.1.8.2 Oblast „finančního poradenství“:

DÁVKY, FINANCE-DLUHY A DALŠÍ, INSOLVENCE

V oblasti financí je pomoc (ve formě poradenství) poskytována v otázkách nájmu, insolvenčí (osobní bankrot), prevence a splácení dluhů, v problematice ručení a podobných závazků, důchodů, sociálních dávek, exekucí, v problematice řešení rodinného rozpočtu, plateb za energie, poplatků za odpady. Terénní pracovníci i zde zprostředkovávají kontakty mezi klienty a institucemi, věřiteli, pomáhají s vyplňováním papírů, pomáhají vypracovávat strategie oddlužení, splátkové kalendáře, pomáhají s uspořádáním domácích financí, pomáhají nacházet řešení v systému sociálních dávek, nač má daný klient nárok a nač ne.

3.1.8.3 Oblast kriminality a konfliktů v právní oblasti:

HAZARD, KRIMINALITA, PRÁVNÍCI A PRÁVNÍ POMOC, PROSTITUTE, ROMSKÁ POLICIE, SOUDY, DOMÁCÍ NÁSILÍ, DROGY,

Problémy, které se zde řeší souvisí s prevencí kriminality, hazardu, pomocí po návratu z výkonu trestu, pomocí obětem různých smluvních podvodů, pomocí obětem domácího násilí, drogovou problematikou (poradna, výměny jehel, sběr použitých jehel). Pracovníci zde působí jako preventisté, přímo asistují obětem, doprovází k soudu, věnují se drogové prevenci v terénu. Zprostředkují kontakt s právníkem. V této oblasti existuje větší specializace, zejména v drogové problematice.

3.1.8.4 Oblast vzdělávání a mimoškolní výchovy, volného času:

DĚTI, KROUŽKY - VOLNÝ ČAS, PŘÍPRAVNÉ ROČNÍKY, ŠKOLNÍ KARIÉRY, ASISTENT PEDAGOGA

Vzdělávání a související problematika představují obsáhlou oblast pomoci, zejména protože nabízí asi největší možnost emancipace klientů. Zde se protínají aktivity škol, mimoškolních zařízení a aktivit neziskových organizací. Pomoc zde představuje předškolní přípravu, asistenci ve školách, doučování, doplňování vzdělání pro dospělé, pomoc s domácími úkoly, pomoc s hledáním škol a přestupy, podporu studia, stipendia, pomoc při komunikaci rodičů a

škol, organizaci kroužků a volnočasových aktivit, pořádání letních táborů, výletů. Helpři zde působí buď jako zprostředkovatelé nebo přímí vychovatelé, učitelé a vedoucí.

3.1.8.5 Rodinné poradenství:

VAŘENÍ, RODINA A DOMÁCÍ VZTAHY

Pokud jde o oblast rodiny a rodinné péče, helpři se věnují problematice adopcí, osvojování, dětských domovů, diagnostických ústavů, rodinných sporů, zanedbání povinné péče, pomáhají ženám, které utekly před násilným partnerem, poskytují neformální kontakt, vaření. Pomoc zde spočívá ve zprostředkování kontaktu se specializovanými zařízeními, OSPOD, pomoci s papíry, kontaktu s azylovými domy ale také jakousi neformální poradenskou činností, spočívající v prosté komunikaci a lidském kontaktu a oblíbených hovorech o vaření.

3.1.8.6 Nezaměstnanost:

PRÁCE-ZAMĚSTNÁVÁNÍ, VPP A VS

V oblasti zaměstnávání se podle svých možností pokoušejí kontaktovat zaměstnavatele, organizovat sami sociální firmy, chráněné dílny, komunikovat s úřady práce, organizovat či koordinovat veřejně prospěšné práce, brigády, zajišťovat rekvalifikační kurzy.

3.1.8.7 Oblast spojená s bydlením:

HYGIENA, KOMUNÁLNÍ ODPAD, BEZDOMOVECTVÍ, BYDLENÍ-UBYTOVATELÉ-MAJITELÉ NEMOVITOSTÍ, SPOLEČNÉ PROSTORY A SPOLEČNÉ VĚCI

Vzhledem k tomu, že většina klientů bydlí v nájemném bydlení a sociální byty nebo sociální bydlení snad s jedinou výjimkou neexistuje, starostí helperů je velmi často udržování kontaktů na majitele nemovitostí nebo ubytovatele, pomoc při údržbě okolí domů, úklidových pracích, jedna NNO vlastní jeden dům a několik přilehlých nemovitostí a organizuje zde také údržbu a rekonstrukce.

3.1.8.8 Oblast spojená s migrací:

CIZINCI-SLOVÁCI, MIGRANTI

Vyloučené lokality nejsou stabilními sídly, ale jejich situace se dosti mění podle toho, jak se mění majitelé domů, a také proměnlivá ekonomická situace a různé problémy nutí rodiny ke stěhování, takže zde probíhá určitý neustálý pohyb osob. Vedle toho ale stále trvá migrace ze Slovenska, takže helpři také pomáhají s vyřizováním této agendy.

Výše zmíněné kategorie jsou poměrně dost obecné, zejména například BYDLENÍ nebo FINANCE a dluhy mají mnoho dílčích podrubrik, která opět vyžadují specifické znalosti nebo dovednosti. UMĚT VŠECHNO pak znamená neustálý prožívaný nedostatek kvalifikace (té není nikdy dost), pocit nedostatečnosti vzhledem k problémům, které přicházejí. Tato nedostatečnost není taková, že by si dotyční nevěděli nikdy rady, ale nikdo prostě nemůže umět všechno. Dále to přispívá k dojmu, že SYSTÉM je chaotický a v provizoriu. Protože zkušenost některých pomahačů je taková, že instituce nefungují jak mají (například úřady práce nebo OSPOD), často se chápou jako napravovatelé, což ovšem zase ale vede k závěru o marnosti nebo chaotičnosti celého prostředí.

3.2 *Konkurence mezi poskytovateli*

Vedle PROVÁZANOSTI INSTITUCÍ a POLITIKY komplikace v pomoci představují vztahy mezi různými poskytovateli pomoci. Aktéři zmiňují určitý chaos, ve kterém se pomoc vyloučeným nachází. Pomoc dílem poskytují různé nevládní organizace, dílem centrální státní instituce (sem řadíme i krajské instituce), dílem místní samosprávy. Sami aktéři se hovoru o konkurenci vyhýbali nebo ji zlehčovali. Hovory o konkurenci se jim zdály rovněž patrně trochu zvláštní v situaci, kdy sociálních služeb je zjevný nedostatek, počet vyloučených lokalit i osob ve vyloučení se zvyšuje (Dvořáková 2013, s.13) a žádoucí by byl spíše nárůst počtu lidí, kteří se problematice věnují. Ovšem konkurence tu zcela zjevně existuje v rámci soutěží o granty, soutěže o legitimitu organizace či nárok služby poskytovat, soupeří se také o formulace toho, jaké služby jsou vlastně legitimní a do jisté míry také soupeří o důvěru u „klientů“. Například pojem „*klient*“, který zde používáme víceméně neutrálně, není slovo, které používají či preferují úplně všichni poskytovatelé pomoci. Soupeří se tedy i o jazyk a pojmy, ve kterých bude celý problém popisován a ve kterých se bude vyjadřovat úspěch i neúspěch.

Jedná se o určitý protipól modelu *SPOLEČNOST JE SYSTÉM, KTERÝ BY MĚL KOOPEROVAT K DOSAŽENÍ SPOLEČNÉHO DOBRA* a sice *SPOLEČNOST JE POLE, KDE SPOLU SOUPEŘÍ RŮZNĚ KVALITNÍ SOUPEŘI, KTEŘÍ VÍ NEJLÉPE KDE JE DOBRO A JAK HO DOSÁHNOUT*. Osou tohoto modelu není spolupráce a její případné chyby, ale obhajoba vlastních kvalit a kritika nekvalit soupeře. Zkoumání problému *KONKURENCE MEZI POSKYTOVATELI* je možné také podkrýt víc některé zvláštnosti, které se objevují, pokud uvažujeme pouze o institucionálním nebo politickém prostředí jako takovém. Fundamentální rovinou tohoto soupeření není ovšem ta která bezprostřední grantová soutěž a konkrétní organizace, ale **vůbec celý prostor pomoci a ideje, kterého vytvářejí**. Tyto ideje, jakási ústřední schemata, jsme nazvali **Generátory logiky pomoci (GLP)**.

3.2.1 Generátory logiky pomoci (GLP)

GLP jsou jakési super IKM, superschemata nebo „systémy“ konceptualizace pomoci, které jsme mezi helpery našli. Tato superschemata mezi sebou soupeří a jsou vzájemně exkluzivní. Jsou odpovědí na to, proč pomáhat, jak pomáhat, komu pomáhat. Říkáme jim generátory, protože sdílí určité rysy s Lakoffovou kategorií-generátorem, která je charakterizována jako určitý centrální příklad a pravidlo, které produkuje všechny další případy (Lakoff 2006, s. 98). GLP jsou také určitou logikou, která prostupuje různými situacemi a kontexty a ovlivňují další koncepty, respektive ty jsou jeho součástí (jako například kdo je potřebná osoba, kdy se má pomoc poskytovat, jaké formy má mít atd.). GLP obsahují charakteristické scénáře pomoci a úspěchu či neúspěchu; obraz potřebné osoby; místo helpera v SYSTÉMU; hranice pomoci; vztahu pomáhající-potřebný a další. Domníváme se, že minimální set otázek, na které každý GLP odpovídá, může být redukován na čtyři:

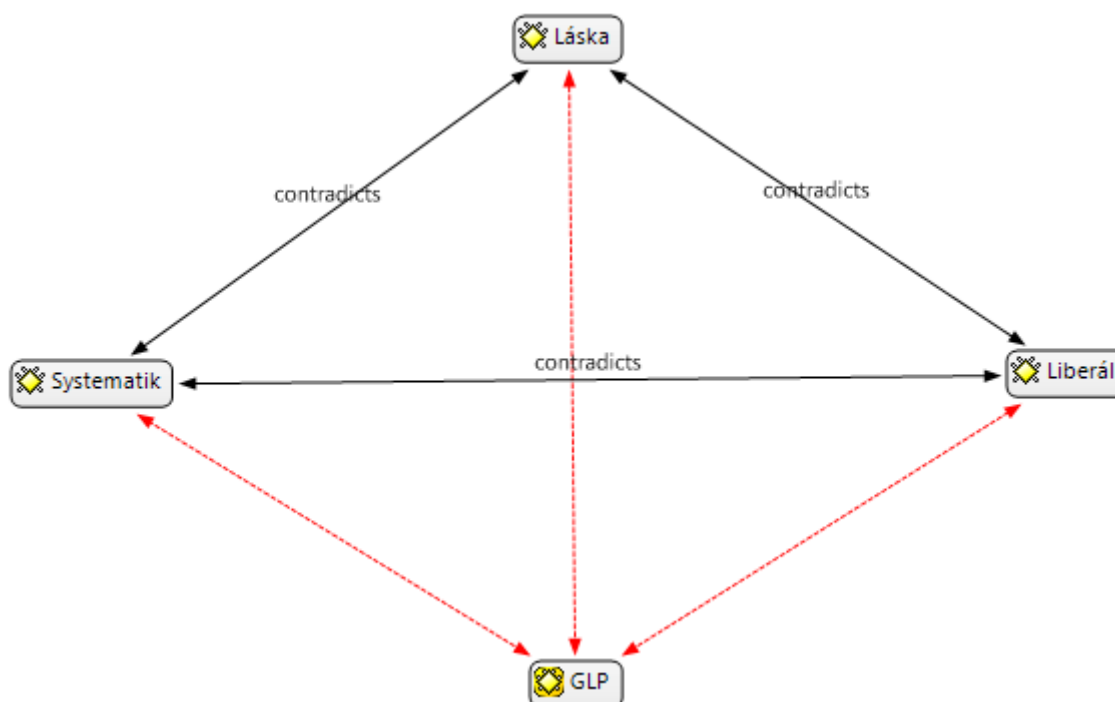
1/ Kdo identifikuje osobu v nouzi

2/ Jak velký počet osob má pomoc pokrýt

3/ Kdy lze pokus o pomoc považovat za úspěšný

4/ Čtvrtou podmínkou, kterou jsou určeny, je zmíněná vzájemná exkluzivita – každý odmítá zbylé dva.

Tři GLP, které jsme byli schopni identifikovat nazýváme SYSTEMATIK, LIBERÁL a LÁSKA

Vedle těchto čtyř klíčových principů také každý generátor obsahuje specifickou TEORII ROMSKÉ KULTURY (teorii „klienta“, proč se ocitá tam, kde je). V případě TEORIE ROMSKÉ KULTURY jde o to, že Romové vždy představují určitou otázku, znepokojivý problém, na který se musí najít nějaká odpověď. Odpovědi se přitom čerpají z různých odborných diskurzů, tak jak se v romském diskurzu objevovaly a jak jsme je popisovali v první části práce a také ze svých vlastních zkušeností.

K obecnému rámci také patří určitá časová nebo dějinná představa. Aktéři nemluví v čistě synchronních pojmech, ale srovnávají v čase (nejen srovnávají, komplexně pracují s časovou osou). Srovnávání zkušeností z minulosti se současnými je základním procesem jak individuální identity, tak hodnocení proměn komunity. Pojmy jako inkluze, integrace, desegregace jsou pojmy časovými, nikoli geometrickými, jak by se mohlo možná zdát. Samotné SELHÁNÍ SYSTÉMU je pojem, který má synchronní i diachronní charakter, pro některé aktéry systém spíše selhává, pro jiné spíše selhal. Do naší teorie je tedy nutné zařadit představu proměny. Integrace Romů je spojená s představou určité poměrně obecné reformy, ke které by mělo ve společnosti dojít nebo ke které nedošlo.

Nazvěme tento aspekt celkového rámce TRANZITOLOGIE. Vzhledem k tomu, že má obecný rámec a často poukazuje na celou společnost a její proměny, můžeme ho považovat za určitou folk-theory nebo lidovou variantu „velké“ tranzitologie, což je pojem který podle Haskella a Mamlyuka (2009, s. 1) v mezinárodním právu označuje komplex teorií, týkajících se někdejšího sovětského bloku a jeho reforem a přechodu od centrálně plánované komunistické společnosti k liberální pluralistické demokracii a tržní ekonomii. Dle těchto autorů se obecně v literatuře s tímto tématem spojené uznává, že proběhlo více „vln“ reforem či přechodů (tranzicí), nicméně celý proces či perioda je konceptualizována jako unikátní fáze lidských dějin, kterou tudíž nelze srovnávat s jinými tranzicemi, ke kterým v dějinách došlo. Dominantní přitom je motiv návratu k normálu, či záchrany před bezprávím. Možná se v tuto chvíli zdá být tato velmi obecná odbočka příliš přehnaná a široká, ale my se domníváme, že má svůj smysl, který se ukáže později.

3.2.2 Systematik

Název GLP SYSTEMATIK jsme zvolili, protože ve výpovědích zde se neustále objevují poukazy na systém, provázanost, propojenost.

3.2.2.1 KDO VÍ.

Odpověď v tomto případě zní: MY, KDO SE STARÁME, POMÁHÁME, SNAŽÍME SE VÍME NEJLÉPE, KDO POTŘEBUJE POMOCI. JE VÍCEMÉNĚ JEDNO, JESTLI POTŘEBNÍ POMOC CHÁPOU NEBO SI JI PŘEJÍ.

Systematik vychází z určité autoritativní pozice a zároveň se považuje za znalce. Nemusí to nutně být znalec romské kultury nebo duše, ale spíše jde o jasné přesvědčení o tom, že má poslední slovo. Zároveň se jednalo konkrétně o zkušené osoby, které s Romy a vyloučenými pracují nebo pracovaly. Z toho se odvíjela jistota určité důvěrné znalosti konkrétních osob a jejich situací. Jak dobrá znalost to je, není rozhodující, podstatná je suverenita, kterou tato znalost poskytuje nebo podporuje.

*Olga (2013, starostka) My jako obec jsme si před rokem zřídili tzv. sociálně-preventivní komisi, kdy předsedkyní komise je zastupitelka, která je jinak učitelkou a výchovnou poradkyní ve škole, má vystudovanou sociálně právní, takže je plně kvalifikovaná, dostali jsme podporu z Úřadu vlády na podporu terénní práce, dostali jsme peníze, takže na půl úvazku jsme ji zaměstnali jako sociální pracovníci. Tahle předsedkyně téhle sociálně-preventivní komise, **samozřejmě má nejlepší vazby a kontakty k tomu, když ve škole něco nefunguje v rámci dítěte, tak sedne do služebního auta města a dojede do té rodiny a řeší to, řeší se to operativně, pružně**, bylo obrovských množství rádo by omluvených hodin, kdy rodič napíše dítěti cokoli, jenom když dítě nechce do školy, tak rodič, protože nemá nastavení k tomu, že vzdělání je důležité, tak mu píše omluvenky. **Tak teď to funguje tak, že 2 dny není dítě ve škole, jede se zkontrolovat, jsi nemocný, fajn, máš ležet v posteli, nemáš lítat po těch vesnicích apod.** To je první efekt, kterým se podařilo obrovským množstvím snížit prostě o 50% se snížily omluvené i neomluvené hodiny jenom proto, že se po těch lidech začalo šlapat.*

Systematik ví, že pomoc nebo náprava je potřebná. Toto vědomí vyplývá z jeho autority. Zároveň s tím ale přichází paradoxně potřeba ještě většího přehledu.

Laura (2013, výchovná poradkyně): Tak proč jsme to založili. Já jsem prostě loni jsem byla na spichu z vejšky a tam mi kamarádka vyprávěla, jak dělá výchovného poradce ve škole a ještě dělá pro město jakoby sociálního terénního pracovníka a že to má obrovské úspěch, protože tam je obrovská návaznost, ve škole se dozvíte, že to dítě má nějaký problém a hned můžete v tom terénu nějakým způsobem zakročit. Tak jsem si to nechala asi 14 dní uležet a pak jsem šla za paní

starostkou s tím, že by to možná po sloučení praktický a základní školy, teda ne po sloučení, po splynutí těchto dvou subjektů v jednu školu, že by to možná efekt mělo, protože my jsme se ten rok po tom splynutí potýkali s obrovským záškoláctvím, s obrovským množstvím neomluvený absence, žejo, prostě jsme v tom tak lítali, samozřejmě s OSPODem spolupráce, to si asi dovedete představit, ti řeší úplně jiné problémy, jestli mají děti dostatek jídla a dostatek ošacení, to jestli chodí do školy je možná na 3. nebo na 4. místě, což je podle mě chyba, ale dobře, to já ale neovlivním, žejo a **tadyta součinnost s OSPODem nebyla vlastně vůbec žádná**, takže jsme v červnu byli takoví zoufalí, takže jsme svolali teda schůzku na základě žádosti paní starostky, kam teda byl přizván i OSPOD, no a ten vedoucí toho OSPODu, žejo, tak říkal že pro něj je taky problém auto a takový ty věci, žejo, tak to vám asi paní starostka vylíčila, my jsme řekli, že dost, že se pokusíme teda založit komisi sami a budem řešit problémy hned namísto, že pro nás je to to nejdůležitější, **že prostě já můžu psát každé den 3 hlášení na OSPOD, co vám budu povídat.**

Karla (2013, učitelka): A stejně je to na nic, protože OSPOD to stejně smete ze stolu.

Laura: Mě je úplně jedno co s tím ten ospod udělá, **ale já nemám zpětnou vazbu. Já se z toho OSPODU ani nedozvím, jestli v té rodině byli, nebyli, co se tam jakoby událo**, voni furt hrajou všichni jakože to jsou tajné informace, ale to že táta nemá práci já se od toho cikánečka dozvim dávno před nima, protože v té škole se dozvíte všechno, když to umíte, i jestli někdo někoho tríská.

Sociálně preventivní komise, která je takovým čistým výrazem SYSTEMATIKA (ale ne jediným) vznikla, protože selhal SYSTÉM. Napravuje ho a vytváří ho. Dalo by se říci, že se jedná o jakousi „železnou pěst účinné péče“. Akcent na SELHÁNÍ SYSTÉMU je u systematika největší, paradoxně ovšem systematik je zároveň doma v institucích, které SYSTÉM vytvářejí. Jejich systém ovšem zdá se nedostačující, kontradiktorní, spolupráce není jaká by měla nebo mohla být. S tím také souvisí potřeba systém vylepšit nebo vyladit.

Laura (2014, výchovný poradce): jenže já mám obrovské problém a obrovské dilema v tom, že tady s jednou konkrétní rodinou pracuje X organizací, je to úplně jedno, škola, sociálně preventivní komise, výchovnej poradce, NNO AB, NNO CD, neziskovky a tak, **ale nikdo si ty informace nedá dohromady a nesejdem se a neřekne – byli jsme konkrétně u Oláhů a byl tam tenhle a tenhle problém, podařilo se nám nasměrovat tu rodinu někam jinam, to se nedozvíme.** Protože oni tvrdí, že prostě že my nemáme přístup jako sociálně preventivní komise k těmto informacím. To mě na tom hrozně rozčiluje. Takže se ani nedivím paní starostce, že má, co se týče NNO AB, kterej třeba umí dělat prevenci co se týče drog velice dobře, ale neumí dělat tu práci s tou rodinou...

*Olga (2013, starostka): No město si to stanovuje, ale jde o to, že ty neziskovky s vámi prostě nepracují, zákon jim neukládá, aby s vámi. Mně by se líbilo, kdyby přišli a řekli, my jsme nějaká nezisková organizace a my bychom chtěli dělat ve vašem rajónu, to a to, co vy na to. Já řeknu ok, to se mi líbí, běžte do toho, máte zelenou, s tím nemám problém. Ale vadí mi z druhé strany, že mi tady operují nějaké neziskovky, které dostávají státní peníze, dělají s našimi klienty, **ale já nevím co.** Mně je to jedno, se kterým dělají, já to nehodlám řešit, mě to nezajímá, **ale chci vědět co se mi v mém rajónu děje.***

3.2.2.2 JAK VELKÝ POČET OSOB MÁ POMOC POKRÝT

Odpověď na otázku kolika osob se pomoc má týkat je, musí být v principu zajištěna pro většinu a nejlépe všechny. Systematik také ví, kterých osob se pomoc týká, případně hledá prostředky jak to autoritativně zjistit.

Olga (2013, starostka): My máme, 1x za 2 měsíce ta komise zasedá, kde samozřejmě nemohou být uváděna jména, ale předsedkyně komise informuje, kolik rodin navštívila, kolik intervencí bylo provedeno apod., aniž bychom měli jakoukoliv licenci na poskytování sociálních služeb, to je na začátku. Pak je druhá oblast, kterou se zabýváme a to je zaměstnanost, která je hrozně důležitá v této oblasti, protože tady není žádný velký zaměstnavatel. Nám se podařilo přes úřady práce, přes jejich různé evropské programy, poslední program je Nový začátek pro Kraj, který startuje 1.8., my v tuhle chvíli máme v oranžových vestách 29 Romů, s tím, že dalších 13 nám jich nastupuje 1.8., takže 42 lidí jsme dokázali přinutit k tomu, že chodí do práce.

Jiný výraz pro otázku po počtu je, KDO JE POTŘEBNÁ OSOBA. A i opět zde jsou to potenciálně všichni bez rozdílu etnicity, pohlaví atd.

*Olga (2013, starostka): My o tom nerozhodujeme (podle jakého vzdělávacího plánu pojedou konkrétní třídy), to rozhoduje kraj, ale zůstalo to stejné (po splnutí základní a praktické školy), menší počet dětí oni tam mají taky, jim se podařilo do těch tříd dostat asistenty. Bývalá ředitelka měla obavy, že ty děti se budou vzájemně diskriminovat, že si budou vzájemně nadávat, to vůbec není pravda. Problém co se týká bílý a černý není, to se týká výš. Ty děti spolu v těch třídách spolu žijou, i v těch normálních třídách, chodí tam Romové, chodí tam bílí. Mezi těmi dětmi problém není, problém je až od těch 15ti či 16ti let, a to je podle mě vyloženě dané nějakou společností. Protože ty děti jsou na sebe zvyklé odmalinka, že v té třídě je cikán a bílej. **Pokud ta učitelka to dokáže***

regulovat, dokáže to nastavit, dokáže ty děti motivovat, že není potřeba rozlišovat jestli ty jsi cikán nebo ty jsi bílý, pak to funguje.

Integrační aktivity – ať se jedná o školu, volný čas, práci, dluhy atd. – jsou zde prezentovány nikoli jako integrace určitého etnika či kulturní odlišnosti, ale jako podřízení se určitému pravidlu.

Z toho také vyplývá vztah pomáhajícího a potřebného. Pomáhající je ideálně shovívavá, ale zároveň přísná osoba. Naopak potřebný je osoba, která z různých důvodů nedostačuje a potřebuje vedení.

*Olga (2013, starostka): Myslím si, že je to obrovský úspěch (zaměstnávání Romů), s tím, že samozřejmě má to svoje plus a minus. Je velký problém najít k těmto lidem tzv. koordinátora, což je místo, které může být dotováno úřadem práce, ale najít člověka, který je schopen tyhle lidi de facto řídit a pracovat s nimi, **protože ti lidé, jejich inteligence není nic moc, tři čtvrtiny nemají ukončené základní vzdělání, ti lidé nemají v sobě pracovní návyky, s těmi lidmi se musí dělat jako s malými dětmi.** Podařilo se nám na místech koordinátorů máme 2 bývalé příslušníky policie, kteří dostali výsluhu, šli na úřad práce a my jsme na ně potažmo dostali zase dotaci a tihle bývalí policajti nám řídí tyhle Romy. Sami, klidně vás s tím Igorem můžu dát dohromady, ten když do toho šel, tak řekl, že v životě nenapadlo, že bude dělat s cikánama. **On dokonce tady dělal náčelníka na stanici, že ho v životě nenapadlo, že k nim si nakonec vytvoří v 50ti letech nějaký vztah, že s nimi bude schopen s nimi dělat.** Dnes změnil svůj názor natolik, že říká, není trest vyhodit někoho z práce, ale trest pro toho člověka je ho v té práci udržet, to je pro ně trest, že musí pracovat. **Samozřejmě funguje tam nějaký nástroj cukr a bič, nám z toho vyllynuly spousty věci, kdy mzdu, oni nemají účty, mají mraky exekucí, tak mzdu jim musíte dávat v pátek, nesmíte jim dávat mzdu v pondělí, úterý, protože pak je nevidíte 3 dny, takže se jim vyplácí v pátek, aby si do pondělka vyčistily hlavičky a v pondělí mohli přijít.** Ráno jim rozdělí práci a odpoledne musí jít, a každého, jako v té škole jako jsou motivace, ohodnotit, dnes si nic neudělal, dneska ti nemůžu napsat 8 hodin, které jsi tu strávil, ale máš práci za 6, jak to, že tohle máš, tohle máš taky blbě.*

...
Navazuje na to, my začínáme teď v pondělí, pokud jste jeli přes město, máme rozkopané město jeden úsek, vyndávají se dlažební kostky, my jsme té firmě, když jsme dělali zadávací dokumentaci na stavební práci, dali jsme si tam podmínku 10% zaměstnání lidí ze sociálně vyloučené a nebo podíl města v rámci veřejně-prospěšných prací. Ultimátnímu Stavebnímu Gigantu, ti co to vyhráli, se jim to moc nelíbilo, já jsem jim nakonec vysvětlila svoji myšlenku, svoji pointu, takže s tím

souhlasili a **naše lidi ty chodníky rozebírají**. Není to jenom o té práci, je to o té motivaci, že se podílejí na něčem co se bude vytvářet nového.

Systematik může být velmi autoritativní, ale od subjektů své péče se nedistancuje, mluví o nich jako o *našich lidech, našich dětech*, preferuje „mluvení k věci a bez vytáček“. Nemá problém se subjektu dotknout, poplácat, jednat přímo (ovšem z pozice toho, kdo má moc).

Badatel: V čem se třeba neshodnete s těmi neziskovkami, když s nimi komunikujete nebo tak?

*Olga (2013, starostka): My se neshodneme v přístupu k těm lidem, protože já chápu, 108 znám, mám ji nastudovanou. Neziskovky jsou toho názoru, že oni nemůžou tu službu těm občanům vnutit, oni s nimi musejí v rukavičkách. **Řeknu na rovinu, my s nimi až tak v těch rukavičkách, my s nimi nejednáme v rukavičkách, snažíme se jim natvrdo říct, jak to je.***

Igor (2013, koordinátor zaměstnávání): Jo tak, pochválím je, vynadám jim, já třeba přijdu, já to řeknu, dostane výchovného facáka, opravdu, ne že bych je mlátil, když jste se na mě podívali.

Přijdu, takové jako a oni to ode mě berou, nevím jak je motivujeme. Myslím, že to zatím funguje.

*Olga (2013, starostka): Samozřejmě pracujete s historií, já mám ještě tu výhodu, že část těch rodin jsou mí bývalí žáci, **dneska jsou to rodiny, které vytvořily další početnou rodinu, jsou to mí bývalí žáci, já tam absolutně žádný problém nemám.***

Badatel: Máte je jakoby pro sebe pracovně, ne jako lidsky nějakým způsobem jako otypované?

Olga: Samozřejmě, že je mám otypované. Jestli tím chcete říct, co mám od kterého Roma očekávat, tak to vím.

Olga v rozhovoru zdůrazňuje až rodinné spojení a také osobní znalost, která jí vzdaluje od zobecňujícího rasismu. Problém, jak v jednom rozhovoru, který jsme zmiňovali dříve, uvádí Igor (2013), pro systematika není v barvě kůže, v etnicitě – nominální rasismus odmítá – ale v tom, zda daná osoba **dodržuje pravidla**.

*Olga (2013, starostka): Teď když půjdeme městem, půjdeme se podívat, tak zjistíte, že nám se Romové sami dobrovolně hlásí do práce, **až tak jsme si je dokázali nějakým způsobem zpacifikovat**. A i to je špatně, vy dáváte Romům práci, my ti ji dáme taky. Rom se vám opírá o lopatu, tak ať se opírá, ty se za ty prachy, které on za to dostává, těch ušmudlaných 8000 čistého, ty to nebudeš chtít dělat, tak to nekritizuj. Zase ti lidé, permanentně jim musíte říkat dokola, omílat, ano oni neodvedou 100% práci z těch veřejných prací, ale odvedou zase, ta jejich práce je tady*

vidět, já na tom trvám a já jsem pro, aby to takto fungovalo, musí to fungovat ale za pomoci státu, proč by to za pomoci státu fungovat nemělo, když ten stát je ochoten vyplácet jim sociální dávky.

3.2.2.3 KDY LZE POKUS O POMOC POVAŽOVAT ZA ÚSPĚŠNÝ

Cesta správným směrem je nastoupena právě tehdy, když lidé PŘISTOUPÍ NA PRAVIDLA HRY.

Olga (2013, starostka): Určitě, ten vztah se mění, ty lidi, kteří přistoupili na ta naše pravidla hry, tak dneska už nemají dluhy, my jim od těch dluhů pomáháme, my s nimi dokážeme řešit nějaké splácení a nepotřebujeme neziskové organizace.

*Olga (2013, starostka): Oni to berou, oni to prostě, samozřejmě my jsme pro ně asi authority, oni k těm autoritám pořád, aspoň někteří k nim mají nějakou úctu. Mám příklad ze včerejška, jak jsme postavili ty nové odpočívky, tak jsme jeli s těmi kontrolory a na té jedné vprostřed seděli dva, roztažené nohy a seděli proti sobě, tak jsem zastavila, oni čekali co se bude dít, pochopili, já jsem neřekla jediné slovo, a sedli si na tu lavičku normálně. **Prostě to tak je, mohla jsem na ně zařvat, vy magoři jak to sedíte, nevíte, že se sedí na židli ne na stole, ne jenom jsem se podívala, ukázala jsem a oni slezli. Ale to je přesně ono.***

Badatel: Jak jste ho motivoval, aby vám zůstal, paní starostka říkala, že jste to dokázal?

Olga (2013, starostka): On to umí.

*Igor (koordinátor): No jak je motivuji, vynadám jim, že musí chodit do práce, **musí být přísnost.***

Badatel: Vy jste říkala, že dostanou tu minimální mzdu + sem tam nějakou odměnu.

*Olga (2013, starostka): Odměnu ano, pokud pracují příkladně a dobře, tak Igor jim každý měsíc navrhuje odměny. Ale je to správné, já vím, vy jste třeba ve školství, tam to taky není, ale v podnikatelské sféře to funguje tak, že když makáš, tomu podniku ty prachy přineseš, tak máš dostat zapláceno. **Jenom ten stát je postavený na hlavu.***

*Olga (2013, starostka): No jasně, my nemáme problém, říkám Igor dokázal obejít ty lidi, udělat dohody, spousta z nich si zaplatili třeba poplatky tím, že si je odpracovali, to je práce Igorova, jeho plus, jeho pochvala, protože tím pádem za prvé nemáte nedobytné pohledávky, máte zaplacené poplatky za odpady, **takže máte tohle pod kontrolou** a podle mě to zase i **vychovává**, je tam výsledný efekt těch lidí, že si musí uvědomit, že nic není zadarmo.*

Dalším velmi důležitým aspektem je **zásluhovost** – jediná možnost přijetí pomoci je její zasloužení si, tj. opět přistoupení na PRAVIDLA. SYSTEMATIK předpokládá, že neštěstí a bída jsou dílem nezbednosti a nevychovanosti, nízkých a zpustlých pudů a potřebný se jich musí zbavit, aby se spasil. Kdo mu v tom nepomáhá (ohněm a sírou), nepomáhá vůbec.

*Laura (2014, výchovný poradce): A jako peníze na volnočasový aktivity, podívejte se na jejich internetový stránky (jistě NNO) a ... já jsem... já pomůžu každý Romce, která mi řekne pohlídej mi vodpoledne dítě, postarej se o jeho volnočasový aktivity, **ale když bude mít práci, ne když bude ležet na gauči!** Prostě, nezlobte se na mě. A to tady je. A to dělá NNO AB a to dělá NNO CD a to mě štve. Nikdy se to nedá dohromady ty organizace abysme věděli, že třeba s tou konkrétní rodinou problém je, tak my tam jedeme 3x, OSPOD tam jede 2x, možná tam je NNO CD... protože já těm lidem můžu akorát říct.... je tady NNO CD, je to organizace, která vám může pomoci, chcete na něj kontakt? A to je všechno, co můžu udělat v rámci těch tajnejch informací, jak oni tvrdí. Já jsem si je pozvala do školy, já jsem s nima měla jednání a říkám pojďte holky, uděláme to tak, abysme tý rodině opravdu pomohli. **To si furt jako každej vaříme na svým písečku a nic se nedělá.***

SYSTEMATIK se nezajímá o to, co si o jeho pomoci ve svém nitru potřební myslí, jak ji berou – jestli je to jen povrchní přizpůsobení, nebo skutečná změna postojů. Pro něj je důležité, že přistoupí na pravidla, že změní své chování, že vyřeší svou situaci. V duchu může dotyčný snít o hracích automatech, horách obleční a dotykových telefonů, pochromovaných autech, kouření, alkoholu atd. Ale pokud automaty nehraje, nezadlužuje se, nekouří ve škole a pracuje, je vše v pořádku. Dominantním prostředím pro GLP SYSTEMATIK je institucionální sféra škol, místní samosprávy, policie.

3.2.2.4 EXKLUZIVITA VŮČI OSTATNÍM GLP

3.2.2.4.1 Vztah ke GLP liberál

Pokud jde o GLP LIBERÁL, vztah je antagonistický. Určité principy – zejména princip rozhodnutí o přijetí pomoci, které musí klient udělat, aby se vůbec mohlo začít – je pro GLP SYSTEMATIK – nepřijatelný. Pohled na NNO, které jsou typickým nositelem GLP LIBERÁL, je velmi kritický.

Olga: Dám vám klasický případ, na čem jsme narazili, máme povinnost, vybíráme poplatky za

odpady 500 korun na hlavu, Romové ty poplatky neplatí. Já jsem vysvětlovala té sociální pracovníci, která v tom terénu dělá, **že by nebylo od věci, že ji dokážeme dát seznam, nebo prostě říct, ve kterých rodinách je problém, ať za tou rodinou jde a vysvětlí ji, že pro tu rodinu je lepší, když si poplatek zaplatí, nebo město dalo návrh a máme to i ve zpravodaji, že si to můžou přijít odpracovat, odpracují si 500 korun, musí odpracovat 12-13 hodin, dostanou hrubého, odečtou se daně, my uděláme jednoduchou dohodu o provedení práce a můžou si ten poplatek zaplatit. Takže výraz, že na to nemám peníze, to ne - aby šla a tuhle myšlenku se snažila těm lidem přenést. Ani jeden, se kterým by ona nějakým způsobem dokázala pracovat, aby ho přivedla a řekla heled'te on chce si to odpracovat. Ale řekne vám: já s ním řeším exekuce. Já říkám, **že to už je špatně, vy s nimi musíte řešit na začátku to, že teď to mají za „pětikilo“ a exekuci pak mají za „devítku“**. Zatímco nám samozřejmě se tohle podařilo, oni vidí, ta komunita mezi sebou teďka, že my s těmi lidmi už pracujeme, oni je do té práce chtějí, protože oni zjistili, že je to nakonec pohodlnější, že mají každý měsíc svoji jistotu a těch 8-9000 mají, protože my jsme natolik féroví, že když on odvede dobrou práci z pohledu koordinátorů, že dostane třeba tisícovku nebo dvě navíc, ty dostane od obce na to žádnou dotaci obec nemá. Oni už pochopili, že tak je to asi dobře, že tak by to asi mělo být. To si myslím, že je v pořádku. Nakonec tohle je cesta k tomu, aby to fungovalo. Má to jedno velké úskalí, velký průser na konci, že my ty lidi, které máme na veřejně prospěšných pracích máme je dotované jenom jeden rok a po roce těm lidem řeknete čau a oni jdou zpátky na úřad práce.**

LIBERÁLNÍ přístupy, které spoléhají na impulz potřebného, jsou podle Systematika neefektivní.

Olga (2013, starostka): Já osobně jsem toho názoru, aby služby poskytovala naše příspěvková organizace, bližší košile než kabát, mám k tomu milion důvodů, za prvé, ředitele příspěvkové organizace si můžu de facto já nebo město si ho může ovlivňovat, když nebude plnit se svými podřízenými to co má, můžu ho vyhodit, můžu ho vyměnit. Protiargument, vysoutěžím si neziskovku, s tou budu mít smlouvu, ale řeknu na rovinu, zkušenost s nimi je taková, že **neziskovky mají krásně udělané papíry, to pí úr, ale tu práci, ten terén s těmi lidmi prostě nedělají**.

GLP SYSTEMATIK podezřívá LIBERÁLA z toho, že svou práci předstírá a že se jedná pouze o chytrý marketingový trik, jak ulovit veřejné prostředky na charitativní promo.

Olga (2013, starostka): Říkám ... a mě překvapuje **co vy tady u nás v rajónu pohledáváte**. No já tady poskytuji sociální služby. Říkám, no to je bezvadné a že byste to řekl, zastavil se, jak dlouho je

poskytujete? No půl roku. Říkám, bezvadné, co třeba jít a zastavit se tady na úřadě na 15 minut? Já nemám čas. Říkám aha. Když jsem slyšela kolik peněz na to dostal, že na to dostal skoro milion. Kdybych já ten milion dostala já tady na tu práci s těmi lidmi, tak ho určitě využiji jinak. Říkám kolikrát tam jste, říká 1x za 14 dní, říkám, aha a jak dlouho, no na hodinu, říkám, nemohla bych se přijít podívat? On říkal, no víte ono se to mění, já říkám aha. Nakonec zjistíte, že teda 30% té částky jde na administraci, 30% jde na cestovné z toho milionu a nějaký malinký zbyteček skončí v tom terénu. A je tohle dobře, to není dobře. Když pak máte takové indicie a takové zkušenosti, tak se vám do těch neziskovek ale fakt, opravdu nechce.

V citaci výše je dobře vidět ten kontrast – SYSTEMATIK (Starostka) považuje katastr za svůj rajón, místo, které potřebuje mít pod kontrolou, a náhle zjistí, že tam kdosi cosi kutí na své triko – a ještě pro ni tak neefektivním způsobem. Ovšem nejde jen o názory na přístup, ale i o reálnou konkurenci.

Olga (2013, starostka) Pak se dostaneme do situace, do které jsme se dostali my, že když jsme zpracovávali tenhle projekt, řekli jsme, že budeme dělat sociální služby, že to musí navázat a že máme naše obyvatele a oni nám řekli, no jo, ale u vás podnikají 4 neziskovky, oni tam ty sociální služby dělají. My jsme najednou zůstali s pusou dokořán, jak někdo si mohl napsat naše lidičky, ty naše indikátory do svých tabulek, aniž bychom je v terénu my viděli. Rozumíte mi k čemu došlo. I přes tohle jsme se museli nějakým způsobem přehoupnout. Není to jednoduché, občas je to na mrtvici.

Nejde ovšem jen o konkurenci ve službách, ale i konflikt přímo v rovině pomoci:

Igor (2013, koordinátor zaměstnávání): Jo takhle, já jestli nejste z občanského sdružení, budu pomlouvat občanské sdružení GH, já tomu říkám „blázinec“, protože když přemluvím nějakého cikána, aby šel do práce tak teď konkrétně se mi stalo, že mi řekli, my se jdeme zeptat na GH jestli se nám to vyplatí, jestli nám nestrhnou sociální dávky a dávky takové a takové. Takže se poradil a nepřišel do práce, měl přijít na ty chodníky dělat, byli jsme domluvení a jim vysvětlí tady to občanské sdružení, že je lepší ležet doma a dostane ty samé peníze.

Tento komentář poukazuje na hlubší konflikt – pro systematika je podstatné dodržení pravidel a objektivita, tj. lepší je vždy když Romové pracují – vychovává je to a vylepšuje to jejich veřejný obraz bez ohledu na to, co si o tom sami myslí a jestli je to pro ně konkrétně osobně

výhodné. Liberál akcentuje naopak úhel pohledu konkrétního člověka a to, zda je to či ono pro něj konkrétně výhodné či ne. Vzhledem k tomu, že nastavení dávek a minimální mzdy je takové, že pracovat za minimální mzdu se nevyplácí, musí SYSTEMATIK švindlovat a tlačit ve prospěch svého cíle a v bezprostřední neprospěch konkrétní osoby, LIBERÁL odhalením pravdy zase prospěje bezprostředně konkrétní osobě a uškodí obecnému obrazu (potvrdí stereotypní vnímání). Oba jsou samozřejmě v nešťastné situaci, vyvolané okolnostmi, které ani jeden nemá pod kontrolou – jako je nabídka zaměstnání v místě, výše minimální mzdy a struktura sociálních dávek⁵².

Igor (2013, koordinátor zaměstnávání): Ty hloupější, my je přesvědčíme, že mají jít do práce, my je přesvědčíme, že něco udělají a udělají nějakou práci za tu minimální mzdu, ale když půjdou a někdo jim takovéhle občanské sdružení, které ještě navíc živí stát, jim tohle doporučí, že nemají dělat, tak potom to je špatně.

Ve výše zmíněném aspektu **zásluhovosti**, který je tak důležitý pro GLP SYSTEMATIK, se skrývá podobný paradigmatický konflikt. Jak jsme řekli - kdo potřebnému, který je vždy osobou na scestí, která sama neví, nepomáhá (ohněm, sírou a třeba milosrdnou lží – což znamená zvenčí, z pozice autority), nepomáhá vůbec. A to není jen věc rozdílného názoru na metodiku, to je věc morálního odsouzení a odtud se taky bere to rozhořčení.

SYSTEMATIK ovšem má také skeptický pohled na pravdopříchylnost LIBERÁLA, jak bylo řečeno, nepohybují se v prostředí, které by umožňovalo existenci tak docela bez fint.

Laura (2014, výchovný poradce): co se týče NNO AB, protože já z toho kraje pocházím a vim, jak to v tý Betě vypadá, že když tam jede televize, tak tam prostě makaj členové NNO AB a ne samotní Romové a pak tam Rom stojí se štětkou a dělá, že si sám vybilil chodbu, to je ale lež. A já to vim, jako vim to jak od těch Romů se to dozvim, tak se to dozvim i ze strany třeba takový tý, ježišmarja... v Deltě existuje taková ta správa těch bytů, jako OPBH, jo to jste viděla Gejza jak tam držel tu štětku, ale my jsme tam ty sklepy tejden předtím vyklízeli. A to mě přijde jako lhaní.

Je nutno opět zdůraznit, že pozorujeme paradigmatický střet, nikoli soud, který by rozhodoval o pravdivosti SYSTEMATIKOVA hodnocení LIBERÁLA.

⁵² Na dané téma by se dalo donekonečna spekulovat a je to skutečně paradigmatický střet. Jak ví například SYSTEMATIK tak jistě, že určité osobě prospěje vylepšování obecného obrazu a vychovávání? Kde se bere jistota LIBERÁLA, že vyhovění impulzům určité osoby je pomoci této osobě? Atd.

3.2.2.4.2 Vztah ke GLP LÁSKA

Vztah ke GLP LÁSKA je rovněž odmítavý. Lásky může nastat pouze pokud si jí potřební zaslouží tím, že respektují pravidla a úsilí pomáhajícího.

Olga (2013, starostka): Já jsem sama říkala, dejte nám pilotní projekt, město bude vyplácet sociální dávky, ty lidi známe a dokážeme s těmi rodinami říkám, máme sociálně-preventivní komisi, Igor byl třeba také proti tomu, proč tu komisi máme, ale dneska ta komise dokáže pracovat s celou tou rodinou, když do té rodiny jede, zjistí kolik mají dětí, teď zjišťuje jestli chodí do práce, nechodí do práce, jestli jsou hlášeni na ÚP, nejsou, proč nejste hlášeni na ÚP, dokáže to dát do nějaké vazby, dokáže spolu spolupracovat a tohle nám neziskovky dělat neumějí.

Do té míry, do jaké GLP LÁSKA zdůrazňuje romskou odlišnost, SYSTEMATIK obviňuje lásku z toho, že podporuje, probouzí, oživuje latentní rasismus v majoritní populaci a způsobuje komplikace a zabraňuje tak pomoci i reálné desegregaci.

Badatel: Asistenti a přípravné třídy jsou od devadesátých let...

*Sylvie (2013, ředitelka ZŠP): Já když jsem žádala o prvního asistenta romského, tak jsem horkotěžko dala dohromady 30% Romů ve škole a teď máme asi 70%. Je to, já vidím taky takovou jako, **protože to ty média a vůbec ty neziskové organizace to prostě vyostřují, ty prostě tady pěstují v té majoritní společnosti pěstují k těm Romům nenávisť, protože furt vo tom melou, jak se jim a to není dobře tohleto...** A já vidím i to, že ty bílí rodiče se poměrně dost brání ty děti sem dát, protože právě, protože právě je tady tolik těch Romů, to dříve nebylo. I ta přípravná, když... my máme vopravdu tam většinou Romů a když je tam bílý dítě, tak je to dítě opravdu s nějakým problémem a nebo mě znaj ty rodiče a já jim říkám: mezi dětma ve škole problém nebude, to my si tady srovnáme. Problém bude, když se tady budete stýkat s těma rodičema. Žejo, protože matky většinou jsou uřvaný, žejo, teď jsou sprostý, před školou nesmí tady kouřit, takže hulej támhle někde na ulici a pro někoho to může bejt nepříjemný se takhle setkávat no. Smrděj dost často kouřem, i ty děti. Dneska zrovna mi říkala jedna paní učitelka, že říkala otci ať dohlídne na to, aby se holka myla... protože to je hrozný, ještě k tomu tohle.*

Pointa zde je ta, že potřební jsou dle SYSTEMATIKOVY pozice dost často těžko snesitelní pro majoritní bílé obyvatelstvo, pobuřují ho a zneklidňují a vyzdvihování nebo oslavování odlišnosti má pouze ten efekt, že latentní rasismus majority se probudí a exploduje. Tím lze také vysvětlit bagatelizování rasismu u některých předcházejících výpovědí Olgy a Igora, kteří o intenzivní

rasistické panice ve svém městě věděli, nicméně rasismus prezentují jako cosi nepatřičného⁵³.

3.2.2.4.3 Teorie romské kultury

Teorie romské kultury vysvětluje odlišnosti Romů a jejich vztah k majoritě. Ač z hlediska pomoci pro systematika nehraje romská kultura roli (kromě jisté tolerance, která má být dopřána), podstatná jsou *pravidla hry*, specifická kultura není Romům upírána. Kultura vysvětluje to na Romech nezvyklé a nepochopitelné, případně hůř tolerovatelné:

ROMOVÉ JSOU ŽIVÍ A NESPOUTANÍ (NA ROZDÍL OD MAJORITY)

Laura (2013, o rasistických náladách ve městě): Takže to jak Romové žijou to vám nemusím vyprávět žejo, žijou na ulici, v létě, houfujou se, večer, je hlahol, jsou hluční ... my jsme na to zvyklí a prostě tak to je. Ale ostatním lidem to vadí. A vadí jim to čím dál tím víc.

ROMOVÉ DRŽÍ POSPOLU (NA ROZDÍL OD MAJORITY)

Badatel: Oni mezi sebou mají nějaký problém, závidí si jenom nějaké ty dávky, nebo je tam nevraživost kolem těch peněz, ale že by byly nějaké konkrétní příklady, kdy oni se, opravdu je mezi nimi boj bílý – černý, něco takového není?

Igor (koordinátor): Tak to ne.

Badatel: Žijou spolu všichni tak různě, jak jsou zvyklí.

Mat: Oni jenom ta komunita, jsou schopni si více pomáhat než my bílí.

Badatel: Romové, ale ne na stranu těch bílých.

Mat: Ale spíš ten cikán pomůže tomu bílému.

St: Opačně asi tohle nefunguje.

Mat: Opačně to tolik nefunguje⁵⁴.

...

Badatel: A ta semknutost... to je i na úrovni mezi těma ročníkama, když tam mají ty děti

⁵³ S poukazem na náš Fanonem inspirovaný rozbor negrofobie se také domníváme, že souvislost všech témat ve výpovědi výše není náhodná. Sylvie výslovnou teorií proticigánského rasismu neuvádí, nicméně to jak spojuje akcent na odlišnost, nenávist a zdroj nenávisti v percipovaném kolapsu vychování a hned připojuje asociaci na historiku, kde učitelka chce po otci, aby dohlédl na hygienu své dcery, svědčí o tom, že si je vědoma komplikací, které čeká na cestě inkluze skrz houští morální paniky majority k desegregaci. A před touto morální panikou kapituluje. Tyto úvahy jsou znepokojivé, ale vzhledem k akcentu, který se na to klade (Sylvie to v rozhovoru říká jako jakýsi objev, tlustě podtrženo), je nelze opominout.

⁵⁴ Postřeh, který Igor uvádí, o jednosměrnosti pomoci, která paradoxně směřují spíš od CÍKÁNŮ k BÍLÝM, je patrně míněn jako moralistický poukaz na hierarchii, kdo se koho štítí, straní, odtahuje. Paradoxní je tato úvaha v souvislosti s představami o krádežích a zneužívání dávek, dokonce i v souvislosti s distanciací. Ovšem je otázka, jakou komunitu má Igor na mysli, jestli v rámci nějakého rodu nebo transrodinnou.

sourozence?

Laura: No ano, samozřejmě. Obzvláště tam je to vidět.

Karla: No jasně, drží pospolu, starší hájí mladšího i když jsou třeba v nepravu, ale starší prostě vystartuje.

Tato kultura by měla mít jakýsi pradávny začátek a velkou trvanlivost. Tím se vysvětluje, proč se změna k lepšímu nedaří a legitimizuje se tím také výše zmíněná odlišnost, která majoritu jinak popouzí:

ROMOVÉ MAJÍ PRAKTICKY NEMĚNNÉ TRADICE

Karla: že u tý romský komunity, ty určitý tradice, ty se nevykrátěj ani pět ani za deset let

Laura: Ale pozor, já jsem poprosila XY, která je náš regionální konzultant, jsem jí poprosila, nešlo by třeba udělat školení pro ty kantory? Ty tradice a tak. A kdo by tam přišel, šla bych tam já, Karla a tím by to skončilo.

Laura: Ta romská rodina ale i bílá rodina přenáší velmi často svojí zodpovědnost na školu. Ale u těch Romů, voni ty děti svoje vopravdu milujou, voni by za ně dejchali, ať už je to tak nebo tak, ale prostě – oni se chovaj jinak, než ty bílý děti. Já to můžu teď potvrdit po tom roce.

Badatel: A v čem to je?

Karla: To jsou tradice, tradice, vždycky prostě u Romů ta rodina, ta široká rodina ta velkorodina, ta fungovala velice dobře, tam to bylo prostě daný. Staří, starší, mladší, byla tam úcta k rodičům, je teda pravda, že oni vyznávají jiný hodnoty třeba než vyznáváme my, ale tohleto tam prostě fungovalo, ta semknutost prostě, máš průser, my ti pomůžeme, to tam prostě je, to tam běží. Tohle tam nesmírně funguje, vždycky to tam fungovalo. Nevim, když kočovali...

Tato pradávna a kuriózní kultura nicméně je jen zvláštností, která Romům nebrání přijmout pravidla majority, ba akceptovat i její smysl pro humor:

DOBŘÍ ROMOVÉ SE OD TĚCH ŠPATNÝCH CIKÁNŮ DISTANCUJÍ

Badatel: To vám říkali Romové, že to cikán zničí?

Olga (2013, starostka): Jo, jo.

Badatel: Sami o sobě?

Olga: Jo.

Igor (koordinátor zaměstnávání): Mám jednoho cikána, který mi obden vykládá vtipy o cikánech. Přijde a říká: už jste ho slyšel?

DOBŘÍ ROMOVÉ PRACUJÍ, ALE JE JICH MENŠINA

Badatel: Vy vřdycky za to máte nabídnout práci, že jí je tady tolik, že máte jim šanci nabídnout tu práci?

Olga: Jo práce máme dost.

Igor : Zase, jich je tady 500, my se bavíme o 60-70 lidech.

Olga: 60-70.

Badatel: Víc nechce pracovat?

Olga: Ne.

Igor : No tak někteří nemůžou, jsou invalidi, starší. Já беру těch 500.

Badatel: Tady máme Romů.

Igor : Práceschopných, těch kteří by mohli, tak 200.

Badatel: Z toho tak 60 pracuje.

Igor : Tak 1/3 má chuť pracovat. Já bych to tak viděl. To je můj takový odhad.

Olga: Já s tebou souhlasím s tímhle číslem, to si myslím, že je reálný odhad.

ROMOVÉ RESPEKTUJÍ AUTORITU A JSOU LOAJÁLNÍ

Karla: Já jsem dost tady chodila do romských rodin a když mi třeba kluci XX hejblí žlučí tak mě to bylo jedno, já jsem tam vběhla, seřvala jsem je před rodičema na tři doby a nikdy se mi nestalo, že by mě prostě rodiče řekli, co si to tady dovolujete, naopak...

Laura: To je dobře, že jste přišla paní učitelko, že jste nám to řekla.

Karla: Při posledním mém velkém výstupu kdy jsem řvala, že mě muselo bejt slyšet až na radnici a že já neřvu, já to moc nemám, ale já jsem řekla mě to je jedno, že jsou tady vaši, já vám ty huby propleskám, tak vona se votočila a říká: A já vám klidně k tomu dám ještě vařečku.

SYSTEMATIK tedy má jakousi orientalistickou představu o exotických Romech, kteří se řízením osudu octli v české kotlině, do které zapracovává i rušivé motivy, ale celek je zachován. V exotičnosti Romy toleruje, pokud se dokáží přizpůsobit. To je podle něj také jejich jediná šance, protože majorita příliš divokou exotiku nesnese. V jejich exotičnosti se na ně dívá jako Prospero na Kalibána – Dana Bittnerová v průběhu našich diskusí navrhovala tento přístup nazvat *postoj bílého muže* a navedla tak mou pozornost na kolonialistickou literaturu. Minoritní kultura je respektována, ale jen jako jakási archaická nebo nedozrálá a napůl zapomenutá⁵⁵.

⁵⁵ A postoj Romů samotných k té kultuře se Lauře zdá lajdácký, když i ten svůj jazyk zapominají.

Sylvie (2013, ředitelka PŠ): A kdo umí romsky? Voni sami neuměj.... Svatava (romská asistentka) myslim že umí nějaký slova, ale romsky asi neumí.

Badatel: A ty děcka, co přišli ze Slovenska?

Sylvie: Ty mluví slovensky... Myslim, že ty nový rodiny, co přišly, co o nich furt mluvím, tak myslim si, že ty uměj víc, ale já si myslim, že dneska romsky doma nikdo nemluví... A podle mě je to stejně jako poměrně chudej jazyk, dejme tomu když si doma mluvěj, tak ale žijou tady v tý společnosti a tak si myslim, že ten jazyk bohatší je obohatí, protože voni to jako fakt, já když jsem se o to trošku zajímala, tak voni maj, jako je to strašně chudý.

Vztah majority a minority funguje pouze pokud jsou nastavená pravidla a drží se, jinak minorita má tendenci majoritu *přečůrávat* (Sylva 2013). Musí být PŘÍSNOST, jinak bude zle. Specifickou variací na toto je mýtus o Vajdovi. Vajdové jsou mezi majoritou až úpěnlivě oblíbené postavy, které údajně možná existovaly nebo někde existují, ne však tady: Romští vůdcové.

Sylvie (2013, ředitelka PŠ):... taky můj názor, že ty Romové, že potřebujou opravdu nějakou, vemte si když maj někde toho, jak se jim říká... cikánskej baron nebo... Vajda. Když maj někoho takovýho někde, tak voni ho fakt poslouchaj a dělaj, když maj někoho, komu opravdu věří a ten je prostě trošku směruje, tak si myslim, že to taky funguje.

Badatel: A je tady někdo takovej?

Sylvie: Tady asi ne.

3.2.2.4.4 Tranzitologie:

Pokud jde o společenskohistorickou perspektivu, GLP SYSTEMATIK umísťuje původ problému do oné mytické minulosti, se kterou je těžké něco udělat a na kterou je přitom nutné dávat pozor. Archeterror je třeba obklíčit pravidly a porazit disciplínou.

Vedle toho ovšem registruje, že nějaké změny probíhají:

Igor (2013, koordinátor zaměstnávání): Chci říct, že spíš, to mluvím o té střední a starší generaci, problém je motivovat ty mladé, ty nejmladší, protože ti jsou vychováni trošku jinak. Tady ti staří ti přece jenom mají chuť neležet měsíc nebo, oni nechťejí ležet doma, prostě se nudit a to, oni se nepředřou zase, ale něco udělají a chtějí být mezi lidmi. Nevím jak to vysvětlit, že to, je to spíš starší a střední generace. Ty mladí, to je horší motivovat.

Sylvie (2013): Máme pořád vyšší nároky, ale ty děti sem chodí čím dál hůř mentálně na tom. Chodí sem děti s horším postižením ...nebo víc zanedbaný, já tohle nedokážu říct. Muj názor je ten, že když ty děti nejsou dostatečně stimulovaný v tom předškolním věku, tak prostě už je konec, pak už se to nikdy nedohoní.... já říkám, že je to jak když si špatně zajedete auto, tak ho pak máte líný celej život... většinou chybí logický myšlení a pak oni neuměj aplikovat, přenést do jiný situace, potřebujou pomoct.

K reálné minulosti zde panuje určitý odstup, podle situace se někdy používají příklady jako „za socialismu museli všichni pracovat“, ale i „v byznyse dostane člověk odměnu, když tý firmě přinese prachy a tak je to správně“. Současný stav společnosti je kritizován jen potud, pokud systém nefunguje, existují kontraproduktivní zákony atd. Privatizace bytových fondů a úbytek pracovních míst se do vysvětlivek nedostává a když, tak jako jakýsi přírodní úkaz, nevyhnutelnost. Romové tu tedy vystupují spíš jako přistěhovalci z dílem mystické a dílem zrádné Indie, nikoli z východního Slovenska a jeho zemědělské reality, nehledě na místní industriální a zemědělskou historii. A jejich jedinou možností je se přizpůsobit a vlastně zmizet.

3.2.3 Liberál

Název GLP LIBERÁL jsme zvolili podle neustálého zdůrazňování volby a rozhodnutí jedince v tomto schématu. GLP LIBERÁL nacházíme nejvíce v prostředí nevládních neziskových organizací a do značné míry také reprezentuje jejich ideologii.

3.2.3.1 KDO VÍ.

Odpověď zde zní, že potřebu pomoci musí vyjádřit „klient“. POTŘEBA ZMĚNY MUSÍ VYCHÁZET ZE VNITŘ, tvrdí LIBERÁL, musí být plně vnitřní, jinak nemůže dojít k žádné autentické a trvalé změně. Liberál tak do otázky KDO VÍ zavádí měřítko niternosti, autenticity a svobodné vůle. Pomahač si zapovídá, že by mohl vědět, protože klient sám ví nejlépe. Může být dezorientovaný, protože má špatné informace, nedostatečné schopnosti. Pokud se ovšem najde vhodný jazyk, vhodná úroveň komunikace, přiměřená klientovi, lze se dobrat k rozhodnutí, které je svobodné. Zodpovědnost za toto základní vědění je na „klientovi“.

Badatel: Ty rodiče maj to rozhodovací pole docela malé, že?

*Andrea (2013, NGO): No, to je otázka... **to rozhodnutí je samozřejmě na nich, no, ale prostě jsou v nějakým tom koloběhu**, třeba já nevím, tady chodili taky na speciální, chodili do zvláštní školy, jsou zvyklí na tu školu, mají tam přípravný ročník, sice jakoby paní ředitelka trvá na tom, že tam jakoby si nevychovává pro sebe, což se v poslední době opravdu děje, ty děti jako přecházejí normálně na základní školu, ale je to prostě takovej zvyk tam. Když už to dítě zažívá neúspěch, tak je pro ty rodiče jednodušší dát to dítě do praktický, má tam starší sourozence...*

Liberál tedy postuluje základní znalost, kterou u své vůle potřebný má a otevřenost cesty k rozhodnutí. Helperovi přináleží pouze úloha maieutická, pomáhá klientovi přijít na to, co vlastně „opravdu“ chce.

*Alice (2013, NGO): To znamená posadit se s tím člověkem, a vždycky, když přijde někdo nový, tak já jsem povinná seznámit ho s nabídkou naší služby, a to odkud a kam můžeme dělat, co zásadně neděláme, aby mu to bylo jasné, předáme kontakty. Sepisujeme písemně smlouvu o nabízené službě, **takže oni na to můžou přistoupit nebo nemusí**, ale podpisem smlouvy se oni stávají našimi klienty a uživateli naší služby. Od té doby jedeme, ta smlouva se může různě natahovat, na jednu zakázku, vyřešíme dávky a konec, můžeme jet po celou dobu projektu, s přestávkami, bez přestávek, **to fakt záleží na klientovi jak si to nastaví**⁵⁶. A teď se musí dělat **individuální plány**, já ho s tím seznámím, když přijde někdo nový, říkám: určitě jste si nás zavolal kvůli **nějakému problému**, něco těžkého*

⁵⁶ Pozoruhodné je užívání slovesa *nastavit* u systematika Olgy a liberála Alice. Zatímco Olga říká *nějak si toho člověka nastavíte* (Olga 2013), Alice říká *klient si nastaví*.

řešíte, takže ho trochu rozpovídám, pak už jsem ticho a zeptám se, jestli mu nevadí, že si budu dělat poznámky. On jmenuje své problémy, někdy se stává, že popisuje jednu věc, já si ji poznamenuji ve 2 slovech, aby mi bylo jasné, že až dopovídá, že se k tomu vrátím a nebo někdy popisuje spoustu věcí. U jednoho klienta byl strop, kdy on definoval, asi tuším, nevím jestli pět nebo sedm oblastí různých, od dávek, přes vztahy s maminkou dětí, pak ještě babičkou, která byla v ústavu, že cítí, že by jako nejstarší dcera měla udržovat, přes exekuce, přes ještě dořešení nějakých dávek, něco se zaměstnavatelem, že manžel, že se jí zdálo, že on je takový ten hlupák, který se neozve o svá práva. Ona tam definovala, myslím, že to byla žena, asi 5 až 7 oblastí různých. To se dělá tak, to je naučené z té sociální práce i z té komunitní, že se zeptáme, já jí řeknu, teď vy jste mi řekla, tohle, tohle, tohle, je toho hodně, všechno tohle vyžaduje nějaké řešení a nějak se na to blíže kouknout, ale vy určitě máte něco hned, co musíte řešit hned. A buď vypíchne nějakou tu věc dobře, nebo blbě. Staly se mi obě věci, že paní vypíchla, že potřebuje dávky řešit, teď aktuálně, že si myslí, že bere málo a že neberou všechny. Tak já se jí vyptám co všechno bere, já mám v hlavě nebo mám brašnu, tam mám tabulky na co mají nárok, na co nemají, spolu dokážeme na papíře vypočítat životní minimum a dávky státní sociální podpory, i vlastně úřadu práce, když ví kolik má přesně výdělek, tak to dáme. Vypíchne to dobře, já řeknu dobře, váš zájem je teď řešit dávky, to potřebujete jako první věc, co bude následovat dál a nebo si to řekneme až později, protože tohle bude dlouhodobé. Takže my vlastně ten individuální plán můžeme mít krátkodobý nebo dlouhodobý, jak bude potřeba víc času. My jak v tom jedeme několik let nebo můj kolega několik měsíců, jsme schopni rozpoznat jestli je to krátkodobá záležitost nebo dlouhodobá. Takže my nahoru jako hlavičku si pojmenujeme, že individuální plán týkající se zvýšení příjmu rodiny a my na té definici, aby tomu ta paní, ta rodina nebo ten klient rozuměl, tak to definujeme.

Alice ve své citaci popisuje scénu začátku práce s klientem. Objevuje se zde několik důležitých elementů:

3.2.3.1.1 UMĚT VŠECHNO

Paradoxně k tomu, že KLIENT VÍ náleží pomahačovi povinnost UMĚT VŠECHNO - protože je nutné reagovat na individuální klienty, kteří mají různé požadavky, a přesvědčit je o existenci řešení, je třeba být připraven na všechno a umět všechno (některé oblasti se přenechávají partnerským organizacím, jako například drogy nebo bezdomovectví a naopak, ale jinak je ten rozptyl obrovský). Je to vlastně určité zprostředkování celého světa. Protože pomoc je ve schématu LIBERÁL závislá na vybudované důvěře a nikoli moci donutit, je ve skutečnosti prostor pro předání

problému jiné organizaci nebo jiné osobě omezený⁵⁷. Zároveň určité aspekty profesionalizace NNO (mít v pořádku „indikátory“, tj. počty klientů, zásahů atd.) také spíše tlačí k tomu se klientů nezbavovat, pokud to jde. (Pokud ovšem nejsou již *indikátory* naplněny).

3.2.3.1.2 INDIVIDUALIZACE PROBLÉMŮ

Podle toho, co jsme slyšeli, poměrně standardní situací je nějak konfúzní problémová situace, panika, o které klienti mluví, podle LIBERÁLA ovšem vždy lze najít nějaký KONKRÉTNÍ PROBLÉM (nebo skupinu problémů), na který lze problémovou situaci redukovat a rozložit jí tak na INDIVIDUÁLNÍ PLÁN - sérii určitých konkrétních kroků, prostřednictvím kterých má dojít ke zlepšení⁵⁸. Situace vyloučení je takto artikulována jako SOUBOR KONKRÉTNÍCH PROBLÉMŮ INDIVIDUÁLNÍCH OSOB.

3.2.3.1.3 ZÁLEŽÍ NA KLIENTOVI

Pomahač klienta jistým způsobem směřuje, ale nenutí ho. Klient má skončit s nějakým vlastním rozhodnutím – přistoupit nebo nepřistoupit, *fakt záleží na klientovi*.

3.2.3.1.4 MAIEUTIKA

Klient tápe v temnotách svého problému. První věc, je nutné aby se ho naučil pojmenovat. Pomahač musí klinta *rozpovídat* a přitom užívá vlastní úsudek a odhad, analyzuje a interpretuje, co klient říká, ovšem v duchu. A pak ho vede, od rozpletení kruhového bloudění v jednom problému k rozpoznání série problémů, přičemž klíčem je najít tu jednu věc, která je nejpálčivější. Přitom nastává situace, že jakoby klient sám definuje a vychází z toho, co cítí jako pálčivé. Pomahač ho přitom ovšem hodnotí, zda se mu to povedlo nebo ne a případně pomůže ještě trochu. Musí se přitom komunikovat v přiměřeném kódu, v jakém uvažuje klient. Definice, která má přijít musí zároveň sledovat linii KONKRÉTNÍCH PROBLÉMŮ.

Z toho vyplývá, že pomahač samozřejmě není „osoba, která neví“, jak by možná teze „klient ví“ sugerovala. Pomahač si dle všeho dělá jasný přehled, co by bylo potřeba. Ovšem skutečným **vlastníkem** vědění, se všemi z toho vyplývajícími závazky, je klient.

2/ JAK VELKÝ POČET OSOB MÁ POMOC POKRÝT

⁵⁷ Podle Dvořákové (2013, s. 64) představuje předávání klientů mezi NNO praxi, ohrožující důvěru klientů.

⁵⁸ Je to nepochybně účinná strategie, jak vyjít ze zmatku a konkrétně vyřešit určitý konkrétní problém. Pokud ovšem o problémech uvažujeme jako třeba o určitých symptomech, řešení konkrétních problémů je pak léčbou symptomů nebo možná i určité podlehnutí těmto symptomům ze strany pomahače.

GLP LIBERÁL říká, že NEZÁLEŽÍ NA TOM, KOLIKA LIDÍ SE POMOC DOTKNE, PODSTATNÉ JE, ABY BYLA AUTENTICKÁ, respektive prioritu má autentická apropriace a internalizace potřeby pomoci a rozhodnutí k nápravě jednotlivcem. Pokud ta nenastane, stejně je pomoc neúčinná. To je vyjádřeno v ideji dobrovolnosti a volby, která se často v rozhovorech opakuje.

Zikmund (2013, NNO): To je vždycky o tom individuálním jednání s tím člověkem, protože každý je určitá osobnost a má své hranice, kam je schopen jakoby zajít. Kolegyně, když se bavíme, do jaké míry lidi aktivizujeme, a do jaké míry ty lidi do něčeho nutíme, to je svým způsobem alfa a omega sociální práce. Samy mi říkají, jednak je to hrozně individuální, ale často se stává, že důvěru navážou po 4-5 setkáních.

*Zikmund (2013, NNO): Jo, já v tom problému nevidím, že by jim to dlouho trvalo. Nenutíme sociální pracovníky, aby ty lidi do něčeho nutili, aby je hned úkolovali, **hlavně je to založeno na tom principu té důvěry, když s tím člověkem u něj získáte jakoby důvěru, on už se vám otevře a už s ním můžete ty problémy řešit hlouběji.** Kolegyně nemají problém, že by je to něčeho nutily nebo tlačily, to si nemyslím, je to založeno fakt na tom principu té důvěry, ale je důležité si hlídat své hranice, aby to člověk nepřekročil, aby se nedotkl něčeho, co toho druhého člověka, v tomhle případě klienta, může jakoby urazit.*

3.2.3.1.5 CÍLOVÁ SKUPINA

Mohlo by se zdát zprvu, že je to velmi volný model, ve kterém klient přichází, když pocítí potřebu s něčím pomoci. Ovšem v praxi jsou poskytovatelé této pomoci nuceni plnit INDIKÁTORY a tudíž vyhledávat, inzerovat svou pomoc tam, kde odhadují, že naleznou vhodné klienty. Přitom se zohledňuje určitá specializace dané organizace. Důležitý pojem přitom je CÍLOVÁ SKUPINA.

*Alice (2013, NNO): Ono se to vygeneruje tím, že vlastně to co my nabízíme. **A my prostě pracujeme s určitou cílovou skupinou a pokud se ten člověk vymyká té naší cílové skupině moc, tak ho delegujeme nebo řekneme, naše služba bohužel není pro vás, ale víme, že vám pomůže tahle organizace a já vám dám kontakt na tu organizaci nebo přímo na člověka, kterého tam známe.** To je úplně práce o level výše, když my za nějakou organizací, kam delegujeme klienta, ještě známe jako člověka. To je dobré, když je zmapovaná místní síť, což my máme. My máme dobré vztahy se spoustou organizací, městy, i nestátními institucemi i se státními, někde se nám to nedaří jako na městě v Alfě, ale zase v Alfě na městě máme matrikářku, která je úžasná, je třeba se zeptat i když víme, že to nemusí být její parketa, ale víme, že je ochotna to zjistit a dát nám vědět, že musíme znát nějakého spojence, kterého potřebujeme. **To je umění toho pracovníka, jak si někoho***

naháčkovat a najít.⁵⁹

Ovšem praxe ukazuje, že distribuce cílových skupin a spolupráce klientů není dokonalá a nedaří se jí doškatulkovat jak by bylo třeba.

Alice: Tak budeme dělat víc práci v tom místě, kde ji děláme, a začneme ji dělat opravdu nějak efektivněji a víc do hloubky, že jsme si specifikovali a označili klienty, že nás někteří používají jako budku, někteří jako zpovědnici, někteří jako tak, tak, tak. Ted' jsme si ty cílové skupiny rozškatulkovali a když jsme si vytýčili asi 12 cílových skupin klientů, tak jsme zjistili, že z těch 12 máme pracovat se 4, že ti ostatní buď patří do jiné služby a protože tam jiná návazná služba není, nebo v tom místě by to mělo suplovat město, ono to nedělá, tak logicky oni chodí za náma. Jsme říkali, paráda, velkou část administrativy, kterou máme, nestíháme, protože se zabýváme cílovou skupinou klientů, kterou ani dělat nemáme. Navíc při té naší klasické sociální práci jsme začali dělat komunitní, to je, jak bych označila klienta, jako že s ním nemůžu dělat nebo bych neměla, pak ho chci motivovat k tomu, aby přišel na brigádu, tak to by bylo divné. To by nám asi bylo kontraproduktivní. Říká se to tak?

Individualizace problémů (definování), specifikace cílových skupin a individualizace klientů podle konkrétních problémů sebou přináší komplexní **byrokracii**. Tato byrokracie je důležitá z hlediska státu a profesionalizace, ale z hlediska samotné práce s klienty přináší někdy absurdní situace, viz citaci výše. K byrokratizaci patří také skutečné **zpředmětnění problémů** v softwarovém prostředí. Tak se završuje proces, kdy z původních zmatečných **pocitů** „klienta“, které ho dovedou k pomocníkovi, se stanou **data**.

Alice (2013, NNO): My jsme si to zjednodušili tím, že jsme si koupili program, ve kterém, vlastně holky mi říkaly každý čtvrt rok mi napsala Milena děsivý mail, Alice kolik jsi měla za 1. čtvrtletí tohoto roku klientů tohoto typu, kde jsi s nimi řešila vyřizování osobních záležitostí, vyplňování formulářů a to byly různé škatulky těch lidí. My jsme si koupili ten Equip, ten program, byli jsme proškolení, ted' všechno co jsem s těmi klienty dělala, tak jsem si rozkouskovala do jednotlivých výkonů, do toho programu, ministerstvo chce, aby se individuálně pracovalo s lidmi, já musím dělat individuální plán a ten program individuální program umí a dělá ho.

...NNO AB si ho vyzkoušeli a říkali, že je hodně blízkým těm sociálním službám, že to splňuje ministerské požadavky, aby se individuálně pracovalo, aby bylo podchyceno, kolikrát telefonovali

⁵⁹ To je onen poukaz na síť kontaktů, které si musí terénní pracovníci v NNO budovat. To má ovšem i své stinné stránky, kdy tito pracovníci, aby byli úspěšní, musí přistupovat na určité sporné věci, například když hledají ubytování, když pomáhají s oddlužením ap., kdy se hranice mezi zájmem slabšího klienta a zájmy a možnostmi mocnějších hráčů bortí, samozřejmě ve prospěch těch silnějších hráčů.

při vyřešení tohoto individuálního plánu nebo zakázky, aby se to splnilo, kolikrát co museli udělat, musí tam být chronologicky opravdu odkud a kam a jestli se toho dosáhlo nebo nedosáhlo. Může se stát, že v půlce zjistí buď ten pracovník nebo ten klient, že už to není třeba, že je to pasé, tak to prostě tam zaznamenáme, že klient nemá zájem na dalším řešení, ukončíme, vytiskneme, podepišeme a je tam ta předchozí historie, ta historie toho jak jsme se kam dostali, musí být podchycena.

Vzhledem k tomu, že rozhodování je ponecháno klientovi, paradoxně pokud se rozhodne službu nevyužít, z hlediska individuality bylo službě učiněno zadost.

Alice (2013, NNO): To je 9 míst, včetně Bety, Gammy, které máme furt stabilně, a Omegy, kterou jsme měli vždycky, tak mimo těch 3, dalších 7, protože celkem jich je 9, v tomhle projektu od 2011 – 2014, ve 2011 to bylo od léta od července, ještě příští rok do července, pak máme mít 250 klientů, se kterými buď pracujeme dlouhodobě, krátkodobě nebo nárazově, to oni neřeší, ale měli bychom mít v tom svém nějakém programu zanesených 250 klientů. A stačí, když je s tou nabídkou oslovíme, oni ji třeba nikdy nemusí využít.

Ač se to některým zdá divné. Přeci jen – tam, kde i neúspěch je vlastně úspěch, otevírají se dveře tomu, tuto formu úspěchu využívat v rámci různých ekonomizací času, práce atd.

Alice (2013, NNO): Já myslím, že fakt jsem se ptala po tom, že se všemi nespolečně pracujeme a Filipa co byla na začátku říkala, fakt stačí v těch místech, kde vám říkají, že nic nechtějí, stačí nakontaktovat a zaneš to do toho programu, že jste v té lokalitě oslovili tolik a tolik lidí a nabízeli službu a podobně.

Vše se skutečně odvíjí od zdaru nebo nezdaru dané pomoci – které se říká „spolupráce“. A z toho také nutně vyplývá, že **nikdy nemohou být obslouženi všichni**.

Marie (2013, NNO): Když to vezmu podle sebe, za ty lidi nevím. Když to budu brát za sebe, jak já to cítím, oni když udělají něco špatně, já je neomlouvám, řeknu jim, heleďte se domluvili jsme se, že to bude takhle, vy jste to nedodržel, od toho já tady nejsem. Naše služba je dobrovolná a bezplatná a to je taky dost pro ně, dobrovolná, kdykoliv já můžu, kdykoliv oni, abych opravila, oni můžou se mnou kdykoliv ukončit spolupráci bez udání důvodu, já můžu s nimi také ukončit spolupráci, ale už musím to odůvodnit, třeba, že opakovaně nesplní to, na čem jsme se domluvili.

3.2.3.1.6 PREKARIZACE PÉČE

Dalším aspektem, který s množstvím obslužených souvisí a který jsme již zmiňovali v kapitole „selhání systému“ je prekarizace sociálních služeb, tedy stav, kdy dostupnost různých služeb závisí na tom, zda NNO, které se o ně v místě starají, získaly prostředky a na kolik osob získaly prostředky. Vzhledem k tomu, že získávají financování projektově, kdy pokrytí a délka jsou omezené, jejich záběr nutně nemůže být systematický⁶⁰.

Alice (2013, NNO): My jsme v rámci nějakých základních orientace ve finanční gramotnosti, nějaký malý projekt, který měla Elvíra, která má zaměstnávání, tak taky bylo a bylo to v tom zimním období, kdy jsme jeli říjen až leden nebo únor, přes to zimní období, kvůli tomu, že jsou lidi doma, jsou na dávkách, ale nepracují. Dělat to přes rok to není efektivní, jak jsou sezónní práce, tak na kurz nikdo nepřijde, nedostanete nikoho.

M: Nikdo není doma, jasné.

*Alice: Tak jsme to dělali, lidi to bavilo, měli základy, nač si dávat pozor při sepisování smluv, základ finanční gramotnost, fakt to bylo týdenní nebo 14denní intenzivní školení nebo takový mini-kurz. To jsme také měli, **ale nevychází nám projekty, aby se to dělalo nějak pravidelně, když se dělají návazné.***

3.2.3.2 KDY LZE POKUS O POMOC POVAŽOVAT ZA ÚSPĚŠNÝ

Úspěch nastává tehdy, když vznikne DŮVĚRA mezi pomáhajícím a potřebným (klientem) a z ní pak vyplyne odhodlání klienta svůj problém řešit.

*Alice (2013, NNO): Naše konzultace probíhá tak, že máme nějaké otevřené jednotlivé zakázky a cíle, kde máme naplánovány kroky, jak to bude postupovat, přijedu a končíme tím, že si řekneme, do příště já udělám tohle, seženu a vy, **snažím se jim dát i malý úkol, třeba dojet na poštu a poslat dopis. Je zbytečné dávat jim úkoly, o kterých vím, že to nesplní a pak se necítí ani dobře, pak se mi může stát, že já tam přijedu a oni jsou za zavřenými dveřmi a dělají, že nejsou doma. Snažím se, aby ten úkol byl pro ně dosažitelný. Oni ve chvíli, kdy prostě ví, že by mě zklamali, tak radši zavřou dveře a dělají, že nejsou doma. Poznají, že to s nimi myslím dobře, všichni říkají, že to s nimi myslí dobře, ta důvěra i v tomto, že jim řeknu, když něco udělají špatně, řeknu, ještě jednou, dvakrát, je to na vás, pokud vy nechcete, já to dělat nebudu. Když se na něčem domluvíme, tak se snažím to splnit a dodržet, **nechci je také zklamat.*****

⁶⁰ Ovšem na prekarizaci si stěžuje i systematická starostka, která musí po roce Romy zaměstnat v technických službách na VPP propouštět a hnát na půl roku na úřad práce, aby je pak mohla zase zaměstnat. Prekarizace je znak celého systému sociálních služeb.

Klient se tak nepodřizuje vnějšímu pravidlu, ale je přímo obrácen. A to na základě postupně vznikajícího pedagogicko terapeutického vztahu. Má **uvěřit** tomu, co mu pomáhající říká a na základě této víry přistoupit na program proměny, kterému se říká AKTIVIZACE, nebo DOPROVÁZENÍ. Jakkoli by trochu zavádějící terminologie *zakázek a služeb* mohla plést, cílem není jen tak něco zařídit, ale skutečně proměnit osobu, která je uvězněná v závislosti, dezorientovanosti a pasivitě, na aktivní a sebevědomé individuuum, které ví kde co je a jak to či ono zařídit. V folk-terminologii našich informátorů se tomu říká *vyrůst*.

Alice (2013, NNO) Řekne třeba jo, tak jedeme dál a vlastně ten individuální plán má nějaký cíl a k cíli jsou kroky a podkroky a my to hodně malinko kouskujeme, aby i oni při sebemenším kroku, že donesli potvrzení, nebo že našli někde ve stohu svého šuplíku, ve stohu papírů ten papír, který opravdu potřebují, že ho našli, donesli a že ho doloží, tak aby zažili na malých věcech jako úspěch. Nebo pak jsou větší, že musí někam dojít, někam zavolat, vyřídit, napsat mail, že přijde kladná odpověď tak, aby opravdu na malých krocích poznali, že to dokázali, ten úspěch, tak děláme jemné podkroky. Někdy je to jenom zavolat, je to jenom krok a nic k tomu nedáváme, záleží jak to úplně naštosujeme. Někdy se mi stane, že to nedefinuje dobře, řekne, já potřebuji, aby z věznice přišlo pánovi potvrzení, jestli tam pracoval a kolik vydělával, já řeknu dobře, bude to znamenat, vy tam musíte zavolat, máte třeba na kredit, no nemám, když nemám ty dávky.

3.2.3.2.1 Vztah doprovázení

To co se podle povrchu své byrokratické terminologie zdá být jen jakýmsi dealováním asistence je ve skutečnosti budováním vztahu subtilní závislosti, ve kterém se nesmí zklamat. Nejprv se zdá, že potřební mají překonat ostražitost, ale nakonec i oni se ukazují, zda zklamávají či ne, z dealování se stává malá divadelní scéna, ve které se předvádí před očima pomahače, jak to či ono již zvládli a prožitek úspěchu je má posunout na další úroveň zvládání nástrah BÍLÉHO SVĚTA, složenek, exekucí, doučování atp. Přitom ovšem tato vztahová podstata sebou přináší všechno, co jiné podobné vztahy – pedagogický i terapeutický a mezi klienty a pomahači se odehrává mnoho dramát, vyjednávání, přenosových jevů, kdy pomahač musí prokazovat obratnost a nesmí se nechat využívat nebo zneužívat, a sám nesmí podlehnout svým citům což vyjadřuje koncept HRANICE.

3.2.3.2.2 HRANICE

První riziko je, že člověk podlehe vlastním láskyplným nebo nenávisným citům vůči klientům. Pomahač by měl dodržovat určitý profesionální odstup.

Marie (2013, NNO): Je to spíš ty vztahy, někdy mám pocit, že oni by chtěli být se mnou kamarádi, to já si nechci připouštět. Samozřejmě, že někde i „ujíždím“, měla jsem rodinu, kdy holčička byla miloučká, hezká, neměli jsme službu doučovateli, ona šla to první třídy, měla odklad, nešlo jí to, doučovala jsem jí. Zjistila jsem, že ona mi nerozumí, nerozuměla pořádně česky, protože doma se mluvilo romsky, to byl ten problém. Bavily jsme se, barvy, a ona mi neodpovídala, přišel táta, vzal ji na klín a překládal jí to. To mi pak došlo, proč jí to překládá. Ta holčička udělala strašně pokroky, měla 2 na vysvědčení v první třídě, navíc mi připomínala moji dceru, když byla malá, ona si mě oblíbila, mně to dělalo strašně dobře a my to nesmíme, já jsem si ji vzala na víkend. Taky jsem překročila tu hranici. Pak jsem to tomu našemu psychologovi říkala, že jsem udělala tohle, že vím, že je to nesprávné. On mi řekl, jsi jenom člověk.

Uč: Vrátilo se vám to ve špatném?

F: Ne vůbec, naopak, nejsem si vědoma, že by to změnilo tu práci s těmi rodiči, naopak ta holčina myslím, že na ten víkend bude vzpomínat ještě až jí bude dvacet.

M: Asi jo, protože oni vzpomínají, když se s nimi bavíme, tak oni si pamatují, když zažijí něco takového.

F: Já jsem jí vzala k dceři, ta má statek a tam má koně, jezdila na koních, fotky jsem jí udělala. Když jsem ji dovezla, říkala, že jí to nebudou věřit, že jezdila na koni a traktorem, oni se jí smáli, že lže, že to není pravda. Tak právě po mně chtěla ty fotky.

Profesionální odstup se také hodí v jiných rizikových situacích, kdy potřební odmítnou aktivní úlohu a chtějí sestoupit na nižší příčku závislosti a nechat se opečovávat. Pomahač jim musí dát najevo, že pokud něco chtějí, musí se zapojit.

Alice (2013, NNO) Tak jí navedu a pak řekne, já potřebuji tohle potvrzení, říkám jak ho dostanete, jak byste to, ona no já jsem myslela, že vy byste mohli, to oni to šikovně používají, když vy jste tady od toho. Já říkám, ano já vám ráda pomůžu, jako všechny jiné věci, něco to bude stát, co jste ochotna do toho investovat. Jak investovat se ptá, někdy se ptají hloupě, aby člověk podlehl a řekl, tak já vám to vyřídím. Naše práce je maximálně toho člověka zapojovat do té věci, aby to nedelegoval na nás, protože jednou se mi to na začátku stalo.

Další riziko pak představují potřební, kteří nechtějí nastoupit program transformace, jen to předstírají, aby pracovníka nebo NNO využili ke svým skrytým/ jiným cílům.

Marie (2013, NNO): Já už to dělám, oni mají společné schodiště a chtějí někam zatelefonovat: mám zavolat někam a omluvit se, máme je to učit, aby to věděli, funguje to tak, že máme služební mobily a oni si rychle na to zvyknou, nemám kredit, nemám kredit, oni čekají, aby mohli si jako zatelefonovat. Já to dělám tak, že řeknu, já nejsem telefonní ústředna, řeknu dobře, já vám půjčím telefon, ale zametete schody, jde zamést schody, musím to na ně takhle dělat. Majitel přesně řekne, takový bordel, je tam, tam jsou plenky použité na schodech. To by se mi taky nelíbilo, tak to dělám takhle

3.2.3.2.3 Supervize

K tomu, aby terénní pracovníci, kteří obrat zprostředkovávají, svou hranici neztratili, slouží systém *supervizí*. *Supervize* jsou různě pravidelnými sezeními, při kterých pracovník buď profesionálnímu psychologovi nebo kolegovi (který není ve věci osobně zaangažovaný) vykládá, jak řešil případy a rozebírá s ním situace tak aby se mu podařilo onu hranici udržet. Ta může pouhou hranicí mezi dodržením a porušením pravidel klientského telefonování nebo hranicí mezi vlastní duševní rovnováhou a kolapsem.

Zikmund (2013, NNO): Máme docela dobře propracovaný systém těch supervizí, kdy máme supervizora z Prahy, který k nám jezdí na pobočku, protože ten systém poskytování služby u nás je takový, že je ředitel pobočky, pak jsou koordinátoři služeb a ti mají pod sebou terénní pracovníky. Terénní pracovníci si dělají individuální konzultace s koordinátorem služeb, kde rozebírají jednotlivě případy.

Supervize představuje možnost postoupení vztahu „vyšší instanci“ a odstranění zátěže nezvladatelného vztahu, supervizor je majitelem pravidla a protože supervizor může mít také supervizora, pravidlo nemůže nikdy zmizet, hierarchie zůstává zachována.

3.2.3.3 Exkluzivita vůči ostatním GLP

3.2.3.3.1 Postoj vůči GLP SYSTEMATIK

Postoj vůči GLP SYSTEMATIK je takový, že podle LIBERÁLA SYSTEMATIK neposlouchá potřeby klientů a jeho pomoc může být jen dočasná nebo povrchní a nakonec nefunkční, právě

protože neobsahuje důraz na vnitřní proměnu a nekomunikuje dostatečně partnersky.

Zikmund (2013, NNO): Ale ta zkušenost je taková, že když ti asistenti z těch škol chodí do těch rodin, do těch lokalit, což by měla být náplň jejich práce, nejenom aby byli ve škole a pomáhali v přímé práci, ale když chodí do těch rodin, tak ty rodiny ten pocit nemají takový, že by v té škole byla děcka stigmatizovaná. Jim se skrz toho asistenta ta škola otevřela a daleko líp komunikují, daleko snáze se řeší i ty kulturní rozdíly, ta škola nějakým způsobem to reflektuje, může k tomu přizpůsobit tu výuku vůči tomu dítěti, může to dítě pak mít individuální přístup daleko větší, když škola bude vědět, že rodiče mají problém, že bydlí v 1+1, že je tam 6 dětí, 2 dospělí, když to dítě nemá klid, kde se má učit a když to pak ta škola ví, může tomu přizpůsobit přístup k tomu dítěti, to dítě se nemusí cítit tak špatně. Myslím si, že problém je v tom, že ty instituce jsou u nás uzavřené... Vůči jakýmkoliv změnám a lidem a vůči jakýmkoliv odlišnostem, my na to vůbec nejsme připraveni na nějaké rozdíly nebo na něco jiného.

SYSTEMATIK⁶¹, to je samý křik. Učitelé, ředitelé, úředníci jsou často líčeni, jako ti, kdo „řvou“, jsou celí posedlí represí, urovnáním do povinnosti. Systematik je pro Liberála NÁSILNÝ.

Alice (2014, NNO): kolikrát se mi tím povedlo usadit úředníky, že jsem vyřizovala v jedné kóji s klientem a pracovníkem nějakou střední cestu něčeho a teď přišla paní z druhé, a nejenom že by se doptávala, nebo řekla, promiňte, že se do toho pletu, ale můj názor na to je takový a takový, ale ona začala hned křičet... Říkám fajn, pane Loština, tak vrátíme se zpátky, vytlačíme si lístek, ten pracovník co byl zticha a ona za ním ta paní řvala, věděl že se vrátíme, sjel očima někam. Řekla jsem pane Soukup, v příjdem za chvíli a budeme to mít vyplněné, je to takhle v pořádku, on říkal, no ta já vám to zpracuji. Když jsem se vrátila, on říkal, já se vám divím, já říkám, no pane Soukup, to se mi nemusíte divit, ale já spíš hledám cesty, jak to jde udělat než jak to nejde udělat. Fakt on už na to neměl odpověď, oni jsou nastavení, jak říkat ne, ne, ne, a nepřemýšlí, jak to uděláme.

*Zikmund (2014, NNO):Ale třeba kdyby měli práci. Ne všichni chtějí pracovat mezi nimi, to říkám otevřeně, někdo do práce fakt nepůjde, ale zase mezi nimi jsou lidi, který se nám podařilo zaktivizovat a ta jejich situace se zlepšila, **nenásilně, oni o to stáli sami, nikdo je nemusel přesvědčovat, sami byli rádi, že můžou vypadnout z toho prostředí a něco pak jakoby změnit.***

Ovšem LIBERÁL má někdy problém – jak jsme ilustrovali v partii o SYSTEMATIKOVI – že s tím, jak zaujme hledisko a zájem klienta, se může dostat do konfliktu s určitými obecnými pravidly

61 Systematik podle vzoru astmatik.

nebo někdy i se širším zájmem klienta samotného (který on v tu chvíli třeba nevidí).

Alice (2013, NNO): Ale ukazuje se mi, že někdy tohle nastavení myšlení i mně samotné dělá nedobře, já přemýšlím až tak často jak to jde udělat, že se musím kontrolovat při těch hranicích a držet ta pravidla, že si fakt říkat, pokud na to nemáte nárok, tak si zakazuji přemýšlet o tom, jak by to šlo udělat, fakt je to někdy jako obcházení, tak se musím učit i já sama, ale jsem vnitřně nastavená na to přemýšlení, jak to udělat, aby to šlo, jak hledat ty cesty k něčemu. Pán nemohl doložit svůj trvalý pobyt a podle úředníka neměl nárok na žádnou dávku, já jsem říkala, pokud vám tady vyplníme neúplnou žádost, tak mám za to, že ho zařadíte jako osobu bez přístřeší. Tak na mě tak koukal, a trošku si určitě říkal v duchu, teď jste prozradila něco, teď tu budu mít lavinu osob bez přístřeší. Úplně jsem věděla, oč mu jde, že jsem řekla nahlas něco. Pak vylítla paní, že chceme zneužívat dávky. Oni neříkají těm lidem, jak by to mohlo jít, jak by to šlo udělat.

Přítom pro LIBERÁLA jsou pravidla také naprosto ústředním pojmem, protože udržují HRANICI a základně strukturují vztah mezi pomahačem a klientem. Bez PRAVIDEL by nebylo toho tolik potřebného, ba všemocného **odstupu**, na kterém je celý GLP LIBERÁL založen – odstupu profesionála a experta. A tak tu paradoxně nacházíme určitý strukturální obrat. Zatímco Systematik z otevřeného odstupu jedná a to mu nebrání se s potřebnými Romy plácát po zádech, vyprávět si oplzlé *vtipy o cikánech*, partnerský a vnitřní LIBERÁL si musí udržovat puntičkářský odstup a jazykovou korektnost. Tedy ani Liberál se nevzdává určité základní převahy, pouze ji nerealizuje skrze autoritativní PŘÍSNOST, nýbrž skrze profesionální ODSUP.

3.2.3.3.2 Postoj vůči GLP LÁSKA

Postoj ke GLP LÁSKA je spoluurčován schematy HRANICE a ODSUPU. LÁSKA JE POTENCIÁLNĚ NEBEZPEČNÁ A POMAHAČ BY SI MĚL UMĚT PĚSTOVAT ODSUP OD KLIENTŮ, KTEŘÍ MAJÍ SKLON HRANICE PŘEKRAČOVAT. Je to vyjádřeno v často zdůraňované starosti o to, aby se člověk citově příliš neangažovat a nezničil se díky tomu, nebo neohrozil svojí pozici, nepoštvál klienty proti sobě atd. Lásky nebo přílišná identifikace je i nevhodná tam, kde jde o aktivizaci individuality druhého, tj. snažit se ze soucitu pomoci tam, kde si klient může pomoci sám, je nežádoucí.

Marie (2013, NNO): Oni ví, mají přehled, u koho jsem, jak dlouho jsem... Já nesmím říkat, oni to zkoušejí - ona už dostala dávky? Já říkám: „tak se jí běžte zeptat, já nevím“. A třeba vím... Říkám, proč to na mě zkoušíte, když víte, že vám by se to taky nelíbilo, kdybych o vás mluvila. Máme to i v podmínkách, o té mlčenlivosti, vysvětluji jim to, zkoušejí to, ale ví. Stalo se mi, že mi řekla:

„Minulý týden jak jste tady byla, ani jste se nestavila, a co jste s ní tak dlouho dělala?“. Říkala jsem, že jsem s ní něco potřebovala, u vás není co by hořelo, tak to počkalo týden, ne, no počkalo. **Co se mi stalo, že třeba jsem říkala: „Dobře všechno máme splněno co jsme si řekli, shrneme to, spolupráci uzavřeme“, ne ale to ne.** Říkám: „Jak ne, spolupracujeme dost dlouho, dávky si vyřizujete sama, už mě nepotřebujete, když vám přijde, přebíráte poštu, složenky platíte podle splátkového kalendáře, jak jsme se domluvily, jak vám schválili, jste úplně skvělá“, **já ráda chválím, vidím jak rostou a před sousedy to má úplně úžasný účinek, když chválím, to je úplně jiné.** Takže jí řeknu: „Vidíte to, jste skvělá, můžeme spolupráci ukončit“, ona: „to asi ne, to já potřebuji, abyste sem chodila“. **Takže někdy si myslím, že je to trošku návykové a na druhou stranu, když nad tím přemýšlím, no ke mně kdyby každý týden přišla nějaká ženská, dala si se mnou kafe a přitom by vyřídila za mě tohle, tohle a tohle, proč já bych se snažila, to by se mi líbilo, pokecám. Otočím si to, já jim nedělám nepříjemnosti, oni na to kafe mě klidně pozvou, nejsem ta sociálka, nečekají ode mě postižení, sankce nic, nehrozím jim, že jim odeberu děti. Snažím se jim ve všem vyhovět, to je naše práce, ne, naše práce je je to naučit, to je to správné, ale tak oni dělají někdy, jak jsem zjistila, hloupé, protože ví, že bych s nimi skončila. Někdy jsem se zlobila, když jsem na to přišla a pak si říkám, ale vždyť mně by se to líbilo taky, tu zodpovědnost na někoho přehodit.**

Nejcitelněji je exkluzivita vůči GLP LÁSKA vidět tam, kdy se zaměstnanci profesionálních NNO – terénními nebo komunitními pracovníky - stávají Romové, obyvatelé komunit. PRAVIDLA a Odstup, které jsou klíčovou součástí profesionality NNO, jim způsobují nesčetné problémy a odcizení vůči nezaangažovaným členům komunit (často příbuzným). Zatímco SYSTEMATIK chce po potřebných (Romech), aby se přizpůsobili pravidlům BÍLÉHO MUŽE, LIBERÁL vyžaduje zvnitřnění pravidel a po angažovaných Romech požaduje aby se BÍLÝM MUŽEM sami stali.

Alice (2013, NNO) Jo my jsme tam narazili, to je taky s těmi Romy, že „chodí na polní pich“, když to řeknu hezky, oni říkají, no jo, ale vy nemůžete, Ludmila se Spytihněvem, já jsem byla raději zticha, Ludmila se Spytihněvem: „jak jako my nemůžeme, ani na brambory a kukuřici?“ A oni: „No ne, vy jste zaměstnanci NNO AB a když vás někdo chytne a na policii tam bude zaměstnanec AB řešený pro krádeže, to nemůžete. Oni říkali, no a jak je to s lidmi z VPP, ty můžou chytit u automatů a nedělá to blbou pověst, oni se chytily za nos a říkali, my vlastně máme nějaké požadavky na zaměstnance, ale skoro žádné na takové ty zaměstnance, kteří dělají běžnou činnost, kde třeba vysekávají křoviňákem veřejné prostory, ale nemají na ně prostě takovéhle kladené nároky. Oni řekli, vy máte na zádech AB a ona říká Ludmila, ne, ne, já mám na zádech tabulku AB od osmi ráno do čtyř večer a co budu dělat v půl jedenácté večer to může být každému jedno. To bylo hodně

zajímavé.

Romové, kteří jsou zaměstnání v NNO totiž představují cosi jako ideální příklad, vzor toho, čeho chce GLP LIBERÁL dosáhnout, a proto nemohou být považováni za zaměstnance s omezenou pracovní dobou, **ale za úplně nové lidi na celých 24 hodin**. V příkladu výše je také jasně vyznačována hierarchie, která díky tomu vzniká mezi manuálně pracujícími „pomoženými“ a prvotní elitou, pomoženými-pomáhajícími.

3.2.3.3 Teorie romské kultury

Romská kultura je pro LIBERÁLA cosi mnohem méně abstraktního. Někteří naši LIBERÁLNÍ informátoři jsou Romové (hlásí se k tomu) a pro ně to je jak určitá představa tak taky velmi konkrétní praxe a bezprostřední kontext jejich životů, vztahů s příbuznými atd. Jiní jsou BÍLÍ a pohybují se pouze v rovině představy. Každopádně jsme se tu nesetkali s vysloveně orientalistickou představou, dokonce ani příliš strukturovanou folk-teorií toho, co romství vlastně je. Důležité je to, že kulturní narativ tu také nehraje žádnou roli z hlediska pomoci. Také Romové netvoří všechny klienty. Ovšem vzhledem jejich zastoupení mezi chudými a vyloučenými nelze faktor romství zcela vypustit. Vystupuje zde různě – jako stigma, způsobující nedostatek sebevědomí, se kterým je nutno klientům pomoci *chválením*, jako určitá absence kompetencí k obsluze světa, z kognitivistického hlediska je důležitá metafora VYRŮSTÁNÍ jako určitého opouštění určitých aspektů této kultury – pakliže je viděna jako život ve vyloučení. Pro romské pomahače je otázka romské kultury mnohdy také otázkou loajality a tolerance k příbuzným a jejich nápadům (na tom ale není nic specificky romského). Možná skrze tuto optiku vychází romská kultura také jako cosi vnějšího PRAVIDLŮM BÍLÉHO MUŽE. Vedle toho, co si aktéři sami uvědomují je zde institucionální praxe a odpovídající „mindset“, zabudovaný do celé strategie *služeb klientům*, který vychází z teorie vyloučení jako kultury chudoby (s odpovídajícími strategiemi přežití, obživy, budování respektu atd.), kterou je třeba rozrušovat a jednotlivcům pomáhat se z této „pasti“ dostávat ven.

Badatel: Sebedůvěra jim roste potom.

Zikmund (2013): Oni zjišťují, začali komunikovat s vnějším prostředím, naroste jim sebevědomí, začínají se orientovat i v jiných problémech, zjišťují, že svět není jenom o tom chodit na železo, ale jsou další věci, které ty lidi můžou dělat, ale oni fakt, jak žijou v tom prostředí, z toho se pak hrozně těžko dostává, ta životní strategie je pak jasná, přežít.

Romství tak nepředstavuje nic, co by se mělo tematizovat nebo co by mohlo nějak pomoci

nebo k čemu by se mělo směřovat.

Alice (2014, NNO): Tak si myslím, že je to na dvě strany všechno i to „romství“ moje, že je na obě strany, někdy to pomáhá, někdy to nepomáhá, s tou paní O. (Alice jí nevyšla vstříc a byl z toho ošklivý konflikt) to evidentně nepomohlo a nevedlo to k ničemu, navíc ona se mnou přestala komunikovat jako klient a pracovník, ale i jako kámoška.

Badatel: Brala to tak, ty seš taková, patříš ke mně a budeš dělat to podle mě, protože ona je starší.

Alice: Vůbec nechápu, jak jsi to nemohla udělat.

Badatel: Tak jsem to chápala, že on (řeč je o kolegovi, který konflikt s nevyjitím vstříc nechápal) tomu právě nemusí vždycky rozumět, když nezná tu historii těch lidí nebo těch rodin a tak.

Alice: (Kolega) mi to už několikrát vysvětloval, já to nepotřebuju vědět, pokud se všichni budou chovat fěr. On říkal, všichni jsme lidi, všichni máme stejná nějaká práva a povinnosti a pokud všichni budeme dodržovat nějaká pravidla, tak já dám každému stejnou měrou to co mu náleží a nebudu dělat výjimku tomu nebo onomu, on říkal, že to ani nepotřebuje a že pro něj to není prioritou, jestli obsluhuje Roma, nebo ne Roma nebo Slovák. Říkal, pro mě to není důležité, pro mě je důležitý ten člověk, pokud se mnou chce „vyčůrávat“, tak prostě ne, a pokud přišel o něco požádat, má na to nárok, moc rád mu posloužím.

3.2.3.3.4 Tranzitologie

Problém vyloučení zde vystupuje jako konkrétní historický důsledek určité desynchronizace **Romů a jejich neschopnosti se adaptovat** na změny, které přišly v devadesátých letech a možnosti, které se každému v té době otvíraly. Adaptace tu vystupuje především jako informační a kognitivní problém – Romové prostě *nevěděli*, neuměli si představit. Transformace devadesátých a následných let je tu viděna jako příležitost pro všechny (stejná), ve které ovšem ne všichni projeví stejnou duchapřítomnost.

Zikmund (2013, NNO): Jejich vnímání každodennosti je úplně jiné než naše.

Badatel: To je právě to co já nevím. Já si nemyslím, že je to mentalita, nebo strategie.

*Zikmund: Nebo **životní strategie** a velmi pragmaticky se to dá odůvodnit, těmi problémy, které mají. To souvisí s dalšími věcmi, když v 90. letech byla privatizace těch bytů, **oni prostě nevěděli, že si to mají koupit a proč to pro ně bude dobrý**, když si ten byt koupí, co to pro ně bude znamenat a že budou mít nějakou **zodpovědnost vůči sobě a vůči své rodině. Do té doby se o ně staral stát a oni to nemuseli řešit. Tím, jak se měnila ta společnost, oni nebyli schopni na to reagovat a té situaci se***

přizpůsobit. To jejich situaci fakt hrozně zhoršilo i na trhu práce, na tom trhu s byty, i ve vzdělávání, ale tam je to relativně dobré, říkám relativně, ta zaměstnanost a to bydlení, tam se do odráží jasně, ty lidi nevěděli co mají dělat, neřešili tu svoji budoucnost. Na to byla relativně krátká doba, když si to uvědomím, mně bylo 15 let, když si to vybavím, tak těch věcí se dělo strašně moc a strašně rychle a říkám, oni na to nebyli schopni na to reagovat a přemýšlet o tom.

Ač jsme to zpochybnili, přeci jen v takových citacích je znát v pozadí určitý model romské kultury jako čehosi bezčasého, archaického, co se do moderních dynamických časů nehodí – v tom důrazu na pomalost a absenci představy budoucnosti.

Zikmund (2013, NNO): Jasně. Ta doba byla taková, kladla důraz na tu individualitu.

Badatel: Rychlou orientaci opravdu v těch možnostech.

Zikmund: Což oni nezvládli. Z mého pohledu jakoby ta majorita měla tohle svým způsobem respektovat, zohledňovat to vůči těm lidem a mít nastavený nějaký systém opatření, aby se dokázali znovu začleňovat. To je to, co se snaží jakoby agentura v těch všech problémech, jako bydlení, zaměstnanost, vzdělávání, ty opatření nastavit tak, aby se oni dokázali znovu do toho systému v uvozovkách jakoby dostat.

Možnosti se objevily pro všechny stejné, ale někteří bohužel zabloudili a oč běží v DESEGREGACI je vrátit tyto osoby zpět na trať. V jejich vyloučení majorita nehraje vlastně roli, vyloučení je dílem neobratnosti Romů samotných, kteří to nezvládli. Jejich současné nekompetence jsou ty staré nekompetence, které jim neumožnily se zapojit úspěšně do privatizace bytového a pozemkového fondu. Cestu ven z bludného kruhu nabízí pro LIBERÁLA kromě růstu dospělých zejména vzdělání dětí.

Zikmund (2013, NNO): Co jakoby, po kterých liniích to jde, zase z mého pohledu jakoby ta šance jak tu situaci změnit nebo zlepšit ve vztahu k té rodině romské je prostě přes ty děti. Já si furt myslím a máme velkou zkušenost, že máme předškolní klub v Psí pro děti od 3 do 6 let, je to z toho důvodu, aby uspěly při tom vstupu na tu základní školu, protože ty rodiče, rodiče je k tomu nevedou tak, aby uspěly, ne z toho, že by nechtěli, ale že k tomu nemají fakt dostatečné kompetence a vůbec netuší o čem ten zápis do základní školy je. Máme předškolní klub, kde jsou různé aktivity pro maminky s těmi dětmi, aby nějaké aktivity dělaly společně, ony je do předškolního klubu odvedou, tam se těm dětem normálně věnujeme, jako se věnují v mateřské škole, plus tam jednou týdně byl klub maminek, kde byly semináře, ohledně rodinné výchovy, zdravotní problematiky, měli jsme připraveny lektory, kteří se jim to snažili polopatě vysvětlit, aby to pochopily a postupem času ty maminky si na to zvykly, ty děti tam začaly dávat, přišlo jim to dobré, že viděly ty posuny, jednak co se týče logopedických dovedností, ty děti se úžasně zlepšily, naučily se správně držet tužku,

komunikovat, nebát se rozeznávat barvy, úplně ty základní věci, které pro nás jsou samozřejmostí, ale ne pro ně. Ty maminky to taky nevěděly, jejich mámy je to neučily, ony neumí předat, zjistily, že to má smysl, že ty děti to baví v tom předškolním klubu a začaly je tam dávat a už se to na té lokalitě rozkřiklo, už se řetězí to a jsou s tím spokojeni. Z mého pohledu má smysl jít po té linii už těch předškolních dětí, protože to je strašně důležité, aby nekončily v těch praktických školách.

Zvláštní školy pro LIBERÁLA představují hlavní nástroj kulturní reprodukce (společně s dalšími nástroji zla, jako jsou dětské domovy a jiné ústavy), respektive rezignaci majority na to zlomit patologický kruh reprodukce kultury chudoby a aktivní participaci na této kultuře. Proto je potřeba Romy z těchto škol dostat ven a zahrnout do normálních škol. Zvláštní školy jsou také vytouženým prototypem, na kterém se ukazují příčiny vyloučení, tak, jak je LIBERÁL vidí.

3.2.4 Láska

GLP LÁSKA sdílí určité věci se SYSTEMATIKEM i LIBERÁLEM, ale ve výrazném smyslu se odlišuje. Narazili jsme na ní u NNO i ve státních úřadech. Do značné míry se váže k romistickému romantickému hnutí romského „nacionalismu“. Má vazby na představu určité výjimečnosti romství zejména v oblasti empatie a vzhledu do druhé osoby.

3.2.4.1 KDO VÍ.

Odpověď zde zní: milující osoba ví sama nejlíp, co je třeba, protože je schopná jisté fundamentální empatie. V tomto ohledu je to velmi podobné GLP SYSTEMATIK, ovšem vědoucí autorita se neodvozuje od kulturní nadřazenosti, ale od ryzí lásky osvětleného (romského) pomahače. Jinak to lze vyjádřit: MY VÍME, PROTOŽE MY JSME ONI.

*Přemysl (2013, NNO) (Otázka zda je úspěšnější romský nebo majoritní terénní pracovník) Já jsem hrozně rád, že jste se na tohle zeptal, protože si myslím, že **působí hrozně dobře a lépe ten Rom.** Myslím si, že pokud je to dlouhodobé, že časem se pozná, že to tak je, nikdy ne v krátkém období. Pokud je to dlouhodobé, tak se to pozná a ti Romové jsou schopni tohle lépe přijmout a dlouhodobě hlavně. U toho Neroma to přijímají, ale krátkodobě, pak je to omrzí. Oni zjišťují, i když budete studovat historii Romů a budete znát tradice, nejste schopen se vcítit do veškerého toho myšlení a tohle jim chybí a oni to časem požadují, abyste byl schopen se i vcítit do jejich myšlenek. Spousta Romů neumí vysvětlit ten svůj problém, se kterým sem přijdou, **já se na ně podívám a vím, já jim to sám říkám, ty jsi mi Pepo chtěl říct tohle a tohle i v romštině, on říká, ty to víš, ty jsi cikán.***

*Ludvík (2013, STU): Já jsem ... chodil i na romistiku k paní Hübschmannové, takže opravdu **Rom pozná, neříkám ve všech případech nebo ve 100%, kdo to s ním myslí upřímně, takové to, mně je jedno jestli jste zelený, modrý, fialový, ubezpečování z řad rádoby příznivců a přátel Romů, to jsou největší „hajzlové“, kteří tvrdí, že s rasismem nemají nic.** Aspoň tu zkušenost mám já, ale tvrdí to policajti, tvrdí to politici, stejná práva pro všechny, **ale ti Romové stejnou startovací čáru nemají,** ať už ve školách, ať už v možnostech doučování nebo dalších dojezdů do škol, kroužků. To je věc, kterou tady teď řeším, máme projekt na terénní práci v sociálně vyloučených lokalitách, jehož součástí byla ta analýza, o které jsem mluvil, kdy tady jsou návazné věci jako sociálně aktivizační služby s dětmi a další a snažíme se to tady strkat komplexně, abychom neprotěžovali tu součást školství, protože je to souhrn problematických věcí a **ti Romové opravdu poznají,** já jsem měl tu možnost je poznat různě po světě, v Jižní Americe v Indii a tak dál, takže vím, že se můžete snažit sebevíc, **ale ten cejch tady vypálený máte a je to smutné potom.***

Vědění zde vychází ze základní **identifikace** mezi pomáhajícím a potřebným. Pomáhající je si jist svou pozicí, protože je sám na jedné straně vlastně příslušníkem majority, pokud jde o způsob života, majetek, určité postavení a ví, že toto je cíl, po kterém Romové touží nebo by měli toužit a na druhé straně je také Romem skrze sdílené romství, které ovšem, jak naznačují komentáře výše, je spojováno nějak s rasismem, není bez něj myslitelné. To je důležité. Nejde totiž jen o to, že má stejnou barvu kůže – to nikdy vlastně nemá – jde o spojenectví skrze POHLED. V OČÍCH BÍLÉHO MUŽE jsou stejnými osobami a sdílejí skrze tuto identifikaci potenciálně stejné strádání⁶². A v pohledu kohokoli, koho potkají, hledají tento POHLED BÍLÉHO MUŽE. Pro BÍLÉHO MUŽE je CIKÁN vždy méněcenný, podezřelý, špinavý, nedůvěryhodný, animální, líný, nebezpečný atd. A Romové pohled, který toto vyjadřuje, vyhledávají a jsou na něj až paranoidně citliví. Na druhé straně – jak jsme v kapitole o rasismu ukázali, rasismus BÍLÉHO MUŽE obsahuje množství znepokojivých fantazií, které jsou potlačovány, lidé se také za své předsudky stydí. Romské podezřívání okolí z rasismu může být autosugesce, ale protože rasismus bílého je potlačený, kvůli komplexu viny, mohou se bílým v konfrontaci s Romy dít různé neuvědomované nebo úplně nevědomé tělesné symptomy⁶³, na které jsou Romové ovšem velmi vycvičení, pro ně to nic nevědomého není. A tak i osoba, která zásadně nechce být rasistická, může prostřednictvím gest, tónu hlasu, výrazu tváře atd projevovat tyto symptomy, které nastolují vztah, v němž je jakékoli MY vyloučeno. Vědění tu má tedy charakter jakéhosi **epidermálního vědomí a epidermální aliance**, tak jak jsme jej popisovali v první části. Zároveň se pracuje s představou určité zásadní odlišnosti, které jsou Romové na rozdíl od majority nositelé, která spočívá právě v té empatičnosti nebo emocionálnosti vzhledu do druhé osoby.

3.2.4.2 JAK VELKÝ POČET OSOB MÁ POMOC POKRÝT

Odpověď zde je, že VŠEM POTŘEBNÝM MUSÍ BÝT POMOC ZAJIŠTĚNA BEZ OHLEDU NA VŠECHNO OSTATNÍ, PROTOŽE JSOU V NEROVNÉ SITUACI A TO JE NESPRAVEDLIVÉ.

*Přemysl (2013, NNO): V téhle organizaci, i když ta prošla spoustou obměn, ale pracuji od roku 1997 a předtím jsem měl jinou organizaci, v téhle oblasti pracuji hodně dlouho. Od toho devadesátého sedmého jsem tady zažil spoustu úspěchů. Pamatuji si, když jsem v roce 1998 když jsem přišel na krajský úřad, na město a představoval jsem se, **tenkrát to bylo téměř bez dotací, co bylo hezké, to se propisovačkou napsalo na papíře, jednorázové akce, byl jsem hodně přijímaný.** Někdy i takovým způsobem, pro sebe jsem si dovedl říct, nijak mě to neubíjelo. Když jsem přišel na město, tak jsem říkal, já vám tady budu pomáhat, budu tady lidem radit, jak se mají chovat, jak si*

62 Opravdu nejde o barvu kůže per se – ta je totiž prototypicky symbolizovaná a může být přesunuta v psychoanalytickém smyslu i na jiné a celkem arbitrární znaky (Freud 1945, s. 142, 1994 s. 187).

63 Srv. Freud 1945, s. 221.

psát odvolání, žádosti, budu se snažit udělat počítačový kurz. Oni říkali, je to perfektní pane Přemysl, aspoň nám pomůžete s těmi problémovými Romy. **Já jsem říkal, abyste se nedivili, já v některých případech můžu být váš oponent, ne vždycky se budu snažit pomáhat jenom vám.** Chci být objektivní, vím, že je spousta nesrovnalostí i z vaší strany, jenom abyste s tím počítali. To se zarazili, tak to ne, co si myslíte. Tenkrát mě to neubíjelo. Tenkrát jsem do toho šel s velkou vervou, naopak tenkrát mě to nabíjelo, já jsem říkal: *ted' jsem jí zarazil a budu muset dokazovat, že doopravdy to tak myslím až zjistím, že neadekvátně posoudili tu sociální dávku, protože tenkrát, na to jsem hrozně moc poukazoval v té době, že určitá část té dávky je na posouzení toho pracovníka, určitý poměr. Já jsem pak zjišťoval, jestli ten sociální pracovník zná toho člověka, jestli zná jeho sociální situaci jeho rodiny, jestli ví, v jakých poměrech žije, téměř v 90% jsem zjistil, že o těch lidech nic neví, že ho zná z papíru a ví, že je to Rom.* A spoustu sporů jsem vyhrál, dokonce jsem zastupoval lidi u soudu, byl jsem hodně nabitý i když jsem prohrál ty spory nebo to zůstalo na stejném místě, tam mě to hrozně nabíjelo. Věděl jsem, že většina mé činnosti někam vede.

Okruh potřebných - „cílová skupina“ v řeči LIBERÁLA, jsou pro GLP LÁSKA všichni ti NAŠI, znalost okruhu vychází z empatického ponoření a zakořenění. Není je třeba zkoumat a škatulkovat. Není je třeba ani nutit přísností ohně a síry, ani pokoušet svobodným rozhodováním, zda chtějí do nebe nebo do pekla; je třeba prostě všechny zachránit, protože se jim děje křivda. Nejde o problém srovnání do latě či svobodného rozhodnutí, nýbrž spravedlnosti. Přitom ovšem nejde o nějakou vyloženou revoluci či odplatu, jde o prosté uznání, které pomahač má a domnívá se, že náleží jeho celému společenství, které empaticky nazírá jako své, protože neuznání je dílem rasismu majority.

Přemysl (2013, NNO): Dokonce jsem si tady získal lidi v krátké době, když jsem přišel do Ný, já s manželkou jsme měli nespočet nabídek abychom jim křtili děti, zvali si nás do rodin, byli jsme pro ně hodně velkým motivačním prvkem. My jsme říkali s manželkou, my se tady nemůžeme projít, šli jsme po Ný, ze všech stran děti, Přemysle, ted' dostal pohlavek od rodiče, od dědečka, jak to že mu říkáš Přemysle, já jsem říkal, ne, ne my to máme domluvené, s vámi si taky můžu tykat, dodnes mi tady říkají pane Přemysle.

Od potřebných se žádný odstup neudrhuje, naopak je celá pomoc nesena určitou vervou a na základě plné identifikace – protože pomahač je zároveň vzorem, protože Romové vidí, že to jde – pomahač je také Rom a Gadžové se s ním baví s úctou, respektují ho a on jim dovede čelit jejich prostředky – úřadováním, sezením v komisích, jazykem, vystupováním.

3.2.4.3 KDY LZE POKUS O POMOC POVAŽOVAT ZA ÚSPĚŠNÝ

POKUS O POMOC MŮŽE BÝT ÚSPĚŠNÝ POUZE POKUD POMAHAČ SKUTEČNĚ MILUJE SUBJEKTY SVÉ PÉČE, PROTOŽE JEDINĚ TAK MU MOHOU UVĚŘIT, COŽ V NICH SPUSTÍ SKUTEČNOU ZMĚNU. Bez identifikace nemůže k úspěchu dojít. Potřební musí uvěřit, že pomahač nelže a oni se mohou pozvednout na úroveň BÍLÉHO MUŽE.

*Přemysl (2013, NNO): Když jsem dělal poradnu kdysi, za mnou chodili lidi a říkal jsem uděláme si harmonogram a rozdělení kompetencí, oni na mě koukali, jaké rozdělení kompetencí. Já jsem říkal, ty uděláš něco, ty uděláš něco, já udělám něco, na začátku jsem mu říkal, **vím že jsi dobru, kdo je největším odborníkem přes ten tvůj problém, přece ty, ty mi tady řekneš pár blbostí k tomu, to je pro mě hrozně málo, ty ten svůj problém znáš dokonale, ted' si vezmi, když mě tam začnou zpovídat, dostanu se do sféry, kde o tom problému nic nevím, ale tebe nemůžou zaskočit. Vícekrát jsem mu zopakoval, že je borec, že je dobru, že je schopnej, že mu věřím a tohle je nabuzení k něčemu tomu člověku, že mu hrozně dodá.***

Pro pomoc je důležitý zápal a vehemence – pak se věci dají změnit a ne pouze pro jednotlivce, pro celou komunitu.

*Přemysl (2013, NNO): Právě jako ta škola v O., ti si pořád stěžovali na to, co z toho, když romští rodiče nespolupracují, s ostatními není problém. Říkal jsem: „jakým způsobem nespolupracují?“, oni: „nejsou schopni dojít na třídní schůzky, když je tam nějak dostaneme, už jiným způsobem, vyhrožujeme jim, že jim odebereme děti do ústavu, nedostanou přídavky na děti, tak když je tam dostaneme, oni ale nespolupracují. Přestavují si spolupráci tak, že tam přijdou a oni jim budou nadávat: „tak vy blbci, jestli nebudete posílat děti do školy, tak uvidíte jak s vámi zatočíme, to není jenom to, že vám sebereme přídavky“, vyjmenujou jim co vše oni dokážou a myslí si, že tímhle dostanou na svoji stranu tu rodinu. To je jasné, už tím, jak to vyslovím, že tudy cesta nevede, tím jsme si je nezískali, je to jako ve věznici, udělám to, co musím, ale nic víc neudělám, žádná asertivita, to je jako mimo. Takhle já jsem říkal, heleďte to není pravda, říkám, snažili jste se získat ty rodiče? Říkal jsem, já sice nejsem z O. paní ředitelko, **dokážu vám, že ty rodiče do jednoho dostanu na třídní schůzky.** Tomu nevěřím pane Přemysl. Já jsem tenkrát pracoval v české školní inspekci, tomu nevěřím, že to dokážete, říkal jsem, fakt dokážu, ona - nikoho tady neznáte. Já jsem říkal, to nevadí, já to dokážu. Šel jsem do toho O., předtím jsem říkal, že bych udělal otevřené setkání přátel školy, měli bychom to v tělocvičně, dali do kruhu židle, všichni přátelé školy by si sedli, dali by jsme mentora, uvaděče, kdo by to tam moderoval a každý by si mohl říct, jaký má*

problém, včetně romských rodičů. Nastavil jsem tam pravidla a tady to, tak jo pane Přemysl, jestli to dokážete, tak dobře. **Týden jsem chodil sám v O. do terénu a získal jsem příslib všech, že tam přijdou.** Není to jednoduché, argumenty rodičů byly, my tam pane Přemysl nepůjdeme, **shodí nás tam zase, vynadají, jak je naše dítě blbé, že nebylo ve škole a já nevím co, já se nenechám podceňovat, mám toho dost.** Říkal jsem, nebojte se, bude to úplně jinak, potřeboval bych, abyste to dementovali. Vysvětloval jsem jim jak to bude fungovat, přesně jak jste to řekli mně, že tohle vám vadí, proto nechcete do té školy chodit. **Ted' jsem jim vysvětloval to, určitě vám bude odpovídat třídní učitel, ředitel, nebo někdo, nechte ho domluvit, všechno jsem jim vysvětlil, ty Romáci byli v pohodě, nezaznamenal jsem tam ani takovýhle problém, byli ochotni přistoupit, že někdy to bude urážlivé, ale že si to vyslechnou a nebudou jim skákat do řeči.** Když jsem to dal dohromady a přijel jsem tam s mojí kamarádkou z Prahy s psychologkou, všechno jsme to více propracovali, jak to má vypadat, přivezl jsem moderátora do školy a ted' ředitelka pochopila, že se to uskuteční a že je to fakt, že jsem dokázal, že ti rodiče tam přijdou, měl jsem přísliby podepsané od těch rodičů. Seděli jsme ve sborovně u paní ředitelky, ta bouchla do stolu, řekla tak to ne, co si myslíte, že tam budu sedět vedle smradlavého cikána a budu poslouchat jeho blbé kecy, proto jsem si dělala vysokou školu, abych tam poslouchala nějakého nevzdělance, idiota, takhle vylítla nekontrolovatelně, chytala všelijaké barvy.

3.2.4.3.1 Zrada

Podobně jako i u předešlých GLP i tady je specificky řešen **vztah mezi pomáhajícím a potřebným**, Problémem vztahu mezi pomahačem a potřebným v rámci GLP LÁSKA nejsou PRAVIDLA ani HRANICE, ale ZRADA. Zní to trochu podivně, nicméně problém ZRADY je zde úplně ústřední.

*Přemysl (2013, NNO): Je spousta těch, kteří mi vyčetli, že jsem je zradil. Tohle mě hodně nabijelo, měl jsem spousta stoupenců, měl jsem tady veliké uznání, dodnes mám výbornou spolupráci s městem. Na začátku to takhle vypadalo, ale pak se to všechno sladilo a bylo to super, s krajským úřadem mám perfektní spolupráci, někdy to vypadá tak, že s některými úředníky si zajdu na kafe, když jedu do Varů zavolám nebo oni mi zavolají, když mají čas. Je to výborné. **Ale tyhle neúspěchy těch lidí, pro které jsem léta pracoval, to mi dává zabrat a už nejsem tak fyzicky a psychicky zdatný jak jsem býval, už nemám tu sílu a to je to špatné. Říkám si, jestli bych už neměl odejít, nechat to někomu jinému.***

Dochází tu k něčemu zvláštnímu. Potřebnému se dostane Přemyslovy pomoci,

povzbuzování a dotyčný dá dítě na střední školu, najde si zaměstnání, změní bydliště atp. A pak se něco stane – přijde finanční krize, škrty, zavírání provozů a dojde k propouštění, dítě si po střední škole stejně žádnou práci nenajde, v naději na lepší život se dotyčný zadluží a nemůže najednou splácet – celý vybudovaný svět se zhroutí a to celé se stane Přemyslovou *zradou*, byť Přemysl sám neměl na ničem z tom žádnou osobní vinu. Je to zvláštní efekt, ale možná mu lze přijít na kloub. Problém je právě možná v té mocné síle identifikace, na kterou GLP LÁSKA sází.

Badatel: (Na úřady) Chodí raději s vámi?

Růžena (2013, NNO): Raději s námi, protože s námi ty úřady jednájí trošku jinak než s nimi.

Přemysl: Tohle chceme odbourat, snahou u nás je, na začátku jsem o tom mluvil, aby nás postupně nepotřebovali, tam je potřeba a tohle oni hrozně moc přijímají, to je od malých dětí až po staré, když je dovedeme ocenit.

GLP LÁSKA staví svou strategii na oceňování. K potřebným přistupuje z určitého vůdcovského hlediska. Respektovaný vůdce – Rom, kterého uznává majorita – hecuje, oceňuje, zapaluje jiné Romy, aby VYROSTLI. I zde narážíme na tuto prostorovou metaforu, kterou jsme viděli již i GLP LIBERÁL a která vyjadřuje to, oč má v pomoci jít – o tvorbu nového člověka, o transformaci, která vede odspodu nahoru. Jak ukazují Lakoff s Johnsonem, prostorové orientační metafory jsou zásadní a nenahodilé, vytvářejí široké kategorické souvislosti mezi různými doménami zkušenosti (Lakoff a Johnson 1980, s. 14-19)⁶⁴. Nejde tedy o nějaké přizpůsobení jedné kultury druhé, ale o komplexní společenský vzestup. Romství vůdce funguje jako důkaz, že tato transformace je možná.

... já jsem zřídil kdysi Vyšehradský výbor, my tady máme ghetto Vyšehrad, a zřídil jsem Vyšehradský výbor, říkali mi, co my můžeme, říkal jsem, to byste se divili. Říkal jsem, víte co, vyčleňte si sami 3 schopné lidi, nebudu do toho mluvit, z vaší oblasti, já vám udělám stanovy, já vás zastřeším. Nemusíte to dávat na Ministerstvo vnitra, nic, já vás zastřeším, já vám tam dám razítko, zajdu s vámi na městský úřad, sejdem se starostou, s místostarostou, se sociálním odborem, všude vás představím a řeknu, že s nimi budete debatovat o vašich potřebách, v té oblasti, kde žijete, že budete mluvčí za Vyšehradský výbor, to bylo pak známé, psalo se o tom, mluvilo v televizi, to bylo

⁶⁴ Lakoff a Johnson (1980, s.15-17) ukazují, jak v kognitivní idiomatice angličtiny lze nalézt systematickou metaforickou linii pojmů orientovaných nahoru a dolů. Tak v komplexu kognitivní metafory SPOLEČNOST JE OSOBA jsou VESELÍ, VĚDOMÍ, ZDRAVÍ A ŽIVOT, OVLÁDÁNÍ SÍLY A KONTROLA SITUACE, DOSTATEK, BUDOUCNOST, STATUS, DOBRO, CTNOSTI, RACIONALITA orientovány nahoru, SMUTEK, NEVĚDOMÍ, NEMOC, PODŘÍZENOST SÍLE NEBO KONTROLE, NEDOSTATEK, NÍZKÝ STATUS, ZLO, NECTNOSTI, EMOCIONALITA jsou orientovány dolů. Mnoho z toho platí i pro češtinu a její kognitivní idiomatiku a je patrně součástí velké kulturní idiomatiky Západu.

známé celorepublikově, ...ti lidé byli namotivovaní, chtěli dokázat víc, nestačilo jim být ve Vyšehradském výboru, které zastřešuje občanské sdružení Théta, ti chtěli mít svoji organizaci, schválenou Ministerstvem vnitra a najednou chtěli, aby je někdo nezaskočil, hele ty jsi nevzdělaný, neznáš základní, tvrdé a měkké souhlásky, to chtěli mít v pořádku, aby nemuseli chodit za Přemyslem, aby jim sepsal krátkou žádost, protože by tam udělali 10 chyb. **Najednou to chtěli postupně odbourávat, to je pracování, je to o tom toho člověka nějakým způsobem nakopnout, když nakopnout, tak ukázat, že to někam vede.**

Potřebné je třeba nastartovat, nakopnout a to bez pořádné dávky energie nejde, protože jsou stlačení rasismem majority. Tuto energii musí do vztahu dodat pomahač svým nasazením. Potřební vědí, že tu ten tlak je, jsou na něj zvyklí a přizpůsobili se mu, vzdali se – a to je třeba změnit. Ovšem tlak objektivních souvislostí je příliš velký a potřební jsou vždy velmi zranitelní, od pomahače je odděluje právě nedostatek symbolického i reálného kapitálu a určitá psychologická slabost, díky čemuž nedokáží sami ustát vylučovací tlak společnosti.

Co z toho, že namotivuji, když tady bude děcko od 5 let, dokážeme, že udělá střední školu a ví, že rodiče nemají na to, aby financovali to vzdělávání, bude se snažit si najít práci a on zjistí, že jenom proto, že má tmavší pleť, 3x ho nevzali, on to vzdává, přitom po čtvrté by to třeba vyšlo, on to předčasně vzdá, říká si k čemu to bylo, nač se vzdělávat, největší problém je tohle, tady to mám napsané, to nezměním, o tom hojně mluví ti lidé: Tady to máme napsané.

Co to potřební vlastně říkají – vy nám naslibujete, že budeme BÍLÍ, my se roztoužíme abychom byli BÍLÍ, ale když to zkusíme, BÍLÍ nás nenechají BÍLÝMI se stát. Přitom však už víme, že to je jediná přijatelná možnost.

*Přemysl (2013, NNO): Je pár těch, kteří to zaměstnání získali.... ti lidé to dobře ví, pokud získají tu práci a to vzdělání se snaží dostat z toho prostředí. Dokud budou tady, takže dřív nebo později **spadnou** z toho vrcholu toho ledovce a zase budou na dně a obávají se toho, že nebudou mít sílu znovu. Takhle je to i u nás, my jsme dosáhli spousty výsledků, já to otevřeně říkám, píšu i zprávy, vracíme se na startovní čáru, dosáhli jsme hrozně velikých úspěchů, hodně výsledků, pak přijde krize, špatná vládní politika, neonacistické spolky a **ti lidé mají k nám nejbliž.** My jsme jim pomohli, kdysi jsem měl azylové bydlení... Ty lidi fungovali, u spousty lidí se mi podařilo, že si našli práci a koupili si vlastní byt, už to nebylo státní, sociální, po čem většina sociálně slabých Romů volá... U pár lidí se mi to podařilo, zavíral se podnik a první kdo byl na řadě, byl ten Rom, mám*

s tím zkušenost, že to funguje, byl první na řadě, měl dobré výsledky, neměl žádný problém v práci, bylo mu přes 50 a věděl, že když ho z práce vyhodí, žádnou práci nezíská a tím spadl. Pak mě potká na ulici a říká, tys mě oblboval, ono to tak vůbec není říká, já jsem říkal, já ne, on říkal ne, nezlob se na mě, on říká, tys mě do toho dostal a největší rána a největší problém kdo mi udělal, to jsi byl ty, mohl jsem být šťastný, do té doby, dokud jsem žil tam, měl jsem provizorní přístřešek nad hlavou, nepřemýšlel jsem jinak, teď jsem ochutnal tohle a bylo mi to vzato. Já už nebudu mít šanci dostat to nikdy zpátky, tys mě podělal, ty jsi ten nejhorší.

Žít bez této budoucnosti znamená být připraven o své lidství – pomahač přesvědčí potřebného aby uvěřil, že může být BÍLÝ a jeho tělo ho usvědčí z omylu – samozřejmě to nemyslíme doslova – v přeneseném smyslu slova. Jde o to, že pomahač přesvědčí potřebného, že své tělo vlastně nemá, že na něj lze zapomenout, protože záleží na způsobech, na tom chovat se jako GADŽO. A když se tak začne potřebný opravdu cítit, je vržen zpět do vyloučení, které ale už není to, co to bývalo – nějaká forma domova. Stane se z toho nenáviděné vyhnanství. A nenávist z tohoto vyhnání z ráje potřebný přesune na toho, kdo mu ráj zprostředkoval.

Pomahač, který staví na identifikaci má v rukou silnou zbraň, pokud může potřebným nabízet sebe jako příklad, ale tato zbraň se může obrátit proti němu, pokud se pomoc nezdaří nebo jí zmaří okolnosti, které již nelze mít pod kontrolou.

Přemysl (2013, NNO): To všeobecně, to je od začátku krize vím i sám kolik v Kraji zkrachovalo podniků, uzavřely se, já zaměstnávám jednu paní, která pracovala 20 let, neměla žádné problémy v porcelánce, když přišla krize a omezování zaměstnanců, tak ona byla první se svým manželem, která přišla o práci. Oni byli v té střední vrstvě, dlouho nemohli zavadit o práci, pak byli ochotni přistoupit na cokoliv, aby zaplatili, protože pracovali, koupili si byt, zažili si úspěch, žili normálním způsobem, veškeré úspory, které za 20 let měli, tak utratili, aby zaplatili všechno, když byli nezaměstnaní, pak se dostali do dluhů. Prostě krach. Těch lidí znám spoustu v Kraji a nejenom, kteří takhle dopadli. Teď nemluvím jenom o romské menšině, když mluvím o střední vrstvě, tak mluvím o všech.

3.2.4.4 EXKLUZIVITA VŮČI OSTATNÍM GLP

3.2.4.4.1 Postoj vůči GLP SYSTEMATIK

Vzhledem ke GLP SYSTEMATIK se GLP LÁSKA vymezuje tak, že SYSTEMATIK NEPOSLOUCHÁ A NEROZUMÍ A PROTO HO POTŘEBNÍ (ZEJMÉNA ROMOVÉ) NEBEROU VÁŽNĚ A SYSTEMATIK PAK NEMÁ ÚSPĚCH. Jsou to zejména tradiční majoritní instituce jako školy či úřady, které zde hrají úlohu nechápajícího

a nepochopeného.

*Přemysl (2013, NNO) (O ředitelce praktické školy) Dnes s ní vycházíme velmi dobře, oni kromě toho, že mají to předškolní, tak tam mají léta romskou asistentku, která je výborná a myslím si, že si získala i pozornost dalšího učitelského sboru a že se naučili společně naslouchat a myslím si, že tohle hodně změnilo názor paní ředitelky. **Paní ředitelka byla hrozně dominantní a žádný jiný názor nebyl brán v potaz, tím myslím i toho učitelského sboru nebo přátel školy vůbec. Dnes je to na jiné úrovni, protože i ona sama zjistila, že bez té asistentky nedokázali to co dnes s ní. Nikdo nedokázal jít do rodiny a říct, hele bylo by dobré, aby to tvoje dítě chodilo do školy, ta asistentka to dovedla trošku jiným způsobem, to nebylo tristní, to vyhrožování, ale ona říkala, vždyť ten tvůj kluk je tak výbornej, víš o tom, umí tak kreslit, přinesla výkresy ze školy. To říkám jako příklad. Tu rodinu naladila, předložila jim něco, proč má cenu do té školy chodit. Ted' dala dobré slovo těm rodičům a ti začali spolupracovat, zúčastňovali se těch schůzek. Pochopila kudy vede cesta. Když se sejdem, tak se nevracíme k těm starým ranám.***

Na druhou stranu se GLP láska shodne se systematikem v určitém autoritativním přístupu a v tom, že problém ani pomoc nejsou pouze věci individua.

3.2.4.4.2 Postoj vůči GLP LIBERÁL

Původně jsme mezi GLP LIBERÁL a LÁSKA nerozlišovali. V obou případech šlo především o lidi okolo neziskovek, v obou případech se jednalo o Romy i „BÍLÉ“. V obou případech šlo také o určitý přístup zdola, partnerství s potřebnými. Ovšem pak jsme si všimli zásadního nesouladu mezi nadšenectvím a vehemencí LÁSKY a určitým profesionálním odstupem LIBERÁLA. Je pravda, že je oba najdeme nejvíc v prostřední nevládek, které spolu často spolupracují, ale to neznamená, že zde neprobíhá konkurence nebo určité napětí.

Pokud jde o vztah k GLP LIBERÁL, tady je odstup vyjádřen tak, že LIBERÁL nemiluje doopravdy a utápí se ve formalitách, je příliš posedlý tím, aby si nezadal, příliš posedlý HRANICÍ a to mu rovněž neumožňuje úspěch. PROTOŽE SE NEUMÍ A NECHCE S ROMY IDENTIFIKOVAT A PROTOŽE VELMI ČASTO SÁM ROMEM NENÍ, JEHO ŠANCE NA ÚSPĚCH JE JEN OMEZENÁ. Přemysl to vyjadřuje v jedné citaci výše, když mluví o omezených možnostech neromských pomahačů. Pro Liberála tak důležitá profesionalizace představuje pro LÁSKU dost velký problém. Mimo výše uvedený odstup také mnohdy úplně formální přístup, který určuje pouze výše grantu a formální ukazatele, zmíněné *indikátory*.

*Ludvík (2014, STU): To je NNO RR. Samozřejmě mají v pořádku veškeré výkazy, veškeré papíry, oni vám zdůvodní, to tady máme my nastavený ten náš projekt kontrolou, že musí předkládat čtvrtletně výkazy činnosti, kde, s kým byli, jak, kolik problémů, s kolika lidmi vyřešili. **Oni mají splněno za 3 měsíce celoroční počet klientů, protože na víc MPSV nedalo prachy. Co ostatních těch x měsíců z roku, to se člověk nedovolá toho teréňáka, kterého potřebuje. Je to k naštvání, když se potom zodpovídáte těm lidem s tím problémem dole, který potřebuje řešit stejně tak v dubnu jako v listopadu a vy mu řeknete neziskovka z R. nemá peníze, ač dostala 4 miliony v rámci projektu na rok, ale MPSV povolených 452 kontaktů, které jsou splněny za 3 měsíce a potom už je nenutí nic, oni vykážali, oni splnili, nic přijít do té lokality. Jaká je důvěra těch lidí z té lokality v toho teréňáka, který tam přijede jednou za 14 dní? To aspoň ten GB dělá tu komunitní práci s nimi tam uvnitř, i když taky dojíždějí z F. ty baby a odjinud. To je to, co jim vyčítají, že komunitní práce a spousta z nich tam fakt nebydlí s nimi. **Ta komunitní práce by měla být, že tam s nimi ty problémy žijou.*****

3.2.4.4.2.1 Objem vs. poslání

Ovšem nejde jen o kritiku činnosti jiných (laxních) organizací. Jde i o sebekritiku. S profesionalizací, která je – jak jsme viděli u LIBERÁLA – z velké části intenzivní byrokratizací, přišlo i určité omezení svobody, která pomoc v očích LÁSKY vůbec umožňovala. Práce už nemůže být vedená citem a potřebami, nýbrž INDIKÁTORY.

*Přemysl (2014, NNO): Dnes jsou projekty nastaveny zakázkově, dnes je to o objemu a ne o tom poslání....My se hlásíme do určitých projektů, teď nemyslím naše sdružení, ale vůbec neziskový sektor, **musíme splnit určitý počet zakázek, určitý počet intervencí a to je špatně...** Zakázka je fakt sociální problém, v našem případě zakázka je sociální problém, my jednak sami musíme vyjždět a oslovovat lidi, hele nemáš nějaký problém, my bychom ti ho pomohli vyřešit, máme více reklam na internetu. Pak nás tady lidé za ta léta více znají a oslovují nás. **Pokud nesplníme tu zakázku, ten počet kontaktů, intervencí, tak nemáme nárok dál v této organizaci pracovat, protože nesplňujeme tyto požadavky a to je špatně.** Kdysi to bývalo, je tenhle Pepča je super, myslíme si, že je hodně nadaný, chtěli bychom na něm pracovat, když na něm budeme pracovat, že to někam dotáhneme. Myslím si, že se nám to v dřívějších dobách dařilo. Díky nám máme pár dětí, kteří dosáhly vysokoškolského vzdělání a spousta dětí se středoškolským vzděláním s maturitou, dnes je to pro nás hodně těžké, **tohle nedokážeme, musíme plnit zakázky.***

Rádi bychom poukázali na množství zlomyslných ironií, kterými oplývá umělohmotný openspaceový jazyk profesionalizace - už jen ty výrazy „klient“ a „zakázka“, když jsou používány v kontextu vyloučení, dokáží citlivější povahu dovést do mdlob. Někteří naši aktéři na to poukazují, cítíme, že by to chtělo podrobnější studii, to tu ovšem nezvládneme.⁶⁵

Přemysl (2014, NNO): Dnes je to nastavené tak, že my víme co je zakázka, co je kontakt, co je intervence, všechno je určené časovým obdobím dokonce v minutách.

Výzkumník: To je dané manuálem ministerstva?

Přemysl: To je dané standardy ministerstva, my máme standardizované, my máme nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, terénní program, sociální poradenství a dokonce máme statut sociálně právní ochrany dětí.

Výzkumník: To obnáší co všechno?

*Přemysl: To obnáší to, že **máme nastavené standardy a těch se musíme držet.** A to je právě to na co si stěžují, že **už ta práce a ty výsledky hlavně jsou nastavené pro nás tak, že nejsme schopni dosáhnout toho co jsem si nastavil kdysi, když jsem to zakládal.** Každý ten neziskový sektor začínal proto, že nesouhlasil s nějakou politikou, chtěl to dělat jinak a chtěl ukázat, že to jde i jinak. Postupem času jsme byli donuceni suplovat tu práci a dělat ji stejně jako ty...*

Problémem je jednak necitlivost a rigidita INDIKÁTORŮ vzhledem k potřebám práce s romskými komunitami, ale především změna úlohy neziskového sektoru, jehož revoluční a novátorská energie byla utopena v povinnostech organizací profesionálních amatérů, které na jedné straně nikdy neví, jestli budou ještě za rok existovat (flexibilita) a na druhé straně jsou do detailu rigidně byrokratizované (profesionalita). Nejde však jen o to.

V pozadí sporu mezi LÁSKOU a LIBERÁLEM je hořká historie sporů a zápasů o význam pomoci romské minoritě. Konec devadesátých let a doba kolem přelomu století se nesla v duchu kritiky tzv. *etnobyzysu*, komplexu politických, podnikatelských, národně obrozeneckých aktivit tehdejší romské elity, která se etablovala po roce 1989 v rámci proromského hnutí. V rámci tohoto komplexu docházelo k různým excesům a schopnosti této romské elity zastupovat zájmy vyloučených Romů byly zpochybňovány. Etnicita byla viděna jako určitá vějička, kanál skrze který se různí „lídři“ osobně obohacovali, odtud *etnobyznys*. (Frištenská, Víšek 2003, s. 8) Jejich činnost byla přitom nahlížena tak, že nejenže nepomáhá, situaci spíše zhoršuje. A právě profesionalizace

⁶⁵ Jen pomyslete, co v něm chybí a o co si to říká: produkty – osobní bankrot, splátkový kalendář...

nevládního sektoru byla nahlížena jako cesta k zamezení excesů neformálního kamarádšoftového etnobyznysu. (Křištof 2004) K profesionalizaci také došlo a dochází, což mělo za důsledek eliminaci různých – z pohledu státu a odborníků – možná nekompetentních romských spolků. Ale také mizení Romů z profesionalizovaných organizací.

*Ludvík (2013, STU): Kdyby hrály ten fotbal, tak nefetují toluen malá děcka v Psi u Labutě, všichni to vědí, policajti, preventisti kriminality a tak dál, na to peníze nejsou. **Pak se ale se tady dá v tendru z 10 žadatelů 9 neromským, charity, další, ač neříkám, že nedělají s dětmi, ale jediné romské organizaci, která už zbyla, to je FXHE se nedalo, protože měli špatný projekt, neumí napsat projekt.** Ano je to jejich chyba, měli si na to někoho vzít nebo se to naučit za ta léta, samozřejmě mě to taky štve, říkám jim to dokola, kluci, tak si na to vezte toho středoškoláka, který sedí za tou kasou, ale oni už to pytlíkují takhle x let, paběrky, tam dostanou 7000, tam 5000, UvF potom 5 milionů, u Nýského UvF dělá ze 30 pracovníků 1 Rom, v NNO ZZ - další organizace, která tady vyhrála náš tendr na tu terénní práci, dělá 0 Romů. Pak je to o tom, že zaměstnají v subdodávce Přemysla, který má k těm Romům přístup snazší, už proto, že tamten je jeho rodina, to je jeho pokrevní babička a dostávají se tihle **teréňáci oficiální prostřednictvím toho Přemysla do těch rodin.** Ale něco shnilého je ve státě dánském. Protože tady utíkají miliony neziskovkám na auta, na propagaci, vytisknou se letáky, já nevím, konference dvoudenní mezinárodní pokud možno nejlépe, to stojí 400000, na to peníze jsou, viz můj milovaný Ný, pozve se tam 1 romský policajt z Anglie, který říká, co tady blbnete, proč neuděláte za to nějaký fotbalový turnaj pro děcka za ty prachy, proč hostíte papaláše na chlebičky. Pak je to o té mojí počáteční obavě z vás, že přijedou někam výzkumníci, takhle se tam přijede v drahých autech do toho ghetta, ti Romové na to koukají jako blázni na svůj problém, že nemají dát večer co do hrnce dětem, ale výzkumníky už měli ten den tři.*

Nároky ministerských standardů, fundraisingu, PR atd. vedou u profí nevládek ke specializaci právě na tyto agendy, ty je třeba uspokojit jako první, protože ty NNO opravdu živí, teprve pak přicházejí na řadu „klienti“. Nejlépe jsou na tom velké organizace, které disponují vnitřní byrokracií, která to umí zvládat, malé pak musí najímat externí lidi na tyto specializované a vysoce technicky náročné činnosti. Místní romské organizace na to nemají lidi a nemají asi ani dobré kontakty ven na někoho zvnějšku.

Ludvík (2013, STU): Heleďte poskytovatelem je MPSV, peněz, ty tečou z EU, kdyby EU chtěla po tom jít, tak se to zarazit dá. My už jsme jenom přerozdělovatelem toho toku, taky jsme si mysleli, že

*to ohlídáme, říkali jsme, že to tady teď určitě už ohlídáme. Zase to utíká, kdybychom je „sekli“, třeba to NNO ZZ, tak tady nemáme nikoho, kdo by to dělal. Protože ten Svatopluk, ta romská organizace byly seknutí, za ty daňové úniky, další romské organizace a to je taky **argument mocipánů, vy nemáte, nabídněte vysokoškoláky**. Opravdu nejsou dneska organizace romské, za které bych mohl dát ruku do ohně. Ta kontrola tam musí být, oni vám slibují, ano my si to pohlídáme, stejně jim musíte zavolat, hele dnes je poslední den uzávěrka, ježíšmaria, já na to zapomněl, oni narychlo vytáhnou starý projekt, ten pak stojí za betla mezi ostatními projekty, se kterými se ten BvF, NNO CD a další renomované neziskovky, které mají své týmy, které jim tam na tom půl roku pracují, pak ten romský projekt vypadá blbě, když je na tři strany, pokapaný kafem. Já si dělám srandu.*

A proto v konkurenci velkých profesionálních nevládek neobstojí. Můžou se leda nechat najmout v *subdodávce*. A tak – bizarně – z etnobyznysu deset let po vydání doporučení, která vedla k založení Agentury pro sociální začleňování a formulování oficiální politiky pomoci odhodlaným jedincům (Fřištenská, Víšek 2003, s. 11) obviňují Romové tyto profi gadžovské pomocnické mašinérie.

Přemysl (2014, NNO): Chtěl jsem dodat, z tohoto se stal hrozně veliký etnobyznys, tečou tudy prostředky a je tady neříkám, že spousta, ale je tady určitá část, určité procento vzdělaných Romů, kteří ví jak by to dělali, je tady dost inteligentních Romů, ale nemají šanci být v tom prostředí. Zase je to o tom, tak to romská inteligence začíná cítit a v tom začíná být veliký spor, ať uděláme cokoli, tak vždycky budeme těmi podřadnějšími, to začíná cítit ta inteligence.

3.2.4.5 Teorie romské kultury

I zde představuje romská kultura cosi unikavého, protože je to předmětem práce i zároveň osobním světem některých informátorů, světem, odkud jsou příbuzní a jejich příbuzní. Vystupuje zde v několika rovinách. Teorie romské kultury je zde zároveň nejkompexnější. Je také nejvíce inspirovaná pro romským emancipačním hnutím z 90. let 20. století.

První rovina je **rovina bezčasí**, rovina orientalistická. V této rovině jsou Romové ovládnuti prastarými zvyky, až do roviny naprogramování. Tato rovina je neměnná a žádná reforma ji nikdy nezmění, je nepřístupná vůli a vědomí:

Ludvík (2013, NNO): Dostaňte Roma do nějaké škatulky nebo na chodník nebo zavřete je do našich mantinelů. A oni to ví, že by měli chodit po chodníku, oni to ví, že by měli děti vést ke vzdělání, oni

to ví, že by neměli krást.

Badatel: Se jim nechce, nebo to je i odpor?

Ludvík (2013, NNO): Naprogramovaní jsou jinak už tisíciletí. V té Indii se chovali tak jako se chovají dneska, tady je nezmění ani Marie Terezie, ani Klement Gottwald. A teď se dostáváme zase k té skepsi.

Badatel: S tím právě souvisí jedna věc. Když jsme se bavili konkrétně s lidmi z NNO XT, bavili jsme se o těch věcech jako je správa společných prostor v domech, bavili jsme se, jestli je možné, aby tam ta organizace nepůsobila a spravovali si to sami, na což vy jste narážel. A oni se toho hrozně báli, říkali, to by nefungovalo. Proč myslíte, že to tak je?

Ludvík (2013, NNO): Protože to Romům není vlastní, protože Romové kočovníci, je potřeba rozebrat tu kulturu samotnou i z dob Indie, kdy starat se o nějaký majetek jim není vlastní. Jaký byl jejich majetek, ten který naložili na vůz nebo hodili přes rameno a šli, takže takovéto umístování Romů do paneláků násilně za dob komunismu, kdy ze slovenských osad je strčili na sídliště Vyr vedlo k tomu, že se vytrhávaly parkety a okna se házely do ohně.

Další rovina je **neskutečnost a minulost** – romská kultura je cosi, co zmizelo, co už není a nevrátí se. To vše dobré, co v této kultuře bylo – systémy respektu a pořádku, vajdové, ctnosti, solidarita, rodinné hodnoty – v podstatě zmizelo:

Přemysl (2014, NNO): Přesně to je známka toho, že téměř tradice a kultura vymizely. Já se s tím setkávám hodně zřídka, kde funguje pravá tradiční romská rodina, dneska je to fakt všechno čistě o asimilaci.

Ludvík (2013, NNO): To je dáno 40 lety komunismu, kdy tady rozházel úplně tradiční hodnoty těch Romů, dneska dávají svoje staré do domovů důchodců, dneska ženské šlapou, dneska dítě odhodí Romka do popelnice a tak dál. Což víte, že by nebylo myslitelné před 50 lety.

Další rovina je **skutečnost** – která je připisována asimilaci – skutečnost různých nepravostí a souvislostí současného života v bídě a vyloučení. Tato skutečnost je patologická a je třeba s ní něco dělat. V této skutečnosti žádné tradiční kulturní hodnoty nebo normy neplatí. Platí jiné věci. Vůči této aktuální a silné skutečnosti jsou tradice bezmocné.

Přemysl (2014, NNO): Ti Romové právě, že hledali to svoje místo ve společnosti léta a nedařilo se,

*a kde jsou určitě přijatí, to je podsvětí, tam není problém jestli jsi černý nebo bílý, tam by byl problém jestli jsi neschopný něco čórnout, jestli jsi neschopný tady prodat za den neznám tu hantýrku kolik balíčků té drogy, tak jsi neschopný a nemáš tady co dělat. Jestli tady v tom obstojíš, tak jsi přijatý, tady nemáš problém. V tomhle je problém. Kdysi u Romů drogový problém neexistoval, já to pamatuji, nejsem až tak starý a prostituce už vůbec ne, dnes to máme v tak velkém měřítku, a to je problém. **Jako tenhle asimilační problém, kdy se vytrácí ta kultura a ty tradice.** Dnes už normálně přijdu do spousty rodin a donedávna to fungovalo, kdy ten starej, který měl být tím „vajdou“, tím vůdcem, mluvčím rodiny, bez kterého by nic neudělal, tak dnes když přijdu do té rodiny a pamatuji si ho před 25 lety seděl v křesle měl na hlavě ten klobouk a když řekl, ty uděláš tohle, tak to platilo, dneska ho pošle to děcko někam a řekne mu, co ty jsi dokázal já jsem vydělal na drogách nějakou částku a ty jsi to dokázal a on je jakoby vlastně tím velitelem rodiny.*

Přemysl (2014, NNO): Setkal jsem se hodněkrát, co blbneš Přemysle, moje vnučka má Němce, každý ví, jakým způsobem ho získala, že stála na trase a on se tím vytahuje, kdysi by se za to styděla spousta Romů. Homosexualita to bylo tabu, museli být, když jsou dnes, museli být i předtím, bylo to hrozné tabu, svým způsobem trpěli, byli to chudáci, nemohli to přiznat.

A další rovina je intersubjektivní psychologická – rovina **exkluzivní empatie**, vyhrazené pouze Romům. Tato senzitivita je Gadžům odepřená.

*Přemysl (2014, NNO): Já jsem se léta scházel s psychology, ale postupem času mi psychologové říkali, hele Přemysle, my jsme si mysleli, že psychologie je platná úplně pro všechny, ale teď zjišťujeme, že vás neznáme, že jste přece jenom trošku odlišní, to myšlení a ta empatie je úplně **někde jinde**. Na začátku, když jsem se s nimi poznal, když jsme začali pracovat na nějakém projektu, mysleli si, že jsou in.*

Badatel: Tahle věc, na tu narážím opakovaně, zajímalo by mě to v čem to spočívá?

*Přemysl (2014, NNO): **Já se podívám.** Fakt je to tak, to se tady zeptejte, že se podívám na Roma, může mi říkat co chce **a já v něm vidím to nitro.***

Badatel: Že si vymýšlí třeba?

Přemysl: Jo.

Růžena: Taky to se pozná.

Přemysl (2014, NNO): Jo já to poznám. Empatie, přesně. Já jsem spolupracoval s psychology,

přednášel jsem na evropské konferenci, tam bylo 340 psychologů.

Badatel: Oni by to rádi změřili.

*Přemysl: Spousta psychologů mi nevěřilo, tak jsem jim dokazoval, že to tak je. Že tohle dovedu, že tyhle schopnosti. **To nejsem jenom já, to je 90 % Romáků, že si takhle rozumíme.** Stačí pohled a víme co se děje.*

Růžena: I nějaké pohyby, když mluví, ta gestikulace, to poznáte prostě, že kecá.

Badatel: O nezávažných věcech, ale v tom je něco za tím.

Růžena: To poznáte.

Zároveň s vhladem (asi to není kontradikce) a viděním do sebe navzájem, *do nitra* přichází rozdělenost na nesjednotitelné rody.

Ludvík (2013, NNO): Dostáváme se k další oblasti, na kterou jsme nenarazili, rozpolcenost samotných Romů a rodová nesnášenlivost, kdy si to táhnou ze Slovenska, jak si tam dali jejich rodiče, praprarodiče po „papuli“ a sem si to přitáhnou, tady ve Varech je 5 klanů, které sebou, sednou si za jeden stůl, vědí moc dobře o sobě o svých aktivitách, nelezou si do zelí, ale vzájemně se nemusí. Pokud někdo chce je tady sjednotit nebo nějak, aby oni byli jednotní, nikdy nebudou.

Shrnutí:

ROMSKÁ KULTURA JE ARCHAICKÝ A PERMANENTNÍ A NEMĚNNÝ PROGRAM KONTRADIKCE K EVROPSKÝM NORMÁM.

ROMSKÁ KULTURA JE NOBLESNÍ PROGRAM SPECIFICKÝCH CTNOSTÍ, KTERÉ BYLY ZNIČENY KOMUNISMEM.

ROMSKÁ KULTURA NENÍ SOUČASNOU ROMSKOU SKUTEČNOSTÍ.

SOUČASNÁ SKUTEČNOST JE POUHOU ADAPTACÍ A ASIMILACÍ POSLEDNÍCH 25 LET, KTERÁ ROMSKOU TRADIČNÍ KULTURU VYTLAČILA.

ROMOVÉ JSOU RADIKÁLNĚ ODLIŠNÍ OD MAJORITY SVOU EMOCIONÁLNOSTÍ A VZÁJEMNÝM VNITŘNÍM POUTEM.

NAVZDORY TOMUTO POUTU JSOU ROZDĚLENÍ NA NESPOJITELNÉ SKUPINY.

Podle kombinace protichůdných tvrzení bychom si mohli myslet, že se jedná o důkazy neexistence této kultury. Možná je to ale složitější. Tato schemata možná vyjadřují, že Romové nemohou být sami sebou, tak jak naznačuje Fanon v teorii konfrontace.

3.2.4.6 Tranzitologie

Historické umístění je tu pozoruhodné. Zvláštní je kombinace teorií o neměnné podstatě

romství, se kterou nelze nic udělat, kterou jsme zmínili výše a radikální historické křehkosti.

Badatel: To mě mnohokrát zarazilo, že i uvnitř té rodiny jsou ti lidé proti sobě.

*Ludvík (2013 STU): Dostáváme se k tomu kudy cesta ven, já myslím, že to je pryč. O tom se mluví na plzeňské fakultě hodně, teorie chudoby a tyhle věci, kdy opět mají svým způsobem pravdu naši kolegové, protože už to není o tom, o čem to bylo 800, 1000 let, **ale za pouhých 50 let se rozpadly ty vazby a dneska je to o nějakých reminiscencích na to jak bylo kdysi dobře, když rod držela babička, která měla rozhodující slovo.** Na ty Romy jsem přistěhovalé nemůžeme moc, mě se ptají, proč s některou částí Romů to jde a s některou tam to slovo nemají ani autority, drogy se tam dostaly, s „fetama“, pod vlivem mladí lidé, moc nenaděláte.*

Jakoby s jednou částí romství Gottwald, stejně jako všichni před ním, nesvedl nic a v té druhé pouhých 50 let komunismu stačilo ke zničení všeho dobrého, vyššího, principiálního a zbyly jen ty nepřijatelné věci. Dobré věci – ctnosti – zničil komunismus; špatné věci jsou *naprogramované* z Indie a nikdo s nimi nic nezmůže, ani *komunismus*:

Ludvík (2013 STU): Já si myslím, že tohle hodně komunismus podělal, pokazil, protože se to už nenapraví, je to pryč, systém vajdů, systém nějaké hrozby vyhoštění z komunity, krysy, dostáváme se k olašským Romům a rozlišování tradičních vazeb uvnitř té komunity. Dneska brácha bráchovi nepůjčí, brácha bráchu zabije, věc opět nemyslitelná.

Je zajímavé tento selektivně regresivní kulturní proces srovnat s Fanonovým procesem ustavování ČERNÉ subjektivity. Pokud něco romského zbývá z orientálního mýtu o Romech, je to vždycky to špatné. To je to, co BÍLÁ historie Romům dělá.

Pokud jde o tu mystickou schopnost vhledu, exkluzivní Romům, nemůžu se zbavit pocitu, že přímo souvisí s problémem „pohledu“, tak jak jsme jej rozebírali v první části. Pohled, který vylučuje, vytváří specifickou zkušenost a taky citlivost na pohled druhého. Specifická **emocionalita**⁶⁶ jako aspekt „ČERNÉ/ROMSKÉ DUŠE“ patří právě mezi ty artefakty BÍLÉHO MUŽE o kterých mluví Fanon.

Zároveň se s tím paralelně počítá jiný čas. V poznámkách Přemysla výše lze narazit na tvrzení o tom, že vše dnešní, aktuální a historické je ASIMILACE. Ta je všudypřítomná, asimilování

⁶⁶ Musí to být emocionalita, protože racionalita je vyhrazena BÍLÉMU MUŽI. Jediná přípustná racionalita je nějaká racionalita se záporným znamínkem, *vyčůranost, vychytralost* atp. Srv také Lakoff a Johnson (1980, s.15-17)

jsou všichni. Ovšem ta ASIMILACE, jak ji popisuje je vlastně to vyloučení. Transformace společnosti v posledních 25 letech nevedla k romské emancipaci, jak si proromské hnutí přálo, ale k vyloučení. Na první pohled si asimilaci člověk představí jako ztotožnění s normami a životními způsoby majoritní společnosti. Ale tady to znamená ztotožnění s antinormami a antihodnotami⁶⁷. Proces Romské emancipace se podle GLP LÁSKY nezdařil a na vině je neochota a neschopnost majority přijmout Romy ani když se snaží. Přitom se však s hořkostí konstatuje, že Romům samotným toto snažení moc nejde.

3.2.4.7 Některé poznámky k tranzitologii.

Je zjevné, že „selhání“ Romů na cestě ke svobodě představuje pro mnoho lidí záhadu, kterou je těžko rozřešit. A využívají k tomu různých kulturologických prostředků. U LIBERÁLA i LÁSKY nacházíme motivy určitého zabloudění nebo ztráty směru, což je základní znak „tranzitologie“. Velká tranzitologie – soubor teorií o transformaci post-komunistických společností - spatřuje v komunistických periodách zbloudění společnosti, po kterém musí následovat určitý návrat k normálu (Haskell & Mamlyuk 2009). V případě Romů LIBERÁL, LÁSKA i SYSTEMATIK vidí určitou extenzi „komunistického“ excesu – dílem v předpokládané nesamostatnosti či zhýčkanosti Romů a dílem v pokračujícím dědictví destrukce tradic, kdy již není na co navazovat. Romové jaksi zůstali zpozdění a zaseknutí a měli by dohnat zbytek společnosti, který je již na cestě správným směrem, k normálu. Měli by se uzdravit.

Ovšem Haskell a Mamlyuk se ve své studii věnují „velké“ tranzitologii jako určité moderní neokoloniální mytologii. Tvrdí, že tranzitologie tím jak postuluje přechod od komunismu k postkomunismu jako historicky unikátní periodu „návratu k normálu, ke zdraví“, odvádí pozornost od skutečných ekonomických a společenských dějů k umělé mytologické realitě. Cokoli se pak děje, zdá se být určitou historickou nutností, vůči které nelze nic namítat. Proti spáse jistě nelze nic říct. (Cokoli se odlišuje pak také vychází nutně jako choré nebo zvrhlé.) Destruktivní privatizace průmyslu, bytových fondů, zemědělství je nahlížena jako jakési nutné zlo na cestě za pokrokem. Zároveň také zavádí kulturní ideál individua s jeho racionální liberální moralitou jako jedinou přijatelnou kulturní alternativu⁶⁸. Tématem jejich práce jsou odborné texty, ale tranzitologie

67 Je tady na místě připomenout náš Fanonem inspirovaný závěr z první části a sice, že ROMSTVÍ je produkt majority. Sartre: „Židem je ten, koho ostatní považují za Žida: to je jednoduchá pravda, ze které musíme začít... je to antisemita, kdo Žida vytváří“. (Sartre – 1976, s. 69) České pokusy uchopit romství sledují celkem věrně tuto Sartrovu definici. A romské i romistické sebedefinice nejsou výjimkou. V tomto ohledu můžeme říci, že výše zmiňovaná asimilace do podsvětí je skutečně naplněním přání majority.

68 Tranzitologický mýtus o léčbě nemocné společnosti tak efektivně zastírá určité věci a znemožňuje srovnávání s jinými historickými „tranzicemi“, jako byly procesy kolonializace a dekolonializace a zejména procesy budování „neformálního impéria“ prostřednictvím ekonomických prostředků jakožto hlavního nástroje koloniální politiky v období po druhé světové válce. Ona společenská „terapie“ tak mnohdy prakticky vypadá jako to zlatokopectví, které

představuje nepochybně i populární zlidovělý mýtus.⁶⁹

Romové nebyli rozhodně sami, kdo na šokovou terapii transformace devadesátých a následných let doplatil, ale protože v tranzitologickém mýtu nevyhovět mýtickému ideálu (nemít zaměstnání, ztratit bydlení atd.) znamená protivit se Dobru, nikdo s nimi (ani oni se sebou) nechce mít nic společného. A nejen to – jako ČERNÍ začali tento antiideál ztělesňovat. Protiromský rasismus je tak symptomem společenské neurózy – vytěsnění chudoby a neschopnosti se k ní racionálně postavit⁷⁰. Proto také v teoriích o romském vyloučení tak velkou úlohu hrají metafyzická vysvětlení orientalistickými pojmy.

3.2.5 Závěr GLP

Tyto tři generátory je třeba chápat jako idealizované extrapolace. Jsou to prototypické modely, které se v úplně čisté podobě nikde nenacházejí, žádný informátor nám je takto výslovně nepojmenoval. Nicméně jsme přesvědčeni, že vyjadřují docela ostře trojúhelník motivací, smyslu a modelů pomoci. Ačkoliv máme pro tyto IKM prototypické mluvčí (Olga jako SYSTEMATIK, Marie/Alice jako LIBERÁL, Přemysl jako LÁSKA) a prototypické místo (SYSTEMATIK je doma v institucích, LIBERÁL v profesionálních NNO a LÁSKA v romských NNO), považujeme tyto IKM za ideje, které se mohou vyskytovat i mimo svá typická místa a typické představitele. Lze si i

aktéři kritizují, když mluví o politice – cílem reforem není zlepšit nějakou oblast společenského života, ale prospět zájmům místních elit (vystavených na někdejší komunistické nomenklaturní síti normalizačních technokratů a nadnárodních korporací (zde bank – v případě půjčkového a hypotéčního komplexu, automobilového a jiného montážního průmyslu v případě flexibilizace pracovní síly ad). I toto poslední zmíněné souručenství tranzitologie umožňuje zastřít. Z obrazu jsou také vytlačovány podobnosti mezi deindustrializací postkomunistických zemí na konci 20. století a procesy deindustrializace v rámci koloniálních expanzí různých evropských impérií, např. Bengálsko na počátku 19. století. (Haskell & Mamlyuk 2009, s.6)

69 Zdeněk Uherek ukazuje ve svém textu věnovaném romským migracím v 90. letech, které vedly nakonec k určitému mezinárodnímu tlaku na řešení problémů romské minority, že pohled Romů na společenskou transformaci po roce 1989 byl dosti apokalyptický: sen majority o svobodě se kryje s noční můrou minority o absolutní zkáze. Cituje dobový článek z časopisu Romano Kurko: „*Nejenom Romům, ale i Čechům se žije v ČR špatně. Podle přísloví: 'Jak se do lesa volá, tak se z něho ozývá', možná na sebe to neštěstí přivolávají sami. Po roce 1989 životně důležité zájmy romské menšiny nikoho nezajímaly. Romové byli českou společností hození přes palubu. Dnes 'jim' toto oplácí někdo jiný...*“ (Uherek 2003, s. 292) Nic takového ovšem nikdo z majority nechtěl a nechce poslouchat. V oblasti, kde provádíme výzkum je to silně patrné – místní chudnoucí nižší střední vrstvy se mohou přetrhnout, aby se od svých vyloučených distancovaly. Romové přitom tvoří v celé republice maximálně 10% obyvatelstva ohroženého chudobou, spíše méně (dle neoficiálních odhadů v ČR žije kolem 200 tis. Romů, z nichž je poměrně velká část chudobou ohrožená – nikoli však všichni; celkový počet obyvatel ohrožených chudobou je přitom kolem 1,5 milionu. Tedy chudí Romové nepředstavují možná ani jedno procento celkové populace). Od roku 2003 se poměr zchudlého obyvatelstva výrazně zvýšil, tehdejší romský apokalyptismus musel působit velmi nepatřičně.

70 Eva Bajgerová a Dana Hacaperková ve své studii o problematice mikrofinancování, prováděné na základě testovacího projektu v roce 2001 stěžují, že „*České republice však chybí příznivé společenské klima, které materiál Evropské Unie o mikrofinancích zmiňuje jako jednu ze základních podmínek. Chudoba není cítěna jako významný problém. Pokud je chudoba jako problém cítěna, jde spíše jen o dávky sociální péče, ke kterým má politická reprezentace ambivalentní postoj. Uvádí se, že dávky jsou vysoké, zneužívané, na druhé straně se odmítá sociální šetření a zjišťování majetku, je výrazný nedostatek terénních sociálních pracovníků apod. Absolutně zatím chybí priority a cíle*“. Od té doby se toho změnilo jen málo. Faktem je, že Česká republika zatím chudobu jako velké společenské téma neřeší. Svědčí o tom například odpor obcí k zaujímání efektivních sociálních politik, které by jim z ekonomického i praktického hlediska umožňovaly problém vyloučení řešit. Jde zejména o problematiku sociálního bydlení, privatizace bytových fondů a s tím spojené fenomény. V tom zcela jasně vládne iracionalita.

představit, že to mohou být určitá myšlenková stádia, kterými může osoba procházet, nebo které může střídát. Nicméně je považujeme za silné a koherentní základní principy-generátory, které ovlivňují celkovou praxi péče či emancipace a které jsou také komplexně napojené na logiku selhání systému a tranzitologický rámec celého uvažování o desegregaci či emancipaci nejchudší vrstvy českého obyvatelstva – Romů.

3.2.6 Dodatek ke GLP a desegregaci: osobní uznání

Jaksi stranou zmíněných superschemat ovšem zůstala jedna velmi důležitá věc a to je osobní rovina, týkající se toho, jak konkrétní osoby k sobě přistupují a co spolu zažijí. To je možná důležitější, než ideologické konstrukce. Pro reálnou emancipaci je totiž důležitá jedna věc a to je konkrétní uznání od druhého (Druhého). To nějak asi musí proběhnout právě v takové osobní rovině. Tím se možná otevírají dveře ven z vyloučení.

Alice (2013, NNO): Já jsem to měla na začátku strašně hezké, když holky byly malé, Liza chodila do školky a Františka, té byly 2 roky, 2 a kousek, možná tak nějak, tak k nám začal chodit toužimský kněz, byl Polák a hodně nás zapojoval do všech těch aktivit a tak a my jsme se přes něho dostali k práci, dělali jsme sociologický výzkum a v rámci toho on říkal, že se seznámil s jednou organizací, kde dělají nějaké školení a motivační kurzy, jak vystupovat a podobně a že to pro nás bude dobré, když tam má cestu, že nás tam vezme... on říkal, tak se právě bavil s tou organizací, jaké mají další plány a my jsme se připojili k nim do toho, že jsme chtěli na území Deltska dělat ne tehdejší sociální služby, ty byly až od pozdějšího roku, ale dělat nějakou pomáhač práci, pomáhat lidem a podobně. Tak jsme to začali dělat. Potom vlastně Zita přišla do Gammy do NNO XT v roce 2002 tuším, bavili jsme se, scházeli jsme se, nárazově, pak trošku i pravidelněji, a ona v roce 2004 mě oslovila, jestli nechci dělat komunitní pracovníci v Gammě. Já jsem říkala, teď pracuji u toho pana faráře, já vlastně jsem v tom viděla svoje zájmy, Lizu jsem si odvedla do školky, s Františkou jsem mohla být celý den, že nás neodtrhávaly, říkala jsem si, že pro mě je to teď jakoby dobré. Ona říkala, kdybys u nás nebyla na plný úvazek, ale na poloviční, říkám, jo to by bylo dobré, šla bych do toho, ale domluv se s tím panem farářem, nechci mu to dělat za zády. Tak tam šla, domluvili se, že půl úvazku budu u něj, půl úvazku z NNO XT a od roku 2004 jsem začala dělat tu komunitní práci a tu jsem dělala na Gammě po boku Zity 3 roky, takže jsem se vzdělávala, se Zitou jsme četly nějaké knihy o komunitní práci, o sociální práci, o cílové skupině, to jsem spíš já ji říkala, jaké mají pohledy Romové na nějaké věci a podobně. Scházely jsme se a bavily, při té příležitosti říkala Zita, že je strašně hezké sdílet s těmi lidmi i příjemné zážitky, nejenom tu práci, kde se probírají těžkosti a starosti a já musím dodneška dát Zitě za pravdu, že to byla velká taková pravda. Já to

vidím i dneska, že když s nějakým klientem prožiju zábavu u tvořivé dílny, nebo u nějaké práce, jako brigády, že máme k sobě jinak blíž, ne úplně, ale jinak blíž, než nějaký klasický úředník od stolu, nebo sociální pracovník, který tam přijde a řeší tohle, „buch, buch“, vyřešíme ten problém a nashledanou, takže dodnes se snažím vždycky si dát ten čas, popovídat s nimi, poslouchat je, projevovat ten zájem o ně samé. Mně se to strašně ukazuje v té práci, že to má velký dopad fakt na ten vztah.

Tím Druhým může být vlastně kdokoli, ale pokud je to nějaká významná osoba – učitel, mistr, nadřízený v práci, kolega, tím lépe. Taková osoba ani nemusí být zrovna korektní, podstatné je zda dovede uznat a uzná. A taková osoba se může najít v rámci kteréhokoli ze zmíněných superschemat. Je to základní předpoklad jakéhokoli emancipačního pokroku. Podobné věci se ukazovaly i Šanderové (Šanderová 2003) v rozhovorech s úspěšnými Romy v roce 2003, kdy v reflexi prakticky všech skupin se objevují výrazné vzpomínky právě na konkrétní příslušníky majority, kteří je dovedli uznat. K podobnému závěru dochází Weinerová (2003, s. 139), která ale poukazuje na to, že se jednalo vždy o nějaké reprezentanty státu.

3.3 Dissent

Pojem DISSENT neoznačuje někdejší protikomunistický dissent nebo disidenty. Označuje něco jiného. Pro tento účel dodržujeme úzus dvou ss, abychom to odlišili. Přejímáme tento pojem z angličtiny. Je to pojem, který je v opozici k pojmu CONSENT nebo CONSENSUS. Význam je dle Oxfordského slovníku angličtiny *The holding or expression of opinions at variance with those commonly or officially held*. (zastávání či výraz názorů, které se liší od názorů oficiálních nebo běžných)“, přičemž ovšem původ pochází z latinského „dissentire“, mít odlišný pocit. Tedy jde o odlišný názor s určitým emocionálním původem.⁷¹

Řekněme, že je zde představa určité tranzice, reformy, transformace. V našem případě jde o inkluzi či desegregaci. Tato tranzice má jednoznačně daný morální rozměr, je zřejmé, že z hlediska obecných hodnot musí proběhnout. Jak říká Ludvík: „*Argument opět jako desegregace, nikdo nejsme proti desegregaci samozřejmě.*“ (2013). Je jakoby nad slunce jasné, že věci by měly jít směrem, který tranzice naznačuje. Ale ony nejdou. Podíl na tom má SELHÁNÍ SYSTÉMU, ale vše se tím nedá vysvětlit. Například pokud občané v místním referendu odmítnou stavbu komunitního centra, určeného převážně pro vyloučené Romy, není to rozhodně SELHÁNÍ SYSTÉMU, v tom případě systém funguje jak má. Je to to, čemu říkáme DISSENT. Je to určitý odpor, který kladou tranzici a desegregaci lidé, kterých se má dotknout. A nemyslíme tím jen „rasismus“, kdy majorita odmítá minoritu. Velkým tématem DISSENTU je i nespolupráce či ignorance tranzice ze strany minority.

Výzkumník: (opakuje větu): Řekne (řeč je o jiném Romovi) za naše peníze vy tady máte takovouhle organizaci a děláte si tady takové věci.

Přemysl: (2013, NNO): Řekne to gambler a drogově závislý, nikdy to neuslyšíme od inteligentního člověka, který má hlubší trošku přehled. A ta majoritní společnost to samé, oni mají vyšší dávky, jsou zvýhodňováni. Je spousta těch, kteří se s tím nikdy nesetkali, jako říkají, oni nám vytrhali plaňky u plotu a to, většina je těch, kteří to slyšeli ty fráze, nikdy se s tím nesetkali. Já tady mám jeden zážitek, kdysi s kolegou jsem se snažil dělat přidruženou výrobu, pronajmout si bývalou faru, byly tam velké pozemky, zaměstnat Romy, chtěli jsme tam udělat zemědělskou farmu, pěstování králíků, ovcí, že bychom tam dělali europalety. Vypadalo všechno moc krásně, psali jsme projekty, vybírali jsme oblasti, kde bychom služby poskytovali, koho bychom tam vzali, všechno super. Biskup nám byl hrozně nakloněný, šel nám na ruku a říkal, zbývá poslední záležitost, setkání s občany toho městečka, připravili jsme pohoštění, vodu, čaj, přišli obyvatelé toho městečka, starosta, všechno krásně probíhalo do doby, než přišel jeden pán a říkal, já tady žádné asociály nechci. Já jsem se

⁷¹ Možná by se dalo užít i pojmu odpor, ale hlavně v psychoanalytickém smyslu slova.

dočetl, že byste pracovali s Cikánama, řeknu vám, že tohle nepřipustím nikdy, po druhé světové válce mi tady, proto jsem zmiňoval ty plaňky, mi vytrhali plaňky u plotu, protože neměli čím topit. Najednou ti obyvatelé toho městečka vstali a začali bouchat do stolu, my tady Cikány nechceme, a bylo vyhráno, protože po druhé světové válce mu tam vytrhali plaňky u plotu. A veškerý projekt byl shozený.

DISSENT je „pravá divočina“, lidi, celá ta sféra záhadného iracionálna, které se vynoří, když má tranzice přijít nebo proběhnout. Patří sem věci, které vypadají a vypráví se jako projevy rasismu z obou stran, iracionálního strachu, pomluv, lenosti, hlouposti, nespolehlivosti, zneužívání péče, peněz, času atd. DISSENT není automaticky příčina situace, která si žádá pomoc nebo asistenci. DISSENT je určitá vůle, která jde proti desegregaci, emancipaci. Přitom tento odpor je paradoxně sdílený za určitých okolností majoritou i minoritou. Na obou stranách se lze setkat s jevy odporu k desegregaci.

3.3.1 DISSENT z hlediska majority

Pro majoritu (obyvatele městeček a vesnic, kde je problém s vyloučením) nejracionálnější strategií by bylo obyvatele těchto lokalit plně integrovat a tedy podpořit jejich emancipaci, zaměstnávání v sociálních programech, integraci do škol atd. Existence vyloučené lokality v obci snižuje ceny nemovitostí, díky čemu spekulanti mohou levněji nakupovat další nemovitosti a prohlubovat tak influx dalších osob, které mají s integrací problémy atd. Čím větší vyloučená lokalita, tím hlubší a hůře řešitelné problémy. Odcizení obyvatelé jak vyloučené lokality tak příslušníci majority mají větší sklon ke konfliktům a neschopnosti vzájemné spory normálně řešit. Špatně vzdělané děti nemají žádnou šanci na trhu práce. Přitom ovšem existenci vyloučených lokalit nemají občané pod kontrolou – v rámci privatizací obecních majetků se principiálními hráči stali soukromí majitelé, spekulanti, kteří v obcích velmi často nebydlí a obecní starosti je netrápí a své nemovitosti nijak neudržují. (Dvořáková 2013, s. 19-20) Jedinou skutečně racionální obranou proti vyloučení by bylo vykoupení obecních majetků zpět, zaměstnání jejich obyvatel na jejich rekonstrukci, podpora zaměstnanosti a vzdělání a systémy asistence a podpory sociálního vzestupu. Touto cestou se ovšem ubírá jen minimum obcí. Taková cesta má totiž zcela mizivou místní politickou podporu. Místnímu politickému uvažování vévodí spíš principy magického myšlení než racionalita. Toto magické myšlení je v prvé řadě neseno intenzivním provinilým rasismem, tak jak jsme jej popisovali v první části. Romů se děsí, nepřije si je, nechce je vidět, nechce je potkávat, ztělesňují množství potlačených fantazií. Zároveň ho neskutečně popouzí fakt, že žijí se sociálních dávek, což jim tajně závidí a sní o jejich výši. Zároveň je hygienicky paralyzován spojením NAŠICH

DANÍ a CIKÁNŮ. Skutečnou realitu dávek nezná a ani znát nechce (kdo je vyplácí a za jakých podmínek), rušila by toto snění. Díky tomu mohou tyto vysněné dávky nabýt naprosto enormních rozměrů. Propuká šuška. A je nalezen viník – SOCIÁLNÍ SYSTÉM A POLITIKA, který nespravedlivě zahrnuje LÍNÉ A ANIMÁLNÍ CIKÁNY vpravdě neskutečným bohatstvím, takže se mají *lépe než většina lidí* (z internetové diskuse u kauzy zablokování stavby komunitního centra v obci Alfa)⁷². A následuje agrese vůči tomuto viníkovi: je třeba potrestat tento ZLOČINNÝ SOCIÁLNÍ SYSTÉM/ ZLOČINNOU POLITIKU. A tak je obecní politika vedena především tímto **imperativem trestu**. Imperativ trestu je předlogický a alogický a proto také racionální diskuse s jeho implementátory nikam nevede; vždy je už rozhodnuto. Imperativ trestu pracuje s jednoduchou metonymickou rovnicí PODPORA CIKÁNŮ = VÍCE CIKÁNŮ. A proto je nutné jakoukoli podporu sabotovat. Alogičnost imperativu trestu ovšem neznamena, že ho někdo nemůže použít zcela racionálně jako palivo politického záměru nebo pomsty, jak ukazuje kauza kolapsu projektu společného projektu Agentury pro sociální začleňování a obce Alfa, kde provádíme naše výzkumy.

Olga (2013, starostka): My jsme jako obec v rámci sociálního začleňování dostali dotaci nebo s Agenturou pro sociální začleňování nás trošku ponoukli k tomu, abychom tady zřídili nějaké centrum služeb, odkud by byly poskytovány sociální služby. Takže jsme se rozhodli, zpracovali jsme nějakou studii, máme tady bývalé školní dílny, které jsou naprosto v dezolátním stavu, výsledek je takový, že ty dílny se zboří, tam dojde k demolici, dotaci jsme dostali přidělenou 12,5 mil, s tím, že tam je podíl města 2,5 milionu a 9,6 mil. je dotace. Je to podepsané, všechno běží od června. Součástí té dotace toho centra služeb sociální prevence, kdy se teda postaví barák, který tady je, k tomu baráku, v tom baráku bude dílna, bude tam velká učebna, kde samozřejmě na rovinu bude z toho nějakým způsobem, zde jsou k tomu plány, bude tam učebna pro nějaké pohybové hry, vedle toho bude hřiště s umělým povrchem, tady bude malé hřišťátko pro děti s prolézačkami a parkoviště, protože je to součástí celé nějaké občanské vybavenosti. Takže tohle všechno je centrum služeb sociální prevence.

Občané zde v referendu zcela jednoznačně pohřbili vybudování tohoto centra pro volný čas (centra služeb sociální prevence). A to navzdory tomu že dle tvrzení starostky Olgy a zastupitelů obce byli občané informováni, že toto Centrum bude sloužit všem obyvatelům, ne pouze Romům a že se vzal v potaz stejný osud podobného centra v nedalekém městě. Starostka si nám stěžovala, že když něco vyhlásí k diskusi, nikdo nepřijde, pouze obíhají fámy, píší se anonymy, ale otevřeně

⁷² Nikterak proromsky orientované, ovšem jinak zcela profesionální zaměstnankyně ČSSZ nám v rozhovoru ovšem svěřovaly, že se neumí představit, jak z těch dávek může někdo vůbec přežít, konsenzus je že jsou k přežití nedostatečné, nadto údajně mnoho Romů ani tyto dávky není schopno čerpat. (Adéla a Karla 2012)

nikdo nic neřekne. Pár týdnů po tomto rozhovoru skupina místních občanů zformovala politické hnutí, které s obrovskou převahou vyhrálo referendum proti stavbě tohoto centra. Mobilizace veřejného mínění se přitom nesla jasně v duchu toho, že starostka do obce přitahuje Cikány (Leopold 2013). Cedule obce byly přelepeny posměšnými nápisy atd. Starostka to interpretovala tak, že se jednalo o pomstu místní hazardní mafie (podařilo se jí prosadit úplný zákaz hracích automatů v obci, mnoho hospodských to neslo velmi nelibě), což je možné, nicméně bez imperativu trestu by se taková mobilizace nikdy nezdařila⁷³. Starostce také patrně uškodily některé její jiné kroky, zejména zrušení praktické školy a privatizace budovy této školy⁷⁴.

Olga (2013, starostka): Já vám klidně budu přednášet. Myslím si, že tolik příkladů z praxe, jako máme my zde, že bychom nějakou přednášku zvládli taky hravě. Když už jsme u vzdělávání, když říkáte, tak první počin, který jsem udělala jako starostka, tak jsme tady zrušili zvláštní školu, moje bývalé působiště, kde jsem začínala jako učitelka, jsem šla a zrušila jsem si to. My jsme zrušili i základní školu, protože jsme tam měli problémy s ředitelkou, protože naše pointa byla, že zvláštní škola přejde pod základní školu a současná ZŠ ředitelka odmítla tyto děti přijmout.... Jednalo se asi o 20 dětí, ta zvláštní škola byla malotřídní už a tahle ředitelka nám napsala 3 stránkový elaborát, proč ty děti tam nechce, tak jsme museli postupovat, zrušili jsme i tu základní školu a de facto jsme založili novou příspěvkovou organizaci, kde jsme sloučili základku s tou zvláštní a tím pádem jsme vyhlásili nové výběrové řízení na ředitele. To jinak nešlo udělat legislativně. Samozřejmě, že ta stávající z té zvláštní školy ani ze základní se nám do výběrka nepřihlásila.

Zároveň je zřejmé, že argument DESEGREGACE může být využíván k docela jiným účelům, jako záminka k vypořádávání mocenských vztahů, zbavení se osob, podobně jako se používají hesla jako „úspory“, „zefektivnění“, „modernizace“ atp. Konkrétně zde starostka také používá ještě argument úspor, seskupení všech dětí v jedné budově šetří energie. Ale úplné zrušení to není, protože tyto děti jsou v jakýchsi „C“ třídách a mají stejnou náplň práce a uspořádání jako měly v praktické škole. Někdejší ředitelka praktické školy měla výhrady mj. protože se obávala, že se děti z praktické školy stanou terčem diskriminace a nadávek od příslušníků majority, což starostka odmítá,

⁷³ Proti stavbě ovšem mohly existovat i racionální argumenty, ty však podle všeho nebyly použity nebo nebyly tím pravým motorem celé akce. Jako například možná spornost odborného zázemí tohoto centra nebo zda velké investiční projekty jsou právě tou cestou, jak něčeho rozumného dosáhnout. Zda lepších výsledků nelze dosáhnout podporou spíše lidské než stavební infrastruktury.

⁷⁴ Do rukou osoby zřizující ubytovny pro Romy přicházející z okolních vesnic. Starostka si ovšem stěžuje, že si v rámci privatizace nemůže vybírat, komu to obec prodá. Neumím si však vysvětlit, proč to po všech těch zkušenostech z předešlých privatizací obec vůbec prodávala. Když jsme se starostky ptali, proč objekt k něčemu obec nevyužije - třeba k sociálnímu bydlení, odpověděla, že nechtěli mít sociální bydlení v centru obce. Což je dosti bizarní, když pak objekt prodají s vědomím a znalostí, že jediné komerční využití z 90% bude ubytovna pro „sociálně slabé“.

ovšem těžko říci, jaká je skutečná situace, jestliže reakce místní veřejnosti na *centrum* byla tak prudká. Hodnotit starostčiny kroky je komplikované, protože vedle důležitých nebo úspěšných kroků udělala řadu chyb nebo nešikovných kroků a také těžko říci, co ještě dalšího sledovala například právě citovanou místní školskou „reformou“. Každopádně o příliš citlivý pokus o DESEGREGACI nešlo.

S iracionálním DISSENTEM majority je třeba vždy počítat a má-li být pomoc úspěšná, musí se mu naučit předcházet nebo vyhýbat. Protože majorita má demokratickou majoritu, kterou v těchto případech zjevně neváhá použít proti jakkoli osvědčenému opatření a pevně proti svým vlastním zájmům⁷⁵. Problém v daném konkrétním případě také představovala demokratická pasivita minority, která podle výsledku referenda a početní přítomnosti v obci buď k volbám vůbec nedorazila nebo volila shodně s odpůrci.

3.3.2 DISSENT z hlediska minority

Jak jsme uváděli v první části, obyvatelé vyloučených lokalit vyloučení být nechtějí, není to jejich cíl. Jejich vyloučení je výsledkem souhry různých historických a migračních okolností a jejich reakcí nebo nedostatku iniciativy a kompetence. Ze svého vyloučení a neradostné sociální situace by se nepochybně rádi vymanili. Nicméně i na jejich straně existují vedle různých nekompetencí (nebo jako jejich součástí) určité odpory. Tyto odpory souvisí s tím, že vlastně není jasné, k čemu má DESEGREGACE vést⁷⁶.

3.3.2.1 Desegregace a asimilace

Desegregační konceptuální prostor je obsazován několika trochu konfúzními pojmy – *asimilace, integrace a inkluze*. Informátoři, se kterými jsme mluvili ovšem rozlišovali mezi ASIMILACÍ jako bezpodmínečným přijetím majoritního způsobu života a INTEGRACÍ jako schopností pohybovat se v obou prostorech, respektive udržení otevřených dveří. Přitom ovšem se udržení otevřených dveří k minoritě vidí ve studiu a znovuobnovování tradic.⁷⁷ Praktické kulturní formy –

75 Nemyslíme to nijak moc složitě, v daném případě se jednalo i o docela primitivní úroveň „vlastních zájmů“. Těžko říci, nakolik se dá slovům starostky věřit, ale po referendu se prý hned začaly objevovat hlasy stěžující si na to, jakto že nebude to tartanové hřiště – patrně lákadlo na které se starostka snažila místní utáhnout a které si v referendu sestřelili.

76 Když není možné stát se BÉLOCHEM.

77 Šanderová (2003, s. 85-87) ve studii věnované typologii úspěchu u romských aktivistů rozlišuje tři typy: asimilovaný, integrovaný a se dvojitou identitou. V jejím vzorku nejpočetnější *asimilovaní* aktivisté mají k Romům v komunitách stejný přístup jako gádžovští folkloristé – orientalisticky povýšený. Nejméně početní *integrovaní* se cítí být Romy, jsou přitom úspěšní (mají zaměstnání, postavení a určitý respekt) ovšem stěžují si na příležitostný rasismus – habituálně jsou ovšem také Gadžové, *vyrovnají se jim skrze zaměstnání* jen je nedělí od minority hradba odstupu. Početnější *dvojití identita* se naopak cítí vykořeněná, odcizující se oběma stranám a s oběma se

jako půjčování peněz – se odmítají.

Josef (2013, NNO): Chtěl jsem říct jednu věc, když ten Rom přijme to vzdělání, může se asimilovat a tím se vzdá té své bývalé kultury.

Badatel: Třeba vy za sebe máte ten pocit, že jste se něčeho vzdal?

*Josef (2013, NNO): Já to říkám i veřejně, **já jsem se asimilovat odmala**, jsem byl vychovávaný tak, že jsem spíš vnímal tu kulturu té většinové populace a neseznamoval jsem se se svojí kulturou.*

*Přemysl (2013, NNO): Tady jde vidět, že ty názory nás můžou být hodně odlišné. Já jsem se snažil vždycky a od začátku jsem si říkal, **já se nechci asimilovat, já se chci integrovat.***

Badatel: A kde je ten rozdíl?

*Přemysl (2013, NNO): Chci být v obraze, ale chci dodržovat tu kulturu toho našeho rodu. Já od toho nechci odejít. Já jsem uměl romsky odmala, to je jiná věc, v těch 70. letech se našim rodičům zakazovalo romsky mluvit, rodiče nám nechtěli dělat problémy, tak se bavili mezi sebou dál od dětí, já v dospělosti jsem se učil romsky, cítil jsem, že budu odepíraný romskou komunitou a já jsem nechtěl být odepíraný. Snažil jsem se být vždycky **uvnitř toho dění a být přijímaný**, i když občas narazím, protože myslím na budoucnost. **Když za mnou někdo přijde a řekne, hele půjč mi stovku, já mu řeknu, nezlob se, já tu stovku mám v určitém balíčku a s tou budu platit elektriku.***

Když k výše popsanému je třeba připočítat dříve zmíněný závěr našich informátorů, že jediná úspěšná inkluze je inkluze do podsvětí. To ovšem není žádná inkluze. DESEGREGACE přináší podivná dilemata. Je jedno, jaká slova se použijí, základní podmínkou DESEGREGACE je přijetí norem majority, nutnost začít se chovat jako GADŽO. Tedy dorovnávat a porovnávat se s GADŽEM. Ale s tím, že vlastní tělo tomuto úplnému vyrovnání brání. A pak se otvírá několik možností. Přesně jak to popisuje Fanon a jak jsme uvedli na konci první části v kapitole „Perspektivy“. Jedna možnost je zcela zapřít svůj původ, odstříhnout se od svého romství. Druhá je snažit se ze svého romství udělat nějaké životní téma⁷⁸. Protože ale nejde s GADŽI o rovnocennou situaci (ve smyslu rasismu, tak jak jsme jej popisovali v první části), v prvním případě jde o zatajení, subjekt musí odmítnout své příbuzné nebo na ně moc neupozorňovat, protože ohrožují vše, čeho v životě dosáhne (pouhou asociační silou). Musí se také snažit zapřít své tělo, což někdy jde, někdy je to těžší, ale musí ho

porovnávající.

78 „Vzdělaný Černocho, otrok mýtu spontánního a kosmického Černocho v daném stádiu cítí, že mu jeho rasa už nerozumí nebo on nerozumí jí. K tomu si v tu chvíli poblahopřeje a s tím jak prohlubuje tuto diferenci, tuto disharmonii, nachází v nich smysl svého pravého lidství. Nebo v některých případech zatouží patřit zpět ke svému lidu. A skřípajíc zuby vzteky a odevzdáním se v srdci pohřbí v obrovské černé propasti. Tento postoj, heroicky absolutní, odmítá současnost a budoucnost ve jménu mystické minulosti.“ (Fanon 2008, s. 7)

každopádně de-signifikovat⁷⁹. Sňatek s příslušníkem majority pomůže a mnohdy je to také pro takovou osobu jediná možnost. Jak jsme psali dříve, taková osoba žije v úzkosti, zda je již dost BÍLÁ. V druhém případě – romství jako téma – osoba, která nechce zapřít svůj původ a kořeny a chce dokázat, že Romové nejsou takoví jak jim přisuzuje stereotyp, musí opatřovat toto romství dodatečnými kvalitami, musí se stát aktivistou. Pokud by majorita neměla romství za něco podřadného, nebylo by to nutné. (Nebylo by ani nutné se ukrývat). (Fanon 2008, s. 153) Možná zde také pramení ten důraz, který Přemysl klade ve své práci na chválení a ohodnocování. A pak existuje ještě třetí cesta, která se zdánlivě podobá té první, ale není jí – cesta identifikace nikoli skrze BÍLÉHO nebo ČERNÉHO, ale skrze nějakou univerzální činnost (v Leont'jevově smyslu). Tj. nikoli uspět jako NEROM, ROMSKÝ AKTIVISTA, ale jako raper, sportovec, hudebník; prostřednictvím náboženské obce atd. V takovém případě není třeba nic zatajovat ani ohodnocovat, univerzální identifikační kategorie činnosti od toho subjekt osvobodí. Desegregace tedy není identitně nic triviálního a před desegregující se subjekt klade velké pasti a překážky⁸⁰.

Romská rodina ve vyloučení představuje malý okruh třeba nikoli dokonalého, ale přeci jen jistého bezpečí jak v praktické tak v symbolické a identitní rovině. (Bittnerová 2011, s. 162) Majoritní společnost představuje neznámé, hostilní a nebezpečné prostředí. Opustit vyloučenou lokalitu vyžaduje poměrně silnou **vůli k desegregaci** a také určité předpoklady (rodinné, institucionální, přátelské), které představují důležité pomocné a podpůrné faktory a osoby, které svým uznáním desegregaci umožní zprostředkovat. Této vůli v cestě pak stojí dissenní faktory – strach z odmítnutí rodinou a obavy z nepřijetí majoritou. Je možné, že identitní úzkosti spojené s desegregací stojí za většinou patologií, které se ve vyloučení odehrávají a znemožňují sociální vzestup.

3.3.2.2 *Vnější desegregační úzkost*

Strach z odmítnutí, který představuje také určité vědění, očekávání nazýváme VNĚJŠÍ

79 Například jazykem. Jedna pozoruhodná věc u všech úspěšných Romů, se kterými jsme se setkali byla až úzkostně spisovná čeština, takovou čistotu vyjadřování aby v majoritě jeden pohledal.

80 Karolína Ryvolová (2012) v zajímavém textu „*Tíže identity aneb jak přežít své romství*“ ilustruje tento problém na příkladech zklamání „úspěšných Romů“, tedy těch, kdo nejdříve uspěli v nějaké etnicky nespécifické činnosti (raper Gipsy.cz, výtvarnice Ladislava Gažiová ad.) a posílení tímto úspěchem se obrátili k nějaké formě aktivismu, což Radek Banga (Gipsy.cz) po několika letech hořce komentuje: „*Kdybych se měl vrátit v čase, nikdy bych se neangažoval v politice. (...) Z hlediska hudebníka to byla chyba, skoro sebevražda. Zapadli jsme tím mezi takzvané aktivisty a zavřeli si spoustu dveří, které už bohužel nikdy neotevřeme.*“ a Ladislava Gažiová: „*Jsem Romka, pak teprve umělkyně. Když si mě někde pozvou, je to proto, že jsem ‚záračná cigánka‘, ne dobrá výtvarnice.*“ ... „*Stále jsem ochotná podílet se třeba na dílnách pro Romy, ale když o mně chce někdo točit jako o ‚dobrém příkladu‘, už se mi to nezdá správné. Nechci být osobně vidět.*“ S tím nepochybně souvisí tzv. nedostatek romských vzorů. Vzorů je plno, ale problém je v tom, že nemohou být vzory, aby jimi zůstali.

DESEGREGAČNÍ ÚZKOST. Není to jen nějaká emocionální reakce, je to zvnitřněné očekávání, které každá zmínka o nějakém konkrétním neúspěchu potvrdí. Je to prototyp vztahu minorita-majorita. *Josef (2013, NNO): To je to co jsem říkal před chvilkou, že ta majorita ty Romy nechce mezi sebe.* Vnější protože jde o předjímanou reakci majority. Podobně u rozhovorů o zaměstnávání, které určitě ukazují neradostnou realitu toho, jak je těžké sehnat zaměstnání, ale těžko říci, jestli se jedná o praxi všech možných zaměstnavatelů.

Růžena (2013 NNO): Ono je nejhorší, máme klienty, kteří shání zaměstnání, shání ubytování, když mluvíme s těmi co zaměstnávají bez problémů, přijed'te zaměstnáme, ubytujeme, ted' tam přijedeme s klienty, zjistí, že je to Rom a najednou jsou místa obsazená. To už tohle potom odradí. Dokud toho člověka nevidí, řeknou, přijed'te, po hlase není slyšet, že jsem Romka, oni neví, že mluví s Romkou, přijedeme tam, oni je nezaměstnají, že to jsou Romové, vzadu za námi čekají Češi a ty vezmou a pak se dostanu do problému, že řeknu proč je jo a je ne.

Co je důležité je toto vědění, které cirkuluje a ovlivňuje rozhodování a odvahu hledat nějaké další zaměstnání a také interpretovat nastávající situace. Jde o folk-knowledge, které také legitimizuje pasivitu a přispívá k udržení segregovaného stavu.

3.3.2.3 Vnitřní desegregační úzkost

Vedle strachu z odmítnutí majoritou existuje také důležitý strach a kognitivní horror ze ztráty sebe sama. Říkáme tomu VNITŘNÍ DESEGREGAČNÍ ÚZKOST. Je to jednak obava z odmítnutí vlastní rodinou (komunitou) proto, že se nad ní člověk povyšuje:

3.3.2.3.1 Já x rodina

Badatel: Chtěla jsem se zeptat. Vracím se k tomu vzdělání, odbíhám od těch historek. Vy jste říkal, že je to krize identity, jestli ti Romové jako takoví, je to blbost se na to takhle ptát, nemají pocit, že to vzdělání jim něco bere?

Přemysl (2013, NNO): To už mají ti vzdělání, ti už si to uvědomují, ti už ten pocit určitě mají.

Narazím na to, že jsme si povídali a i já i Josef jsme si navzájem říkali, že spousta našich členů rodinných nám říká, ty nejsi Rom, ale ty jsi „Gadžo“. A tím si my uvědomujeme, ano ztrácíme tam něco.

Nejde jen o obavu z odmítnutí komunitou, ale také o strach z toho, že člověk bude muset odmítnout sám sebe.

3.3.2.3.2 Já vs. Já - Majorita x minorita

Josef (2013, NNO) Ještě k tomu vzdělání, pro Roma je obrovský problém, když dosáhne to vzdělání, dostane se do situace kdy ho nechce ani majorita, ani minorita, pak nastává ta krize identity. Je s tím potom obrovský psychický problém pro toho daného jedince. To je možná ten důvod, proč Romové ani nechtějí to vzdělání získávat.

Badatel: Vy máte s tím také tuhle zkušenost?

*Josef: Ne úplně, ale někteří mí vrstevníci se dostali do situace, že ta majorita, co tady chceš mezi námi, my tě tady nechceme, a obráceně ta minorita, ty nepatříš už k nám, ty si **hraješ na něco co nejsi**.*

To je velmi důležité – v rasistickém hierarchickém konfliktu si ten v inferiorním postavení vždy může pouze hrát na toho Druhého. Jeho tělo je důkazem jemu, jeho rodině a všem ostatním, jaká je skutečnost. Protože tělo je reálné, je připoutáním ke světu. Žádné množství gádžovských manýrů toto nezmění. A rodina, komunita, která rasismus zvnitřnila, to dá svým odbojným členům jasně najevo. Vzděláním, emancipací se člověk snaží vyprostit z tohoto kalibánského komplexu. V rámci prospero-kalibánského komplexu totiž ponížené postavení přináší určitou jistotu. A této jistoty se člověk emancipací vzdává, a jak Fanon i Mannoni zdůrazňují, tato situace nepřináší úlevu, jak by si člověk zvnějšku mohl myslet, ale strádání, které se musí překonat.

3.3.2.3.3 Změna morálky, charakteru, přístupu, obzoru, přijetí norem

*Růžena (2013, NNO): Tím, že už je vzdělanej, tím se mění povaha toho člověka, **už není takový jako dřív by byl, kdyby to vzdělání neměl**. Přece jenom na těch školách, když se zajímá o tu práci, já jsem si dělala pedagogickou školu, pracovali jsme s dětmi, byla jsem v družině, **byla jsem s pedagogy i na té škole se mnou jednali stejně jako s ostatními lidmi**, už člověk má jinou mluvu na některé věci, trošku jinak mluví, jinak přemýšlí než ti lidé, co vzdělání nemají, protože to nechápou.*

Přemysl (2013, NNO): Ale hlavně ten přístup, o těch Romech je známo, že myslí na to co je dneska, co bude zítra to uvidíme, dneska si dáme do nosu, nezaplatíme nájem a zítra uvidíme nějak se to vystříbří.

Josef (2013, NNO): Tím jak rozšíří ten obzor, vím že jsou nějaké normy, které musím respektovat, když poruším normu, následuje sankce a tak dále. Teď záleží na tom daném jedinci, jak se postaví,

*jestli bude dodržovat svoji kulturu, ke které patří nebo se jí vzdá*⁸¹.

Emancipací se člověk vlastně dozvídá kým je nebo byl, kam může spadnout, ocitá se ve větším světě a to přináší úzkosti, vůči kterým se vztyčují vnitřní dissentní odpory.

4. Závěr

Naše vyprávění se v tuto chvíli musí přiblížit k závěru, omezeno časem, prostorem a našimi schopnostmi. Popravdě se třese hrůzou co do této „summy“ napsat, neboť namísto závěru, který by nějak shrnul, jako drobkou ze stolu, problémy, kterým jsme se pokusili přijít na kloub, cítíme krajinu rozporů, která se v něm otevírá a do které jsme se vlastně vypravili s pokusem opsat meze a limity antropologického a psychologického přístupu. V této krajině jsme sledovali, jak se nevyhnutelně prolétá v problému desegregace jako identifikace reálné s imaginárním, historie a projekce, předpis a činnost a jak je od sebe oddělit uspokojivě nelze. V některých místech jsme možná uspěli lépe, v jiných ne tak dobře. Pokusili jsme se nabídnout určité teoretické řešení problému původu konfliktu mezi majoritou a minoritou prostřednictvím naší teorie distanciaci, rozvinuté skrze Fanonovu teorii konfrontace. Východiskem nám bylo poznání, že chápat tento střet jako střet dvou různých civilizací či kultur je nelze, mimo jiné proto, že je obtížné chápat majoritu i minoritu jako dvě nějak výrazně kulturně odlišné skupiny, spíše skupiny do značné míry podobné, kde hlavní roli hraje kategorie CIKÁNI a s ní se spojující fantazie.

První nedokonalý komentář si dovolueme k psychoanalytické teorii narcismu malých rozdílů, která v našem pokusu má své místo a představuje psychologické jádro teorie skupinové identifikace jako projektivního fenoménu, se kterým je spojená agresivní nebo negativní emocionální vazba, psychologicky chápaná stereotypizace (Kučera 2008, s. 157; Allport 2004, s. 58; Levínská 2013, s. 29). Kolstø (2007) shrnuje literární prameny k této teorii, kterou připisuje původně Freudovi, jenž dle jeho podání sám však žádnou souvislou teorii malých rozdílů nepřinesl, pouze ji lze nalézt v rozptýlených poznámkách v několika textech, které měly ovšem velký dopad a samotnou teorii malých rozdílů rozpracovali tak spíše Freudovi následovníci, kteří často zdůrazňují souvislost násilí a nepatrnosti v rozdílech. Kolstø pak uvádí, že lze vypozařovat v zásadě dvě linie využití této teorie, linii psychoanalytickou a sociologicko-antropologickou. Psychoanalytická linie (zastupovaná zde Vamikem Volkanem 1986, s. 185 in Kolstø 2007, s. 7) zdůrazňuje explanační

81 Slovo *kultura* je zjevně velmi populární a popisuje se jím kdeco. Vždycky se jím ovšem v kulturně psychologickém smyslu tak trochu myslí nějaké společenské předpisy a zákazy. Josef ovšem popisuje kulturu, která by byla založená na porušování pravidel. Sám sebe ovšem považuje za asimilovaného a jeho postoj k Romům je otevřeně gádžovský. Jedná se tedy o zvnitřnění opovrhujícího postoje. Tím bychom s tím mohli být vyřizení. Ale tento asimilovaný postoj není výsadou pouze otevřeně asimilovaných, ale **všech** romských komunit skrze distanciaci. Distancující se rody operují vždy v úzkém pásmu, vymezeném Gadži a ostatními nečistými, horšími, méně civilizovanými, hloupějšími atd. skupinami.

rovinu subjektivního narcismu, kde nenávisť vůči d/Druhému, založená na malých, ale subjektivně grandiosovaných rozdílech, slouží jako obranný mechanismus subjektu. Subjekt, který projikuje na jiné lidi své negativní potenciality brání integritu Já. Špatné vlastnosti, které jako součást subjektu ohrožují jeho integritu jsou umísťované vně subjektu, kde slouží jako zdroj srovnání a sebeidealizace. Tento proces, který počíná v dětství pak slouží jako předstupeň konceptu Nepřítele, sdíleného skupinou a umožňující či utužující skupinovou solidaritu. Malé rozdíly (které by v našem případě mohly zastupovat někdy velmi malé odlišnosti v pigmentaci kůže nebo malé rozdíly v ambicích) by podle tohoto pojetí sloužily jako jakýsi věšák pro plátno projekce vlastních nedokonalostí subjektu, kterých se děsí. V rámci obranného mechanismu subjektu se objekt nenávisťi se promítají všechny zlé vlastní choutky. Drobný rozdíl pak slouží jako strukturální diferenciatör, vlastně na něm nezáleží, je to arbitrární rys, kdy to podstatné je pouze to, že se jedná o nástroj řešení vnitřních konfliktů, použije se jako klíč, který o vlastnostech dané skupiny nic nevyovídá a nehraje roli. Pouze umožní to zlé na sobě umístit jinam a zbavit se úzkosti a sebedestruktivní agrese. Pokud to správně chápeme, právě absence velkého rozdílu otevírá prostor pro projekci⁸². Pro tuto linii je ústřední úhel pohledu hledisko blaha subjektu, kterému daný proces pomáhá a v jehož bažení je také příčina problému.

Druhou lidí je pak úhel sociologický, který využívá této teorie jinak, z hlediska jakési „sekundární racionalizace“. Malé rozdíly nejsou primární zdroj konfliktu, projekce není primární příčina, ale sekundární racionalizace, dalo by se říci akt kategorizace, založený na určitém dílčím metonymickém principu (pro kategorizaci obecně Lakoff zdůrazňuje význam nejen ústředních prototypů ale také okrajových příkladů, které mohou reprezentovat kategorie na základě určité praxe, konkrétních událostí⁸³). Tedy konflikt mezi druhy mírumilovnými společenstvími nemá původ v nějaké permanentní psychosociální identifikaci, identifikace nastoupí druhotně jako stín a symbol jiné agendy. Velké rozdíly v takové situaci poslouží zrovna tak dobře (Kolstø 2007, s. 8). Někteří teoretici interetnického konfliktu zdůrazňují přitom právě malost rozdílů jako příčinu brutality, čím více se protivník podobá, tím nutnější se subjektu jeví ho zničit⁸⁴. Ukázkou pro Antona Bloka, holandského antropologa, který je autorem jedné takové „silné“ teorie (kde existuje nepřímá úměrnost mezi mírou agrese a hierarchií/rozdíly, Blok 1998 in Kolstø 2007) jsou například

82 Kolstø ovšem ukazuje, jak příklady malých rozdílů, které se v takových případech používají (Turci a Řeci na Kypru, kteří jakoby se lišili pouze barvou cigaret, které kouří) nikdy nejde redukovat jenom na tyto malé rozdíly, často představují pouze zkratku pro vyjádření jiných velkých rozdílů, vědomě konstruovaný symbol pro tyto velké rozdíly.

83 Lakoff 2007, s. 99.

84 Kde právě konflikty v bývalé Jugoslávii, středoasijských postsovětských republikách, Rwandě se zdají být jasnými příklady a motivy k takovým úvahám mnohých autorů. Miloš Kučera (který o těchto konfliktech přímo nepíše) důvody k tomu ukazuje ve své studii latentního násilí ve školní třídě (skupině stejných dětí) na tématu opičení mezi dětmi, kdy celkem spolehlivě dokáže každého vytočit pouhé napodobování gest sebe sama někým jiným (Kučera 2008, s. 116)

Burakumin v Japonsku, něco jako u nás někdejší Cikáni, párijská kasta řezníků a koželuhů, která je diskriminovaná. Etnické, lingvistické a fyziologické rozdíly mezi nimi a majoritou jsou přitom prakticky nulové. Ovšem podle Kolstø problém je v tom, že malí sedláci, Burakumin segregující a perzekvující, jsou vedeni strachem z toho, že by mohli být statusově redukováni na jejich úroveň. To, oč jde, je tedy statusová úzkost, nikoli identifikační trauma subjektů. Blok dále uvádí příklad černochoů na americkém Jihu, kteří jsou nejvíc diskriminováni zdánlivě málo se od nich lišícími bílými farmáři. Ale Kolstø zase poukazuje na to, že byť třeba jsou sociální rozdíly minimální, Blok sám uvádí, že odpor těchto chudých bílých se zakládá na obavě z toho, že budou redukováni na tu nejnižší společenskou úroveň, obsazenou černochoy. Ekonomickou soutěž (třídní konflikt) a statusovou úzkost tedy nelze nahradit pouze čistou kulturně identifikační distancí. Černo – bílý rozdíl také nelze podle něj moc dobře považovat za malý rozdíl. Fanon vlastně uvažuje stejně jako Kolstø, když problém ČERNÉ a BÍLÉ nevidí primárně jako problém narcismu, ale jako problém ekonomický a tudíž mocenský, který se pak překládá do dalších rovin a kategorií. V příkladu, který jakoby vypadl z Fanonova „*Peau Noire...*“ Brett St. Louis (2005, in Kolstø 2007, s. 9), který se věnoval konfliktům mezi „domo-rodými“ a „cizo-rodými“ afroameričany v USA, vypráví příhodu etiopského emigranta v New Yorku, kterému bylo řečeno, že nemůže čerpat z projektu veřejného zdravotnictví pro osvětu Afrických Američanů v problematice rakoviny prostaty. Tento program byl součástí programu afirmativní akce, kde ovšem koncept „Africký Američan“ byl chápán „pouze jako potomek černých otroků“, a tudíž tento etiopský emigrant neměl nárok. A dotyčný strnul v úžasu – pokud já nejsem Africký Američan, kdo to potom je? Brett St. Louis pozoruje, že politická aktivace malých rozdílů mezi těmito skupinami silně závisí na ekonomickém soutěžení a statusové úzkosti, kdy „domorodí“ Afroameričané se obávají „agresivních a soutěživých“ přistěhovalců z Afriky a tento strach je větším hybatelem, než samotná projekce.

Ignatieff (1998, in Kolstø, s. 12), který se věnoval konfliktu mezi Srby a Chorvaty, kteří se na první pohled neliší kulturně ani fenotypicky absolutně ničím, zprvu vychází z představy, že postupující globalizace, která uniformizuje, vede k absurdnímu psychologickému zdůrazňování malých rozdílů mezi komunitami a identitami. Posléze ovšem dochází ke kritice samotného konceptu malosti v rozdílech. Kdo má nárok posoudit, zda je daný rozdíl tak malý jak se zdá vnějšímu pozorovateli nebo tak velký, jak je viděn zevnitř? Existují vůbec malé rozdíly? Kde se bere tato proporce? Geneticky vzato je gender nebo rasa zcela okrajový diferenciatör, ale promění se v něj, pakliže mohou sloužit jako znaky statusu nebo moci. „Nezáleží na žádném rozdílu mezi lidmi, dokud se z něj nestane privilegium“ (Ignatieff 1998, s. 50 in Kolstø, s. 12)⁸⁵. Mohli bychom

⁸⁵ Kolstø tvrdí, že užitečnost teorie malých rozdílů, tedy narcismu/ identifikace a desidentifikace jako primárního zdroje konfliktů mezi skupinami, je omezená několika faktory. Prvně je to problém hierarchie rozdílů, tedy poměr mezi realností a fiktivností, projekcí a pozorováním. Právě absence velkého rozdílu, která by mohla nejlépe sloužit

dodat, dokud spíš nezačne reprezentovat toto privilegium.

To je vlastně Fanonova pozice – problém rasismu je v koincidenci několika faktorů a rovin – primárně je zde ekonomická a mocenská nerovnost, kterou symbolizuje rozdíl – v tomto případě barva kůže, tento rozdíl je internalizován jako epidermální vědomí ČERNÝCH a nevědomé projekce BÍLÝCH. Tento rozdíl je navíc fixován mocenskou diskurzivní praxí všelijakých „orientalismů“, které ve snaze poznat v čem rozdíl je ho zároveň vytváří, dobývají a rozšiřují krajinu kolonizace o nová území, která se nachází v duši a těle kolonizovaných.

A co nám studium pomáhajících profesí pomohlo ukázat? Všem aspektům jsme se rozhodně nezvládli věnovat, ale všimli jsme si, že „sociální služby“, nebo pomoc, asistence nejsou něčím jako podáním anestetika nebo bylinky, ale specifickými metodologiemi moci. V případě systematika metodologií otevřenou, v případě liberála a lásky metodologiemi skrytějšími. Lze v nich vidět, jak moc dostat tam, kam se jí dostává těžko. Jestliže jsme uvedli, že recipienti pomoci jsou „němí“⁸⁶ a diskurzy a reprezentace těchto recipientů jsou vytvářeny právě skrze tyto pomocnické kanály, pak tyto pomocnické modely je možné chápat ve foucaultovském duchu jako realitodárné diskurzy a na „Romy“ nejen jako na prototypickou-stereotypickou kategorii (CÍKÁNY) jako na historický diskurzivní produkt (ROMY). Ovšem bylo by velmi zjednodušující tvrdit na základě toho, že Romy si prostě vymysleli „akademici“ a „experti“. Tak to nemyslíme. Diskurz ve Foucaultově smyslu není něco, co by mohl mít někdo v rukou, je to jakýsi kolektivní historický proces sebeustavování společenských tříd a vědomí. Diskurz je moc jako ustavování individua. A domníváme se, že právě o to v pomoci jde. Individuum zde jasně není zdrojem všehomíra, ale efektem moci. Na šťastném konci každé popisované „kúry“ stojí Individuum, které dává děti do školy, platí složenky, dodržuje splátkový kalendář a nebojí se dojíždět do práce, je sebe-vědomé.

Ve foucaultovských pojmech je ještě možná zajímavé srovnání mezi modely. SYSTEMATIK představuje represivní dohled skoro doslovně v duchu 18. století (dle Foucaulta 1999 s. 253), proto také taková posedlost informovaností. Je to ale dohled vlastně staromódní. LIBERÁL (I LÁSKA) se zdánlivě staví do opozice ke řvoucímu a brutálnímu SYSTEMATISMU a způsobuje v nás sympatie modernity, ale svým přístupem představuje nikoli odstranění represe a svobodu, nýbrž modernizaci

jako plátno pro narcistické projekce a být tak zdrojem největší konfliktní zuřivosti empiricky moc nefunguje – konflikty jsou zuřivé i tam kde „reálné rozdíly“ chybí jako u Srbů a Chorvatů, tak i tam, kde jsou enormní – Francouzi na Madagaskaru, Belgičané v Kongu atp. Ovšem čeho si cení je právě ona Freudova poznámka o budování identity skrze symbolickou hranici, kterou skupině umožňuje ustavit něco vnějšího. Kdy rozdíl slouží především jako strukturální operátor identity, nikoli však emocionální intenzity. Kolstø navrhuje, že pokud projekce hraje nějakou roli, pak to, co nakonec rozhoduje o násilnosti je daný narativ, který se rozvine a který aktualizuje určité představy v rámci konfliktu identit. Rozhoduje vlastně volba ústředních metafor, zda jde o metafory ohrožující nebo neohrožující. Kolstø (2007, s. 14)

86 Tj. nehlásí se k sobě při sčítáních, nemají své noviny, umění, nemají specifický politický hlas, které by existovaly vně pomocnických iniciativ nebo vědeckých zpráv.

dohledu – skrze asistenty, docházení do rodin a chválení umožňuje posunout dohled dál, přímo do nitra vytvářeného individua. A toto individuum je průvodní jev byrokracie, v duchu Foucaultova pojetí moci jako životodárného a strukturodárného živlu (Foucault 1999, s. 60-63)⁸⁷. Pomoc je disciplinace.

Přítom v konkurenci SYSTEMATIK je staromódní a neúspěšný, protože ke svému úspěchu vyžaduje SYSTÉM, na jehož selhání si ovšem žehrá, SYSTÉM není k dispozici, někam zmizel nebo se ho nedaří nastolit. LÁSKA je neúspěšná, protože je na jedné straně ZRAZOVÁNA a ze ZRADY obviňovaná a na druhé je škrcena byrokracií, protože lásku nejde rozdělit do šuplíků „indikátorů“, spoutat časem „zakázek“ a protože také z jakéhosi podivného principu „profesionalizace“ Romům, mají-li jimi zůstat, nejde. Vítězem se stává LIBERÁL, v míře v jaké lze úspěch posuzovat, protože tuto míru vpravdě konstituuje. Ve věcech dohledu je opravdovým mistrem, jehož umění systematik nestačí. A jakékoli pokusy o LÁSKYPLNOU kolektivitu „romských organizací“ juchajících a někdy podloudných amatérů hravě poráží prostřednictvím svého živlu profesionalizace pomoci, ve kterém nejde tolik o nějakou abstraktní kvalitu, jako o ještě jinou formu dohledu. Profesionalizace vychází ze schopnosti si na jedné straně udělat ve věcech pořádek a nepolévat papíry kafem, sebedisciplinovat se, ale hlavně schopnost – a možnost angažovat kvalifikované lidi. A kvalifikace je forma zdanění, kterou si romské organizace nemohou dovolit. Zdanění, které na svět bezmoci a pomoci uvalují držitelé diskurzivního kapitálu⁸⁸.

NNO i se svou ideologií, vyjadřovanou v GLP LIBERÁL, tak představují nejmodernější variantu státní byrokracie. Její inovativní potenciál spočívá ve výše zmíněném individualizovaném dohledu, který se projevuje jako sebevědomí a sebekontrola a esteticky jako úhlednost a sublimnost. Je to taková bio-byrokracie. Její lákavost pro státní rozpočet představuje prekarizace, je to byrokracie, která se nejsnáze škrtá. Nezapáchá odbory. Může fungovat jen tři měsíce v roce. A je proto také poslušná, protože riziko, že z toho nebo onoho důvodu nevyjde v příštím roce grant je tu vždy.

Přítom ovšem sami zaměstnanci NNO nejsou v postavení o mnoho odlišném od těch, kterým pomáhají. NNO představují často jednu z mála z možností, kde získat zaměstnání, přítom toto zaměstnání nenabízí zrovna velkou jistotu (například Ludvík – státní zaměstnanec říká, že by v té jejich nejistotě žít nedokázal – s rodinou a dětmi). Je tu nutné být připraven vždy ještě na další

87 Připomeňme, jak se mluví o úspěších a chválení, rozdrobení a zpracování, kde zrod úspěchu pramení v kompetenci byrokratizovat svá nutkání a zmatky do jednotlivých kroků, individualizace problémů.

88 Kvalifikace je cestou, jak v prostředí „charit“ generovat zisk. Na základě pozorování a jistých temných zkušeností se domníváme, že existuje přímá souvislost mezi světem kvalifikací a světem dotačních titulů. Beneficienty „projektů“, „výzkumů“ atd. jsou především držitelé kvalifikací, nikoli všechna ta nezdárná chudina, té je obvykle dovoleno se zdarma zúčastnit. Zdá se nám, že profesionalizace je také vytvářena tak, aby vyhovovala velkým NNO, které na ni mají kapacity.

eventualitu. A tu je sebe disciplína výraznou výhodou. Sami pracovníci tak představují určité vzory pro své klienty. Nevědomky jsou tak jakýmsi agenty modernity, která vypadá svobodně, ale ve skutečnosti znamená přísný dozor. Foucault v Dohlížet a trestat vlastně popisuje cosi jako zrod „neformálního“ impéria, které nemusí poddané nákladně fyzicky ovládat, kteří jsou samořízení skrze disciplinační aparáty až na úroveň přání. To je důležitý prvek modernity. A tato linie se zdá stále pokračuje, v prostředí NNO ovšem nikoli prostřednictvím staromódních škol a kasáren. Mobilní telefon a internet jsou kasárna dnešní doby; efektivnější a levnější než staré klauzurní metody, umožňují přitom důkladnější průnik, důkladnější přehled, splnění Napoleonova snu (Foucault 1999, s. 208-209)⁸⁹. Naši nezaměstnaní-zaměstnaní se po ránu netísňí u „píchaček“; jsou „na telefonu, online“.

Říká se, že LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ. Lakoff a Johnson také uvádí, že mezi metaforickými konvencemi pojmu LÁSKA najdeme modely LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ a LÁSKA JE PACIENT. A také VÁLKA a FYZIKÁLNÍ SÍLA. Lakoff a Johnson také poukazují na neuspokojitelnost požadavku určitosti u pojmu jako je LÁSKA. Vždy se jim rozumí jen na základě dalších metafor, které jsou zase neurčité. (Lakoff, Johnson 1980, s. 49 a 85) Neupřesnitelnost je jakýmsi kardinálním kognitivním aspektem u takových pojmů. Nicméně funkce rozvíjejícího členu u kognitivní metafory je do pojmu zavést něco jiného, na základě čeho tomu prvnímu, rozvíjenému, porozumíme trochu lépe. A o to se pokusíme i zde.

Foucault v Dějinách šílenství mluví o zrodu „mravní chudoby, proletariátu“ na počátku 19. století, chudoby, která opustila říši, sdílenou s šílenstvím a hříchem a stala se zdrojem bohatství státu. V tomto období dochází k reintegraci chudoby do společnosti. *„Protože chudý není výrobcem ani spotřebitelem, v merkantilistické ekonomice pro něj nebylo místo – byl to lenoch, pobuda a zahaleč, který patřil jedině do internace, zařízení, které ho vyobcovávalo a jakoby vymazávalo ze společnosti. S rodícím se průmyslem, který potřebuje lidské paže, se opět stává součástí národa“* (Foucault 1993, s. 160-161). Romové, nejchudší vrstva zemědělského a průmyslového proletariátu socialistického státu se v tomto smyslu stali v období poválečné industrializace „součástí národa“. Zdá se nám, jakoby se situace nyní obrátila. Namísto „národního sebeuvědomění“ přišlo vyvržení do internace vyloučení *„protože nemakaj“*. Chudoba přestala mít morální přesah, patrně s tím, jak „pouhé ruce“ přestávají v ekonomice hrát roli, nelze je prodat nebo na nich vydělat. Již je to zase jen ostuda a hřích, tak jako v 18. století a taky hloupost, zmatenost a pošetilost, hotové šílenství. Národní sebeuvědomění je v této situaci vlastně ironie, protože to je všechno, jen ne uvědomění. Je to spíš vytěsnění jakéhokoli přiměřeného uvědomění.

89 Manufaktura – továrna – počítač – mobilní telefon.

Použitá literatura

- Adams, Matthew. 2006.** *Hybridizing Habitus and Reflexivity: Towards an Understanding of Contemporary Identity?* Sociology, červen 2006, roč. 40, č. 3, s. 511-528. ISSN: 00380385.
- Adler, Alfred. 1993.** *Umění rozumět. Individuální psychologie 1.* Praha: Práh. ISBN: 80-85809-04-4
- Adler, Alfred. 1999.** *Porozumění životu.* Praha: Aurora. ISBN: 80-85974-76-2.
- Adler, Alfred. 1995.** *Smysl života. Individuální psychologie 3.* Praha: Práh. ISBN: 80-858009-34-6
- Archer, Margaret S. 2010.** *Routine, Reflexivity, and Realism.* Sociological Theory, srpen 2010, roč. 28, č. 3, s. 272-303.
- Bachtin, Mikhail. 1981.** *Discourse in the novel.* In The dialogical imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin. Austin: University of Texas Press, s.259-422.
- Barnard, Alan a Spencer, Jonathan. 2001.** *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology.* New York: Routledge. ISBN 0-415-09996-X
- Barth, Frederik. 1969.** *Ethnic Groups and Boundaries.* Boston: Little, Brown and Company.
- Barth, Frederik. 2001.** *Rethinking the Object of Anthropology.* In Borofsky, R., Barth, F., Shweder, R. A., RodsetH, L., Stolzenberg, N. M. WHEN: A Conversation about Culture. *American Anthropologist*, 2001, roč. 103, č. 2, s. 432-446. ISSN 1548-1433.
- Bajgerová E., Hacaperková. D., Vzájemné soužití o.s., UNHCR (2003).** *Mikrofinance a snižování chudoby Nouzový sociální fond. In: Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v české republice s návrhy na opatření. závěrečná zpráva projektu výzkumu a vývoje č. hs91/02 (smlouva Č. GK MPSV-01-82/02).* Praha. Socioklub
- Bittnerová, Dana - Doubek, David a Levínská, Markéta. 2011.** *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání.* Praha : Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2011. 978-80-87398-18-0.
- Bittnerová, Dana - Doubek, David - Levínská, Markéta. 2013.** *Socializace dítěte ve vyloučené lokalitě – SCHÉMA DĚTI SI DĚLAJÍ CO CHTĚJÍ.* In: Lidé města. Praha: Fakulta humanitních studií. ISSN: 1212-8112.
- Blok, Anton. 1998.** ‘The Narcissism of Minor Differences’, *European Journal of Social Theory*, July 1998 vol. 1 no. 1 33-56
- Boas, Franz. 1944.** *The mind of primitive man.* New York – Boston – Chicago - Dallas - Atlanta - San Francisco: The Macmillan Company
- Bořkovicová, Marie. 2004.** Romský etnolekt češtiny. In: Jakoubek, M. - Hirt, T. Romové: Kulturologické etudy. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o. ISBN-10: 80-86473-83-X
- Bourdieu, Pierre. 1996.** *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste.* London: Routledge, 1996. 0-415-04546-0
- Bourdieu, Pierre. 1998.** *Teorie jednání.* Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-518-3.
- Bratton, Benjmin. 2013.** *We need to talk about TED: Science, philosophy and technology run on the model of American Idol – as embodied by TED talks – is a recipe for civilisational disaster.* [Online] Prosinec 2013 [Citace: 7. leden 2013.] <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/30/we-need-to-talk-about-ted>.
- Cole, Michael. 1985.** *The zone of proximal development: where culture and cognition create each other.* In: Wertsch, James, V.: Culture, communication and cognition. Cambridge: Cambridge university press.
- Cole, Michael. 2000.** *Cultural Psychology: a once and future discipline.* Harvard : Harvard University Press, 2000. 0-674-17956-0.
- Český statistický úřad. 2013.** *Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Český statistický úřad.*

[Online] 7. Březen 2013. [Citace: 10. Duben 2013.]

<http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/home>.

D'Andrade, Roy. 1992 *Cognitive anthropology*. in: Schwartz, T. - White, G. M. - Lutz, C. A. (1992) *New directions in psychological anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 0-521-41529-6

D'Andrade, Roy. 1994. *Schemas and motivation*. In D'ANDRADE, R. G., STRAUSS, C. *Human motives and cultural models*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-412-33-1

D'Andrade, Roy. 1995. *Cultural meaning systems*. In SHWEDER, R. A., LE VINE, R. A. *Culture theory. Essays on Mind, Self and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-31831-9.

Doubek, David. 1998a *Vztah, řeč, forma a sociální svět první třídy*. In: Pražská skupina školní etnografie. 1. třída: příloha závěrečné zprávy o řešení grantového projektu GA ČR 406/94/1417 "Žák v měnicích se podmínkách současné školy". Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1998. 364 s. The 1st class.(Annual Report for the Czech Grant Agency, 406/94/1417).

Doubek, David. 1998b. *PRAVÝ ŽIVOT s příklady ze třetí třídy*. In: Pražská skupina školní etnografie. 3. třída: příloha závěrečné zprávy o řešení grantového projektu GA ČR 406/97/0870 "Žák v měnicích se podmínkách současné školy". Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1998. 257 s. The 3rd class.(Annual Report for the Czech Grant Agency, 406/97/0870).

Doubek, David. Levínská, Markéta. 2013. Schemata a výzkum přístupu k výchově ve vyloučených lokalitách. *Studia paedagogica*, roč. 18, č. 1, s. 77–96. ISSN 1803-7437

Dvořáková, Tereza a kol. 2013. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit v Karlovarském kraji*. [online] leden 2013. [citace: 10. únor 2014.] http://www.kr-karlovarsky.cz/krajsky-urad/cinnosti/documents/analýza_final_final.pdf

Fanon, Frantz. 2008. *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press. ISBN: 978-0-7453-2849-2

Fillmore, Charles. 1982. *Frame Semantics*. In Linguistic society of Korea, ed., *Linguistics in the Morning Calm*. s. 111-138. Seoul: Hansin.

Foucault, Michel. 1993. *Dějiny šílenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-085-2

Foucault, Michel. 1999. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin. ISBN 80-86019-96-9.

Freud, Sigmund. 1945. *Úvod do psychoanalýzy*. Praha: Julius Albert.

Freud, Sigmund. 1994. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna. ISBN 80-901916-0-6

Frištenská, Hana, Víšek, Petr. 2003. *Závěry a doporučení*. (str. 4-16) In: *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v české republice s návrhy na opatření. závěrečná zpráva projektu výzkumu a vývoje č. hs91/02 (smlouva Č. GK MPSV-01-82/02)*. Praha: Socioklub

Geertz, Clifford. 1988. *Works and lives. The anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press. ISBN 0-8047-1747-8

Girard, René. 1968. *Lež romantismu a pravda románu*. Praha, ČS spisovatel.

Hall, Stuart. 1982. The rediscovery of "ideology": Return of the repressed in media studies. In M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran and J. Woollacott (Eds.), *Culture, society and the media*. London: Methuen.

Hammersley, Martyn, Atkinson, Paul. 1983 *Ethnography. Principles in Practice*. London and New York: Tavistock Publications. ISBN 10: 0415086647.

Haskell, J.D., Mamlyuk, B.N. 2009. „Capitalism, Communism... and Colonialism? Revisiting „Transitology“ as the Ideology of Informal Empire“, *Global Jurist*: Vol. 9; Iss. 2 (Topics), Article 7. The Berkeley Electronic Press.

Hejdánek, Havel, V. 1978. *Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v*

Československu", z prosince 1978, online: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>

Hejnal, Ondřej. 2008. *Recenze knihy Romové a Cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled.* Sociologický časopis, 2009, Vol. 45, No. 5.

Herger, Jan a Kašpar, Mirko. 2011. K rytířům z hvězdných válek se hlásí víc lidí než k romské národnosti. [online] leden 2011. [citace: 10. únor 2013.]<<http://romove.radio.cz/cz/clanek/24654>>

Hirt, Tomáš. 2008. *Trampoty s multikulturalismem, konstruktivismem a konstruktivistickým multikulturalismem.* In: Jakoubek, M., Budilová, L. (eds.): Romové Cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled. Voznice: Leda.

Ignatieff, Michael. 1998. *The Warrior's Honor: Ethnic War and the Modern Conscience,* New York: Henry Holt & co.

Jakoubek, Marek. 2004a. *Romové - konec (ne)jednoho mýtu.* Praha: Socioklub ISBN 80-86140-21-0.

Jakoubek, Marek - Hirt, Tomáš. 2004b. *Romové: Kulturologické etudy. (Etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace).* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.

Jakoubek, Marek 2005. *Apologie kulturomů.* Politologický časopis 2/2005, str. 181-195.

Jakoubek, Marek 2008. *Geneze Romů a Baršova ontologie per acclamationem.* In: Jakoubek, M., Budilová, L. (eds.): Romové Cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled. Voznice: Leda

Jenkins, Richard 1994. *Rethinking ethnicity: identity, categorization and power.* Ethnic and Racial Studies Volume 17 Number 2 April 1994 pp. 197-223.

Jung, Carl G. 1992. *Analytická psychologie, její teorie a praxe.* Praha: Academia. ISBN 80-200-0418-1

Kanovský, Martin 2004. *Etnická identita, kognitivny pristup a terenny výskum: Jako na to?* Etnologické rozpravy, 2004, roč. 12, č. 2, s. 11-24.

Keesing, Roger, M. 1987 *Models, folk and cultural: paradigms regained?* In Holland, D., Quinn, N. (Eds.) *Cultural Models in Language & Thought.* Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 10: 0521311683.

Kolstø, Pål. 2007. *The "narcissism of minor differences"- theory. Can it explain genocide and ethnic conflict?* A review article. in *Historia mot strömmen: Kultur och konflikt i det moderna Europa / Karlsson, Klas- Göran; Dietsch, Johan; Törnquist-Plewa, Barbara; Zander, Ulf (red.).* Carlsson bokförlag, 2007. ISBN 9789173310840.

Kučera, Miloš. 2008. *Formy citu. Lacanovská teorie.* Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2370-2.

Křištof, Roman. 2004. *Náčrt zhodnocení dosavadní integrační praxe zaměřené na romskou populaci v ČR.* [online]. epolis.cz [cit. 2012-10-20]. http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_6_1.pdf

Křištof, Roman. 2010. *Geny nevytvářejí etnicitu ani psychickou deprivaci.* [Online] Britské listy 9. 2. 2010 [Citace: 11. Duben 2013.] <http://www.blisty.cz/art/51160.html>

Lakoff, George. 1990. *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.* Chicago and London: The University of Chicago Press. ISBN-10: 0226468046.

Lakoff, George. 2006. *Ženy, oheň a nebezpečné věci. Co kategorie vypovídají o naší mysli.* Praha : Triáda, 2006. ISBN 80-86138-78-X

Lakoff, George a Johnson, Mark. 1980. *Metaphors We Live By.* Chicago and London: The University of Chicago Press. ISBN 0-226-46801-1.

Langhamrová, Jitka - Fiala, Tomáš. 2008. *Současná charakteristika romské populace a projekce jejího vývoje do roku 2050.* In: Jakoubek, M.-Budilová, L.(eds.). *Romové a Cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled.* Voznice: Leda. ISBN 9788073351199

Leont'jev, Alexej, N. 1978. *Činnost, vědomí, osobnost.* Praha: Nakladatelství Svoboda.

- Levínská, Markéta. 2013.** „*A nehorší na tom je, že je to povinný...*“ *Romové ve vzdělávacím systému České Republiky*. Dizertační práce. Praha: Pedagogická fakulta UK.
- Liegéois, Jean-Pierre. 2007.** *Roma in Europe*. Strasbourg Cedex : Council of Europe Publishing, 2007. 978-92-871-6050-8.
- Lurija, Alexandr, R. 1976.** O historickém vývoji poznávacích procesů. Praha : Academia, 1976.
- Mannoni, Octave, D. 1990.** *Prospero and Caliban: The Psychology of Colonization*. University of Michigan Press. ISBN 0-472-06430-4.
- Pike, Kenneth L. (Ed.) 1967.** *Language in Relation to a Unified Theory of Structure of Human Behavior*. The Hague: Mouton.
- Podlaha, B. - Jakoubek, M. 2004.** Hrst poznámek ke strukturaci romské osady na východním Slovensku. In: Jakoubek, M. - Hirt, T. *Romové: Kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o. ISBN-10: 80-86473-83-X
- Quinn, Naomi - Holland, Dorothy. 1987.** *Culture and cognition*. In: Holland, D. - Quinn. N. *Cultural Models in Language & Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 0-521-31168-3.
- Rodseth, Lars. 1998.** *Distributive Models of Culture*. A Sapirian Alternative to Essentialism. *American Anthropologist*, 1998, roč. 100, č. 1, s. 55-69. ISSN 1548-1433.
- Rumelhart, D. E. 1978.** *Schemata: The building blocks of cognition*. In R. Spiro, B. Bruce, and W. Brewer (Eds.), *Theoretical issues in reading comprehension*. Hillsdale, N: Erlbaum.
- Ryvolová, Karolína. 2012.** *Tíže identity aneb jak přežít své romství*. In: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/29777/tize-identity-aneb-strategie-k-preziti-in-romano-vodi> [Online] 12.4.2012 [Citace: 1. Duben 2014.]
- Said, Edward. 1977.** *Orientalism*. London: Penguin. ISBN 0-7139-9415-0
- Sartre, Jean P. 1976.** *Anti-Semite and Jew*. New York: Schocken Books. ISBN 0-8052-1047-4
- Sekyt, Václav. 2004.** *Romské tradice a jejich konfrontace se současností (Romství jako znevýhodňující faktor)*. In: Jakoubek, M. - Hirt, T. *Romové: Kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o. ISBN-10: 80-86473-83-X
- Shakespeare, William. 2007.** *Bouře*. Přel. Martin Hilský. Praha: Atlantis. ISBN: 978-80-7108-288-0
- Shweder, Raymond A. 2001.** *Rethinking the Object of Anthropology and Ending Up Where Kroeber and Kluckhohn Began*. In: Borofsky/Barth/Shweder/Rodseth and Stolzenberg. *A Conversation about Culture*. *American Anthropologist* 103(2):432-446. ISSN: 1548-1433
- Schank, Roger, a Abelson, Robert 1977.** *Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale, N.: Erlbaum.
- Scheper-Hughes, Nancy. 1992.** *Hungry bodies, medicine and the state: toward a critical psychological anthropology*. In: Schwartz, T., White G. M., Lutz, C. A. *New directions in psychological anthropology*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992.
- Schwartz, Theodore. 1978.** *Where Is the Culture? Personality as the Distributive Locus of Culture*. In: *The Making of Psychological Anthropology*. George P. Spindler, ed. s. 419-441. Berkeley: University of California Press.
- Schwartz, Theodore. 1992.** *Anthropology and psychology: an unrequited relationship*. In: Schwartz, T.; White, G.M.; Lutz, C.A. *New directions in psychological anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 0-521-41529-6
- Sperber, Daniel. 1985.** *Anthropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations*. *Man, New Series*, 1985, roč. 20, č. 1, s. 73-89. ISSN 00251496.
- Spradley, James P. 1980.** *Participant observation*. Wadsworth: Cengage Learning. ISBN-13: 978-0-03-044501-9
- St Louis, Brett. 2005.** *The difference sameness makes: Racial recognition and the*

“*narcissism of minor differences*”’, *Ethnicities*, 5(3): 343-364

Stolzenberg, Naomi M. 2001. *What we talk about when we talk about culture*. In: Borofsky/Barth/Shweder/Rodseth and Stolzenberg. *A Conversation about Culture*. *American Anthropologist* 103(2):432-446. ISSN: 1548-1433

Strauss, Claudia. 1994. *Models and motives*. In: D'Andrade, R. G. - Strauss, C. (1994). *Human motives and cultural models*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Claudia a Quinn, Naomi. 2001. *A cognitive theory of cultural meaning*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 0-521-59541.

Vláda ČR. 2009-2013. Dekáda romské inkluze 2005-2015. Vláda České republiky. [Online] 2009-2013. [Citace: 11. Duben 2013.] <http://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dekada-romske-inkluze/dekada-romske-inkluze-74018/>.

—, **2009.** Rada vlády pro národnostní menšiny. Vláda ČR. [Online] 2009. [Citace: 7. Duben 2013.] <http://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/historie-a-soucasnost-rady-15074/>.

—, **2009.** Rada vlády pro záležitost romské menšiny. Vláda české republiky. [Online] 2009. [Citace: 6. Duben 2013.] <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/zalezitosti-romske-komunity/uvod-5779/>.

—, **2008** USNESENÍ VLÁDY ČESKÉ REPUBLIKY ze dne 9. června 2008 č. 731 o změně usnesení vlády ze dne 23. ledna 2008 č. 85, k vytvoření Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách a k informaci o organizačním zajištění činnosti Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách [Online] http://www.vlada.cz/assets/ppov/zmocnenec-vlady-pro-lidska-prava/Usneseni_731-2008.pdf [Citace: 6. Duben 2014.]

—, **2005.** Usnesení Vlády České republiky ze dne 11.5.2005, č.564. Vláda České republiky. [Online] 11. Květen 2005. [Citace: 11. Duben 2013.] <http://racek.vlada.cz/usneseni/usnweb.nsf/WebGovRes/63A04328F4A146B5C12571B600706948?OpenDocument>.

—, **2007.** Zpráva o naplňování dekády romské inkluze 2005-2015 v roce 2006. Vláda ČR. [Online] 5. Květen 2007. [Citace: 6. Duben 2013.] <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=22727>.

Volkan, Vamik D. 1986. ‘*The Narcissism of Minor Differences in the Psychological Gap Between Opposing Nations*,’ *Psychoanalytic Inquiry*, 6:175-191

Thomas, Nigel, J. T. 2002. *A Note on "Schema" and "Image Schema"*. [Online] Květen 2002 [Citace: 6. Duben 2014.] <http://www.imagery-imagination.com/schemata.htm>.

Uherek, Zdeněk. 2003a. *Sociální vzestup a romské migrace* (s.281-296). In: Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v české republice s návrhy na opatření. závěrečná zpráva projektu výzkumu a vývoje č. hs91/02 (smlouva Č. GK MPSV-01-82/02). Praha: Socioklub

Uherek, Zdeněk. 2003b. *Poznámky k integraci a soužití s romskou komunitou v lokálním prostředí* (str. 276-281) In: Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v české republice s návrhy na opatření. závěrečná zpráva projektu výzkumu a vývoje č. hs91/02 (smlouva Č. GK MPSV-01-82/02). Praha: Socioklub

Uherek, Zdeněk. 2007. Romské migrace ze Slovenska v kontextu evropských migračních trendů. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2007, Vol. 43, No. 4: 747–774. ISSN 0038-0288.

Vygotskij, Lev. S. 1976. *Vývoj vyšších psychických funkcí*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Wallace, Anthony F. C. *Culture and Personality*. New York: Random House, 1967.

Wittgenstein, Ludwig. 1993. *Filosofická zkoumání. (Philosophische Untersuchungen)*. Praha: Filosofický ústav AVČR. ISBN 80-7007-040-4.

Příloha

V této příloze uvádím seznam rozhovorů z obou výzkumů, které jsou v práci využity. Seznam rozhovorů z výzkumu 2008-2011 obsahuje všechny realizované rozhovory, v textu se z nich ovšem cituje méně, než z novějšího výzkumu. Tento starší výzkum je v práci využíván zejména ve formě znalosti situace a rámce celého problému a jako základ, využívaný v teoretické části. Převážná většina citací v empirické části pochází z druhého výzkumu, který je ve třetí tabulce.

Seznam rozhovorů z výzkumu 2008-2011

Tabulka 1. Minorita:

Jméno	věk v letech	Vztah	Bydliště	místo rozh.
Alice V případě Alice se nejedná vždy o rozhovory, kde by byla hlavní informátorkou, ale byla přítomna při rozhovorech a aktivně do nich vstupovala.	30	klíčová informátorka	Delta	Delta, org. (Ptáčková, Radka)
				Delta, na dvoře (Růžena Vlková a její dcery)
				Delta, org. (matky, Aliciny sestry)
				Sigma (Zahradníkovi/Arnoldovi)
				Ný (Eva, Magda, a její mladší sestra z DD)
				Na Statku, v bytě (sociální práce)
				Delta, org. (Mike, Týna, jeho matka)
				Delta, org.
				Delta, org. (teenegaři)
				Delta, org.
				Delta, org. (děti školou povinné + teenegaři)
				Ný, před domem
				Alfa, městská festivita
Delta, org.				
Delta – Alfa				
Antonie	5-7let	dcera Nany z Pí	Pí	
Arnold + jeho rodiče (Arnoldov)i	14-16	2. syn, právě ukončil zákl. docházku	Sigma	Sigma, domácnost
Bác	60		Pí na Druhou	X
Běla	55	teta Alice	Delta	Delta- brigáda
Blanka	20	švagrová Lukáše - její sestra si vzala jeho bratra	mimo naše lokality	Delta, org.

Edward	16-18	švagr Alice	dětský domov	Delta, org.
Ela	0-2	3. dítě Evy	Ný	X
Eva	25,	žena Gulča bratrance Alice	Ný	Ný 2009 přítomna mladší sestra t.č. v dětském domově
Ester	25	mladší sestra Alice (4.)	Delta	Alfa městská festivity
Děti - školní věk				Delta, org.
Gabra	10-11	1. dcera Alice	Delta	x
Gina	15-17	sestra Lukáše	Delta	Delta, org.
Glória	13-15	nejstarší dcera Sáry (1. dítě)	Delta	Delta, org.
Gulčo	25	bratranec Alice, muž Evy	Ný	Ný před domem
Hana	70	Matka Růženy	Delta	Delta na dvoře
Isabella	13-15	vnučka paní Olívie	Ný	Delta, org.
Jiřka	12	návštěva u babičky	Mimo Deltu	Delta před domem
Júlie	0,5	čerstvě narozená dcera Magdy 2010	Ný	Ný před domem
Kamila	36	dcera paní Krbové z Alfy	Pí	Pí, přítomen i manžel, děti
Kotysová	50	sousedka bytovky	Ný	Ný před domem
Krb	+		X	X
Krbová	60	žena pana Krba	Alfa	Alfa, doma
Krbová ml.	30	7. dítě paní Krbové, sestra Kamily		Alfa, doma
Lukáš	30	bratranec Alice	Delta	X
Libor Vlk	50	Bratr Růženy, manžel Silvy	Delta	X
Lase	5-7	kamarád Lisy	Ný	X
Lea		nejmladší sestra Alice (5.)	Delta	Delta,org.
Lisa	5-7	1. dítě Evy	Ný	X
Magda	25	kamarádka Evy	Ný	Ný, u Evy Ný, před domem
Málinka	9-11	2. dcera Alice	Delta	X
Marek		syn Sáry (2. dítě)	Delta	X
Viola	20	mladší dcera, 6. dítě Růženy	Delta	Delta na dvoře
Žaneta	25	2. dítě Růženy	Delta	Delta na dvoře
Mike	10-12	syn pomocnice v kuchyni	Delta	Delta, org.
Mikova matka	40	Nepříbuzná	Delta	Delta, org.

Nana	25		Pí	Pí, doma
Olina	25	žena Lukáše	Delta	Okolí domu
Olívie	55	babička Isabelly	Ný	Ný
Oliva	55	manžel Olívie	Ný	X
Pavel	30	manžel Alice	Delta	X
Roxana	13-15	sestra Oliny, švagrová Lukáše	mimo Deltu	Delta, org
Ruda	10	Bratr Lukáše a Giny	Delta	X
Růžena Vlková	55	Teta Alice, matka 8 dětí, Palomy, Violy a Vandy	Delta	Delta na dvoře
Samson	30	syn Olivy a Olívie, muž Sáry	Delta	X
Sára	30	mladší sestra Alice (3.)	Delta	Delta, org Ný
Sláva	15-17	bratranec Alice, jeho otec strýc Alice, syn Yvony	Delta	Alfa, městská festivita Delta, org.
Silva	30	Manželka Libora, švagrová Alice, sestra Edwarda	Delta	X
Sisi	8	Mladší dcera Sáry	Delta	X
rodina Šedivých	X		Pí	X
Týna	11-13		Delta	Delta, org.
Václava	30		Ný	Ný před domem
Vendula	13-15	dcera Václavy	Ný	X
Yvona	35	starší sestra Alice (1.)	Delta	Delta, org.
Vanda	15-17	7. dítě Růženy	Delta	Delta, na dvoře
Železný			X	X
Zahradníkovi			Sigma	Sigma, doma

Tabulka 2. Majoritní skupina

Jméno	věk v letech	Vztah	bydliště	místo rozh.
Kněz	40		Alfa	Alfa, u kostela
Komplic	40	kolega Tlustého	Alfa	Alfa, pohostinství
Lékařka	60		Alfa	Alfa, ordinace

Libuše	70	matka Radka, sestra Tety	Alfa	
Milionářka	45		Alfa	Alfa, podnik
Oráč	60		Alfa	Gama, statek
Ptáčková, Lilka	40	Zaměstnanec NO	mimo oblast	Delta
Radek	40	manžel Radky	Alfa	krajina, výlet Pí, Adamovi Alfa, doma Alfa, doma Ksí, u Tety doma Alfa, doma
Radka	40	manželka Radka	Alfa	Alfa, doma Alfa, doma Alfa, doma Alfa, doma Delta, org. Alfa, doma, tchýně Alfa, na návštěvě u učitelů Alfa, doma
Radovan	17-19	syn Radovana a Radky	Alfa	
Ředitelka ZŠ	50		Alfa	ZŠ Alfa
Tlustý alias Kámoš	40	kolega Komplce	Alfa	Alfa, pohostinství
Sousedka a Soused	60 60		Pí	Pí
Teta	65	teta Radka	Ksí	Ksí, doma
Učitel ZŠ v důchodu	60		Alfa	Alfa, doma
Učitelka ZPŠ	55		Alfa	Alfa, doma
Vladimír	40	přítel Radka	Alfa	
Výchovná por.	50		Alfa	ZŠ Alfa

Společná brigáda 18. 7. 2009, 23. 7. 2011.11

*Seznam rozhovorů, použitých v práci z druhého výzkumu (2012-2013)***Tabulka 3. Pomáhající profese**

<i>Jméno</i>	<i>Typ instituce, funkce</i>	<i>Etnicita dle vlastního vyjádření</i>	<i>GLP preference</i>	<i>Rok</i>
Marie	NNO – terénní pracovník	Majorita	Liberál	2013
Olga	starostka malého města	Majorita	Systematik	2013
Zikmund	ředitel NNO	Majorita	Liberál	2013
Ludvík	státní úředník, expert na menšiny	Majorita	Láska	2013
Přemysl	ředitel NNO	Rom	Láska	2013
Marek	místní zastupitel	Majorita	nelze určit, spíš Liberál	2013
Igor	koordinátor zaměstnávání	Majorita	Systematik	2013
Alice	NNO, terénní pracovník	Romka	Liberál	2013
Josef	NNO, terénní pracovník ve zkušební lhůtě	Rom	Láska	2013
Růžena	NNO, terénní pracovník	Romka	Láska	2013
Laura	učitelka, sociální pracovník	Majorita	Systematik	2013
Karla	učitelka, místní zastupitel	Majorita	Systematik	2013
Sylvie	ředitelka praktické školy	Majorita	Systematik	2013
Andrea	NNO, terénní pracovník	Majorita	Liberál	2013
Leopold	Preventista, Policie ČR, zastupitel	Majorita	Systematik	2013
Adéla, Karla	ČSSZ	Majorita	Nelze určit, doplňující rozhovor	2012